

สังคมไทย

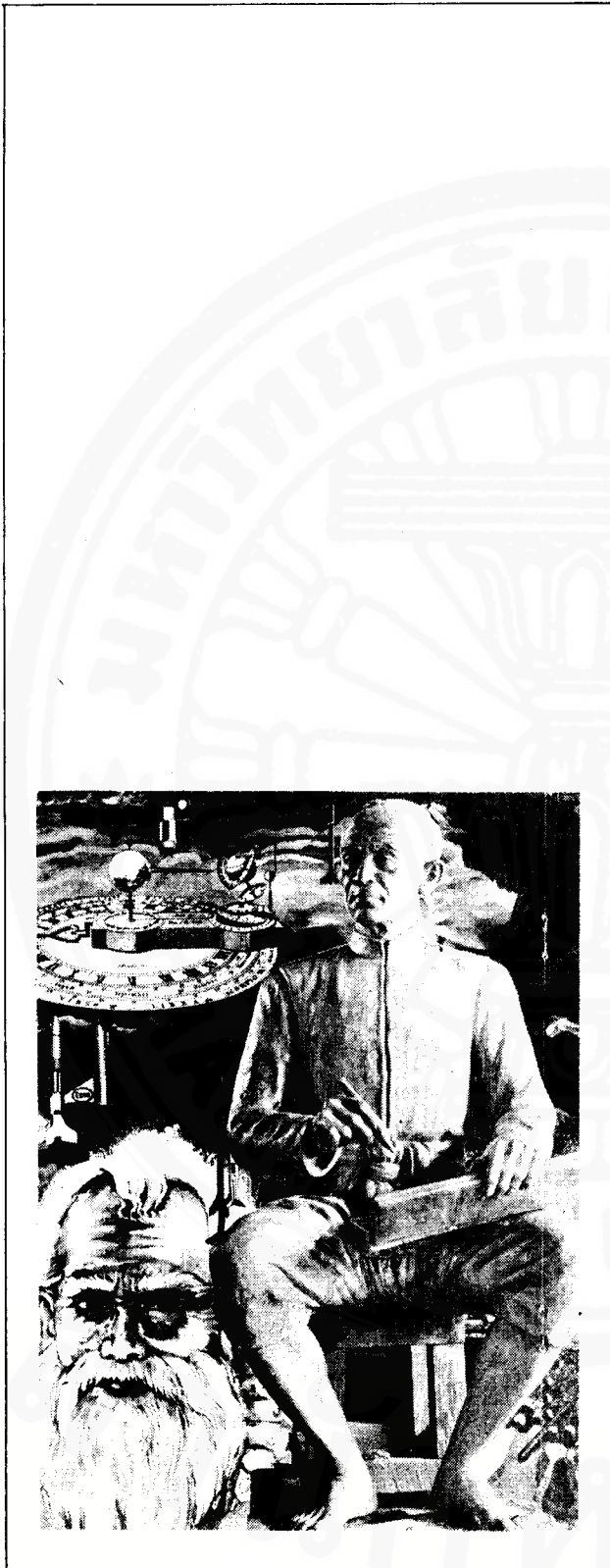
จาก

ศักดิณา สู่ ทุนนิยม*

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล **

* “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ปริทัศน์” ว่าด้วย ความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทย ของ “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ” และหนังสือ วัฒนธรรมการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 ของ สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์

** เดิมทีเดียว ผู้เขียนได้รับมอบหมายจากบรรณาธิการ วารสารธรรมศาสตร์ ให้ทำการวิจารณ์หนังสือ วัฒนธรรมการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 ของ สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์ แต่หลังจากอ่านหนังสือเล่มดังกล่าวจบแล้ว ผู้เขียนได้ข้อสรุปว่า การวิจารณ์เฉพาะหนังสือเล่มนี้โดด ๆ น่าจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ทั้งนี้เพราะ หนังสือของ สุวิทย์ หาได้มีความ “พอเพียงในตัวเอง” ไม่ ตรงกันข้าม กลับเป็นส่วนที่แยกไม่ออกจากงานของคนอื่น ๆ ในกลุ่มนักวิชาการที่รู้จักกันในนาม “ฉัตรทิพย์ และคณะ” ผู้เขียนจึงตัดสินใจ เขียนบทความชิ้นใหม่ชิ้นหนึ่ง โดยตั้งใจว่าจะให้เป็นการ “ทบทวน” ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทยซึ่ง “ฉัตรทิพย์ และคณะ” ได้เริ่มต้นขึ้นไว้เมื่อ 2-3 ปีก่อน และมีนักวิชาการคนอื่น ๆ เช่น ทรงชัย ฉายะลา และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย โดยกำหนดเอาประเด็นสำคัญที่มีการถกเถียงกันมาก เกี่ยวกับช่วงของการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย จาก “ศักดิณา” สู่ “ทุนนิยม” เป็นแกนกลางในการศึกษา บทความจะออกมาในรูปของการนำเสนอข้อถกเถียงของนักวิชาการสำคัญ ๆ หลายท่าน พร้อมกับเสนอความเห็นของผู้เขียนเอง และจบลงด้วยการวิจารณ์งานของ สุวิทย์ โดยตรง

ความพยายามที่จะกำหนดและแบ่ง “ยุค” ประวัติศาสตร์ไทย เป็นปัญหาหนึ่งที่มีการถกเถียงกันมากในปีหลัง ๆ นี้ ทั้งในแวดวงวิชาการสำนักมาร์กซิสต์และสำนักอื่น ปัญหาที่ถกเถียงกันอาจสรุปเป็นประเด็นสำคัญ ๆ ได้ 3 ประเด็น¹ (ซึ่งเกี่ยวเนื่องกัน) คือ 1. สังคมไทยเคยผ่าน “ยุคทาส” มาก่อนหรือไม่? 2. สังคม “ศักดินา” ของไทย มีลักษณะสำคัญอย่างไร, มีความเหมือนหรือต่างจากสังคม “ฟิวคัล” ของยุโรปมากน้อยเพียงใด? และ 3. สังคมไทยเข้าสู่ยุค “ทุนนิยม” เมื่อไร? และอย่างไร? สองประเด็นหลัง เป็นเรื่องที่ได้รับ ความสนใจอย่างมากเสมอมา โดยเฉพาะประเด็นสุดท้าย (สังคมไทยเปลี่ยนจาก “ศักดินา” เป็น “ทุนนิยม” เมื่อไร? อย่างไร?) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ได้กลายเป็นประเด็นแห่งการถกเถียงที่สำคัญที่สุดในรอบปีที่ผ่านมา (เป็น “ประเด็นแห่งปี” เลย์ทีเดียว!) และเป็นเรื่องสำคัญที่บทความนี้มุ่งจะกล่าวถึง

การถกเถียงในปัญหาเดียวกันนี้ ได้เคยเกิดขึ้นแล้วในแวดวงวิชาการสำนักมาร์กซิสต์ของตะวันตกและญี่ปุ่น เมื่อประมาณ 30 ปีก่อน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ “วิวาทะระหว่างด็อบกับสวีซี” การถกเถียงดังกล่าวเริ่มต้นขึ้นจากการที่ Paul M. Sweezy แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เขียนบทวิจารณ์หนังสือชื่อ *Studies in the Development of Capitalism* ของ Maurice H. Dobb แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี 1946) ลงในวารสาร *Science and Society* ปี 1950 แล้วด็อบก็เขียนบทความตอบโต้ลงในวารสารเดียวกัน ในปีเดียวกัน โดยมีนักวิชาการจากอังกฤษ, ฝรั่งเศส, อิตาลี และญี่ปุ่น เข้าร่วมขบวนการถกเถียงด้วย ระหว่างปี 1950-54 หนังสือรวบรวมบทความที่ถกเถียงกันนี้ ได้รับการตีพิมพ์ติดต่อกันมาหลายครั้งในหลายภาษาและเพิ่งเป็นที่รู้จักในภาษาไทยเมื่อเร็ว ๆ นี้ (ดู ทรงชัย ณ ะลา, 2524 : 11-14, 84-86) ในตอนต้นของบทความชิ้นแรกของเขา, สวีซี กล่าวว่า “เรากำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่าน (transition) จากทุนนิยมไปสู่สังคมนิยม; ข้อเท็จจริงนี้ ทำให้เกิดความสนใจเป็นพิเศษ ที่จะศึกษาช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่งก่อนหน้านั้น” (Paul M. Sweezy, 1967 : 1) เหตุผลเช่นนี้อาจนำมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแวดวงวิชาการไทยในรอบปีที่ผ่านมาได้เช่นเดียวกัน²

เพื่อความสะดวก บทความนี้จะขอถือเอาผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ของ “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ”³ และหนังสือเรื่อง *วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475* ของ สุวิทย์ ไพบยวัฒน์ เป็นแกนกลางในการศึกษาปัญหานี้

พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุณนาค)

ข้อเสนอ

คงไม่ผิดถ้าจะกล่าวว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” (หรือที่ถูกต้องคือ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ-สังคม หรือ “ประวัติศาสตร์ของสังคม”) ไทย ซึ่งเฟื่องฟูขึ้นหลังกรณี “14 ตุลาคม” นั้น ได้รับแรงกระตุ้นอย่างมากจากการตีพิมพ์ผลงานของ “สมสมัย ศรีสุทธรธรรม” (จิตร ภูมิศักดิ์) เรื่อง โจมหน้าศักดินาไทย ในปี 2517 สุทธิ อาสะวีย์ ชี้ให้เห็นว่า งานชิ้นนี้ “ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกรณีของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่นักวิชาการรุ่นใหม่พยายามที่จะศึกษาและค้นคว้าในแนวทางที่จักรได้เริ่มกรุยทางไว้” (สุทธิ อาสะวีย์, 2522 : 4) แม้ว่าในระยะหลัง ผลงานชิ้นนี้จะถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในแง่ของความถูกต้อง “ทางวิชาการ” แต่คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าหนังสือเรื่อง โจมหน้าศักดินาไทย ได้กลายเป็น “ประวัติศาสตร์” ในตัวของมันเองไปแล้ว⁴

ในระยะเวลาไล่เลี่ยกันที่มีการตีพิมพ์หนังสือเรื่อง โจมหน้าศักดินาไทย ของ จิตร ภูมิศักดิ์ นั้นเอง ได้มีบทความเล็ก ๆ ชิ้นหนึ่งตีพิมพ์ในวารสาร อักษรศาสตร์พิจารณ์ ฉบับที่ 9 ปีที่ 1 ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2517 ภายใต้หัวข้อเรื่องว่า “วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย” ผู้เขียนบทความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่านับแต่สมัยสุโขทัย ที่ไทยเริ่มมีประวัติศาสตร์ที่แน่นอน เศรษฐกิจไทยก็ตกอยู่ภายใต้ “ระบบศักดินา” แล้ว ผู้เขียนได้อธิบาย “ระบบศักดินา” ในสมัยสุโขทัยว่า ประกอบด้วย “พวกเจ้าพวกขุน” ฝ่ายหนึ่ง กับ “ไพร่และข้าไท” อีกฝ่ายหนึ่ง ต่อมาในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะหลังการออกกฎหมาย “จัดแบ่งที่นา” ของพระบรมไตรโลกนาถ “ลักษณะเศรษฐกิจศักดินาปรากฏชัดเจน” ผู้เขียนกล่าวว่า ในระบบศักดินา พวกเจ้าที่ดินขูดรีดชาวนา โดยแบ่งที่ดินให้ทำกิน แล้วบังคับเอาผลิตผลส่วนใหญ่ที่ชาวนาผลิตได้ ชาวนายังต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้เจ้าที่ดินโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน ปีใดผลิตได้ไม่พอส่งส่วย ก็ต้องขายลูกเมียหรือตัวเองลงเป็นทาส ระบบการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และศาสนาพุทธผสมพราหมณ์ ซึ่งเน้นแต่ด้านพิธีกรรมล้วนถูกใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนระบบศักดินา ซึ่ง “มีความล้าหลังอย่างยิ่ง”

ผู้เขียนบทความนี้ยังชี้ให้เห็นว่า หลัง “สนธิสัญญาเบาว์ริง” ปี 1855 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางประการในระบบเศรษฐกิจศักดินา กล่าวคือ “มีลักษณะของระบบนายทุนเข้ามาผสม” จากเดิมที่เป็นการผูกขาดการค้าต่างประเทศโดยพระมหากษัตริย์ กลายเป็นการผูกขาดร่วมกันของนายทุนต่างชาติ อันได้แก่ฝรั่งและจีน กับรัฐบาลศักดินา อย่างไรก็ตาม “การครอบงำของระบบนายทุนในเศรษฐกิจไทยยังคงชะงักอยู่ชั้นควบคุมการ

แลกเปลี่ยนมิได้ควบคุมถึงการผลิต” การที่ไทยไม่ตกเป็นเมืองขึ้นก็ทำให้ระบบนายทุนไม่ได้เติบโตเต็มที่ และระบบศักดินาไม่ได้พังทลายไป อยู่ในสภาพที่ “ระบบนายทุนเกิดขึ้นคู่ไปกับระบบศักดินา”

ผู้เขียนเห็นว่า “ระบบศักดินายังคงมีอิทธิพลมากในประเทศไทยปัจจุบัน” การปลดปล่อยไพร่และทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเพียงการเลิกระบบศักดินาอย่างเป็นทางการเท่านั้น ในความเป็นจริง ชาวนายังถูกขูดรีดจากเจ้าที่ดิน ระบบราชการแบบเจ้าขุนมูลนายยังคงอยู่ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง “ระบบนายทุนเริ่มขยายไปสู่สาขาอุตสาหกรรม” มีการใช้เครื่องจักรมากขึ้น นายทุนต่างชาติอเมริกาและญี่ปุ่นมาลงทุนในอุตสาหกรรมเบாதแทนการนำเข้า นายทุนจีนก็เริ่มตั้งรกรากถาวรในประเทศไทย และหันมาลงทุนอุตสาหกรรม เกิด “ชนชั้นใหม่” คือ กรรมกรโรงงาน ซึ่งส่วนใหญ่มาจากชาวนา อย่างไรก็ตาม ระบบนายทุนอุตสาหกรรมแม้จะขยายตัวมากขึ้น “แต่ก็ยังมีได้ครอบคลุมระบบเศรษฐกิจไทย” มวลชนส่วนใหญ่ยังคงอยู่ภายใต้ระบบศักดินา การประนีประนอมระหว่างฝ่ายศักดินากับฝ่ายนายทุน ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยล้าหลัง ขาดการสะสมทุนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ ระบบศักดินาผสมนายทุนเช่นนี้ได้รับการสนับสนุนคุ้มครองจากระบบการเมืองแบบเผด็จการหลังกรณี “14 ตุลาคม” ซึ่งเป็น “การปฏิวัติโดยชนชั้นกลาง” มี “ทางเลือก” อยู่ 3 ทางคือ ระบบศักดินาผสมนายทุนคงอยู่ต่อไป หรือเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนเป็นระบบคอมมิวนิสต์หรือ เกิดการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจโดยสันติวิธีเป็นสังคมนิยมเสรี “ทางที่เป็นไปได้มากที่สุดคือทางที่หนึ่ง” แต่ “ทางที่สามนี่ในทัศนะของผู้เขียนเป็นทางที่น่าพึงปรารถนาที่สุด”

ผู้เขียนบทความที่กำลังกล่าวถึงนี้ คือ “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา”

เมื่อดูจากเวลาที่บทความนี้ตีพิมพ์ (กุมภาพันธ์ 2517) ก็อาจกล่าวได้ว่าฉัตรทิพย์ เป็นคนแรกๆ (ถ้าไม่ใช่แรกสุด) ที่บุกเบิกงานค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทย ในช่วงหลัง “14 ตุลาคม” ก่อนที่ โฉมหน้าศักดินาไทยจะวางตลาดด้วยซ้ำ) แต่น่าเสียดายที่บทความดังกล่าว และตัวผู้เขียนบทความเองยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในขณะนั้น⁵

มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับบทความเรื่องนี้คือ ขณะที่กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจ “ศักดินา” นั้น ฉัตรทิพย์ ยังไม่ได้กล่าวถึงสิ่งที่จะมารู้จักกันภายหลังในนาม “วิถีการผลิตแบบเอเชีย”, “เศรษฐกิจแบบพอเพียง”, “แรงกดดันของหมู่บ้าน” และ “การรวมศูนย์เด็ดขาดของสถาบันกษัตริย์” ตรงกันข้าม ฉัตรทิพย์มีแนวโน้มที่จะมองระบบเศรษฐกิจศักดินาแบบเดียวกับจิตร คือเห็นว่า เป็นระบบที่มีการแบ่งที่นาจริง ๆ “ลดหลั่นกันลงมา” (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 111) การเปลี่ยนทัศนคติจากศักดินาแบบแบ่งที่นาเป็นศักดินา “แบบเอเชีย” นี้ มีความสำคัญไม่น้อย ซึ่งจะกล่าวถึงอีกครั้งข้างหน้า

ต้องรอเวลาอีกราว 5 ปี หลังจากบทความเรื่องแรกตีพิมพ์ว่าที่คนทั่วไปจะได้รู้จักกับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในฐานะตัวแทนของกลุ่มความคิดทางประวัติศาสตร์กลุ่มหนึ่ง ในระหว่าง 5 ปีนั้น (2517-2522) ฉัตรทิพย์เกือบจะไม่มีผลงานด้านประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทยโดยตรงออกมาเลย (ยกเว้น “ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุรียานุวัตร” ที่ตีพิมพ์ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 12 : 9 (กันยายน 2517) ซึ่งก็ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันนักในสมัยนั้น) ที่พอมีอยู่บ้างมักเป็นงานเกี่ยวกับวิชาเศรษฐศาสตร์ และเกือบทุกชิ้นออกมาในช่วงปี 2521-2522 (ผลงานเหล่านี้รวมพิมพ์อยู่ในส่วนแรกของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524)

อย่างไรก็ตาม ในระหว่าง 4-5 ปี ที่ฉัตรทิพย์ “เงียบหายไป” นี้ มีความเคลื่อนไหวทางวิชาการอย่างหนึ่งที่ควรกล่าวถึง และ น่าจะมีผลต่อความคิดของฉัตรทิพย์ในเวลาต่อมา กล่าวคือ เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2518 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ได้จัดสัมมนาในหัวข้อ “โฉมหน้าที่แท้จริงของศักดินาไทย” ขึ้น ในครั้งนั้น ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เสนองานวิจัยเรื่อง “ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย” ต่อที่ประชุมสัมมนา ในงานวิจัยชิ้นนี้ ชัยอนันต์ได้นำเอาทฤษฎี “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ของมาร์กซ และ “สังคมพลังน้ำ” ของวิตโพล มาวิเคราะห์สังคมไทยเป็นครั้งแรก⁶ ชัยอนันต์อาศัยทฤษฎีทั้งสองนี้มาวิจารณ์ โฉมหน้าศักดินาไทย ของจิตร ใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ

(1) สังคมไทยน่าจะไม่เคยผ่าน “ยุคทาส” มาก่อน แม้จะปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า เคยมี “ทาส” ในสมัยสุโขทัยก็ตาม

(2) สังคม “ศักดินา” ไทย ต่างจากสังคม “ฟิวคัล” ยุโรปในแง่ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์เอกชนในปัจจัยการผลิต กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินที่พระราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว (ไม่มีการแบ่งที่นาจริง ๆ) ตำแหน่ง “ศักดินา” ในพระอัยการฯ นั้น (สันนิษฐานว่า) เป็นเพียงการกำหนดความรับผิดชอบในการคุมแรงงาน ลักษณะ “รวมศูนย์อำนาจเด็ดขาด” ของสถาบันกษัตริย์ไทยในยุค “ศักดินา” นี้ เกิดจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ต้องอาศัยการชลประทานเป็นสำคัญ (“สังคมพลังน้ำ”) ผลที่ตามมาจากลักษณะเหล่านี้คือ “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทยจึงเป็นไปอย่างล่าช้า และถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงก็มักจะมีสาเหตุมาจากการทำทาสจากพลังภายนอกสังคม (external threat) มากกว่าพลังความขัดแย้งภายในสังคม ดังที่ปรากฏอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เพราะการทำทาส จากภายนอก” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, มปป. : 91 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

ในการสัมมนาครั้งนั้น ฉัตรทิพย์ได้เสนอ “บทวิจารณ์” งานวิจัยของชัยอนันต์ ใน 4 ประเด็น คือ

(1) ชัยอนันต์ให้ความสำคัญน้อยไปกับลักษณะเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านไทย ฉัตรทิพย์กล่าวว่า ตามทฤษฎี “ระบบการผลิตแบบเอเชีย” ของมาร์กซ “ลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านในเอเชียเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เศรษฐกิจเอเชียวิวัฒนาการช้า” แต่ชัยอนันต์กลับไปเน้นที่ลักษณะรวบอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแบบวิตโพล ฉัตรทิพย์อธิบายว่า ลักษณะเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านตามที่สนของมาร์กซ คือเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมกันในฐานะเป็นหน่วยการผลิตพื้นฐาน, เกษตรกรรมกับหัตถกรรมไม่แยกจากกัน, มีลักษณะ “พอเพียงในตัวเอง” (self-sufficient) ผลก็คือ ขาดกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ไม่มีเสรีชน ไม่เกิดเมือง หรือชนชั้นกระฎุมพีอิสระขึ้น

(2) สังคมไทยไม่ใช่สังคมพลังน้ำที่ต้องการสร้างระบบชลประทานขนาดใหญ่จากส่วนกลาง (hydraulic) เพราะภาคกลางของไทยไม่ได้แห้งแล้ง ฉัตรทิพย์กล่าวว่า การปฏิเสchlussลักษณะ “สังคมพลังน้ำ” นี้ ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นการปฏิเสchlussลักษณะรวบอำนาจ (despotism) หรือปฏิเสchlussวิถีการผลิตแบบเอเชียไปด้วย เพราะลักษณะรวบอำนาจอาจเกิดจากสาเหตุอื่น เช่น รัฐ (กษัตริย์) ทำหน้าที่ในงานสาธารณะ (ชลประทานเป็นเพียงส่วนหนึ่ง) หรือเกิดจากเศรษฐกิจแบบสงคราม (war-economy) ก็ได้

นักกล่าวด้วยว่าการปฏิเสธการผลิตแบบพลังน้ำ ไม่ใช่การปฏิเสธระบบการผลิตแบบเอเชีย เพราะเหตุว่า ลักษณะการผลิตแบบพลังน้ำ เป็นเพียงลักษณะหนึ่งซึ่งอาจมีอยู่ในระบบการผลิตแบบเอเชีย ซึ่งเอามาขยายความลักษณะสำคัญพื้นฐานของระบบการผลิตแบบเอเชีย คือ การไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของบุคคล ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้าน และอำนาจเด็ดขาดของรัฐ (กษัตริย์)

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “บทวิจารณ์หนังสือศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, มปป. : ไม่มีเลขหน้า)

(3) การศึกษาของชัยอนันต์ปรับปรุงเพิ่มเติม แต่ไม่ได้ล้มล้างการศึกษาของ จิตร ภูมิศักดิ์ ฉัตรทิพย์เห็นว่าแกนกลางในการศึกษาของจิตรคือ “การพิสูจน์ว่ามี การขูดรีดระหว่างชนชั้นในระบบศักดินาไทย” และงานของชัยอนันต์ก็ยืนยันลักษณะดังกล่าว แต่สิ่งที่ชัยอนันต์ได้เพิ่มเติมเข้ามา คือ ระบบศักดินามีการรวมศูนย์ที่กษัตริย์ซึ่งทำให้ “อาจไม่พัฒนาไปสู่ระบบนายทุนเอง” (ประเด็นที่ว่า ชัยอนันต์ (หรือฉัตรทิพย์) “ปรับปรุงเพิ่มเติมแต่ไม่ได้ล้มล้าง” การศึกษาของจิตรนี้ จะกล่าวถึงอีกครั้งข้างหน้า) และ (4) ฉัตรทิพย์ตั้งข้อสงสัยว่าในเมื่อ “สังคมไทยวิวัฒนาการมาล่าช้าเช่นนี้” มี “พันธนาการศักดินา” ดำรงอยู่มาก จะเข้ากรณีที่ทรอตสกีและเลนินเสนอว่า “ชนชั้นกรรมาชีพจะสามารถแย้งนำการปฏิวัติกระฎุมพีปลุกระดมเอาชาวนาเป็นพันธมิตร และก่อให้เกิดการปฏิวัติชนชั้นกรรมาชีพต่อเนื่องกันไปเลย” หรือไม่

งานวิจัยของชัยอนันต์ชิ้นนี้ แม้จะได้รับ “คำนิยม” จากนักวิชาการร่วมสมัยไม่น้อย แต่ก็ไม้อาจกล่าวได้ว่า สามารถสร้างผลสะท้อนหรือได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางโดยแท้จริง สาเหตุสำคัญน่าจะเป็นเพราะว่า งานของชัยอนันต์ชิ้น

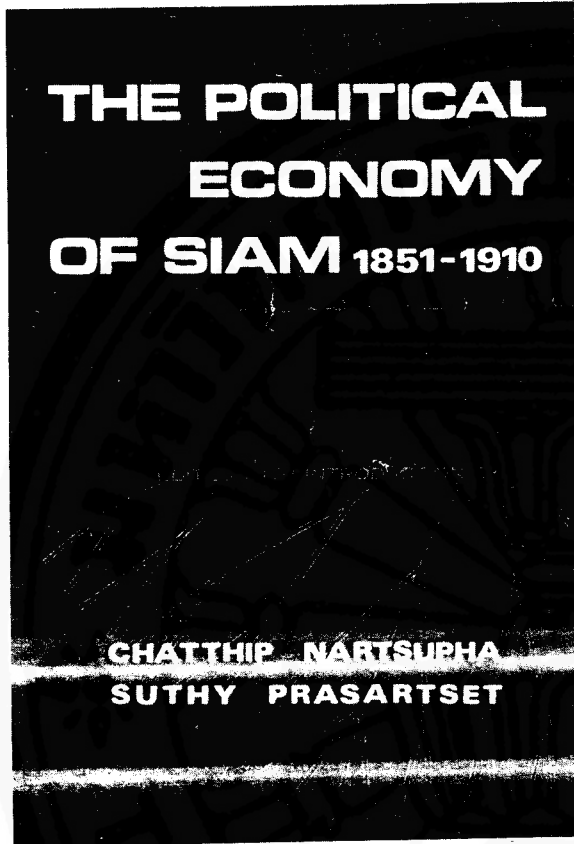
นี้ ขาดหลักฐานข้อมูลที่จะมายืนยันสมมติฐานทางทฤษฎีอย่างหนักแน่นเพียงพอ โดยเฉพาะในประเด็นที่ชัยอนันต์เห็นว่าสังคมไทยเป็น “สังคมพลังน้ำ” ตามแบบวัตโพล เพราะเพียงข้อเท็จจริงที่ว่า ประเทศไทยไม่เคยต้องอาศัยการชลประทานขนาดมหึมามาก่อน ก็อาจทำให้งานวิจัยของชัยอนันต์เกือบทั้งหมดพังครืนลงมาได้” (น่าสังเกตว่า ใน 2 ประเด็นที่ชัยอนันต์วิจารณ์จิตร คือ เรื่อง “สังคมทาส-สังคมที่มีทาส” กับเรื่อง “สังคมพลังน้ำ” นั้น ดูเหมือนประเด็นแรกจะได้รับการยอมรับมากกว่าประเด็นหลัง)

ความสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ จึงน่าจะอยู่ตรงที่ได้เสนอแนวทาง (ทฤษฎี) ใหม่ในการวิเคราะห์สังคมไทย และกล่าวสำหรับฉัตรทิพย์เอง “บทวิจารณ์” งานของชัยอนันต์ข้างต้นก็ดูเหมือนจะเป็นการแสดงให้เห็น “จุดเปลี่ยน” ครั้งสำคัญในการวิเคราะห์สังคมไทยของเขา คือเป็นครั้งแรก (เท่าที่เรามีหลักฐาน) ที่ฉัตรทิพย์ กล่าวในทำนองเห็นด้วยกับการใช้ทฤษฎี “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” มาวิเคราะห์สังคมไทย ความ “ล้มเหลว” (ไม่สมบูรณ์) ด้านหลักฐานข้อมูลในงานของชัยอนันต์ซึ่งฉัตรทิพย์ได้ชี้ไว้ใน “บทวิจารณ์” จะกลายมาเป็นสิ่งที่ฉัตรทิพย์และคณะของเขา เข้ามารับภาระในการ “แก้” ให้ตกไปในอีก 4 ปีต่อมา

ในช่วงปี 2522-23 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะของเขาได้ “ปรากฏตัว” ขึ้น พร้อมกับผลงานที่ “สันตะเทือน” วงการประวัติศาสตร์ ก่อนหน้านั้นไม่นาน พวกเขาได้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการสัมมนาเพื่อเตรียมก่อตั้ง “สมาคมประวัติศาสตร์” เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2521 (ดู สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2523) ร่วมผลักดันการสัมมนาทางวิชาการครั้งแรกของสมาคมฯ ในหัวข้อ “ความก้าวหน้าของการศึกษาและการวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน” เมื่อวันที่ 11-12 พฤษภาคม 2522 (ดู สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522) และในที่สุดก็เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการจัดสัมมนาที่เรียกว่า “การสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ครั้งที่ 2” ที่ศูนย์สารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2522 (การสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจครั้งแรกจัดเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2519)

ในการสัมมนาครั้งสำคัญที่งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทางความคิดในอนาคตจะต้องบันทึกไว้⁸ ฉัตรทิพย์ และคณะได้นำเสนอบทความ 3 เรื่อง คือ “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง ค.ศ. 1851-1910” ของ สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, “ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ. 2398-2453” ของ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร และ “ระบบทุนนิยมโดยรัฐในประเทศไทย ค.ศ. 1932-1959” ของ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ บทความทั้งสามชิ้นนี้

ได้ถูกนำมารวมกับบทความชิ้นสำคัญ เรื่อง “ระบบเศรษฐกิจไทย คศ. 1851-1910” ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ (ซึ่งแปลมาจากภาษาฝรั่งเศส) และตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ วรรณกรรมทุนนิยมไทย โดยมีฉัตรทิพย์เองเป็นบรรณาธิการ (2523)

การสัมมนาครั้งนั้น และหนังสือเรื่อง วรรณกรรมทุนนิยมไทย นอกจากจะทำให้คนทั่วไปได้รู้จักกับ “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ” เป็นครั้งแรกแล้ว ยังส่งผลสะท้อนและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง แม้แต่ในวงการ “ประวัติศาสตร์” เอง ซึ่งไม่สู้จะคุ้นเคยหรือยอมรับการใช้ “ทฤษฎี” (โดยเฉพาะทฤษฎีมาร์กซิสต์) ในการศึกษาประวัติศาสตร์นัก การจะเข้าใจว่าเหตุใดการสัมมนา และหนังสือเล่มนี้ จึงสามารถส่งผลสะท้อนค่อนข้างมากได้ จำเป็นต้องพิจารณาสภาวะแวดล้อมในขณะนั้นด้วย ต้องไม่ลืมว่า ขณะนั้น (2522) วงวิชาการเพิ่งจะเริ่ม “ฟื้นตัว” อย่างช้า ๆ หลังกรณี “6 ตุลาคม” นักวิชาการคนสำคัญอย่าง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เพิ่งกลับจากเบร์กลีย์ใหม่ ๆ และยังไม่ได้กลับเข้าสู่ วงวิชาการอย่างแท้จริง นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพิ่งเสนอบทความไป เรื่องเดียว (ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, 2521) และก็ยังไม่มีใครรู้จักกันแพร่หลายนัก ยังไม่ต้องพูดถึง สมเกียรติ วันทะนะ หรือนักวิชาการรุ่นใหม่คนอื่น ๆ ซึ่งเกือบ

จะไม่เป็นที่รู้จักกันเลย ด้วยเหตุนี้ เมื่อ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” เสนอผลการวิจัยออกมา ในลักษณะที่เป็น “ชุด” เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นธรรมชาติอยู่เอง ที่คนทั้งหลายจะพากันเห็นคล้อยตาม (หรือ เชื่อ) อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว

หลังจากนั้น ผลงานของ “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ” ก็ทยอยกันตีพิมพ์ออกมา (โดยผ่านสำนักพิมพ์ “สร้างสรรค์” เป็นส่วนใหญ่) ได้แก่ ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พศ. 2398-2453) ของ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร (พิมพ์ครั้งแรก 2523, พิมพ์ครั้งที่สอง : 2524), เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (เมษายน 2523), ระบบเจ้าภีษ นายอากรสมัยกรุงเทพระียบร้อยของ ญาติ ประภาพันธ์ (พฤษภาคม 2524), บทความเรื่อง “ทุนนิยมขุนนางไทย 2475-2503” ของ สังคีต พิริยะรังสรรค์ (ในรูปเอกสารประกอบการสัมมนา 2 ครั้ง : มกราคม และกุมภาพันธ์ 2524, ในรูปบทความในปาฐกถา : มิถุนายน 2524) และล่าสุด วรรณกรรมเศรษฐกิจชนบทในภาคกลาง ของประเทศไทย พศ. 2394-2475 ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์, แต่วางตลาดปลายปี 2524) รวมทั้งผลงานใน ภาษาอังกฤษ 2 เล่ม คือ The Political Economy of Siam 1851-1910 (n.d.) และ The Political Economy of Siam 1910-1932 (1978)

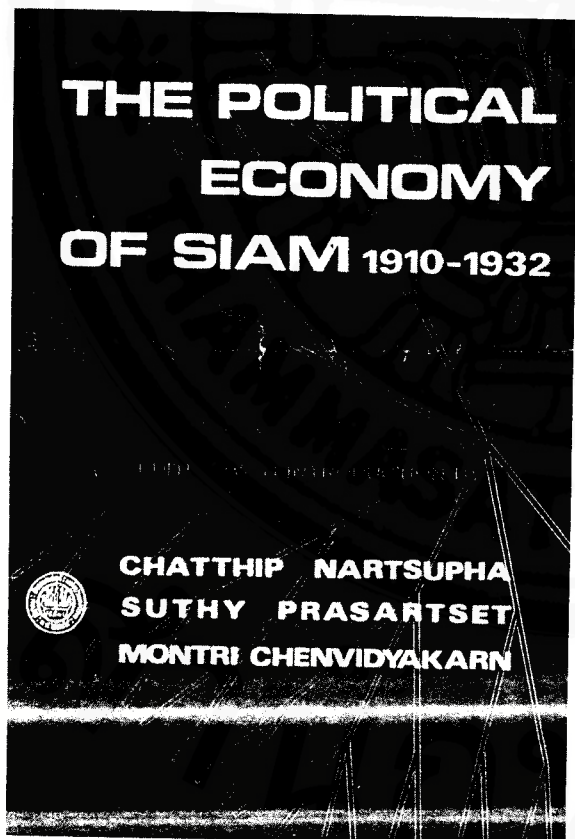
แม้ว่าผลงานของกลุ่ม “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ” จะมียอดขายพอสมควร แต่กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ส่วนที่เป็นการสรุป รวบรวมและเป็นตัวแทนความคิดของกลุ่มนี้ ดูเหมือนจะได้แก่ บทความที่เขียนโดยฉัตรทิพย์เอง โดยเฉพาะบทความ 2 ชิ้น คือ “ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910” และ “ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932” ซึ่งฉัตรทิพย์เขียนร่วมกับสุธี (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ คณะ, 2524 : 123-208) ในการศึกษาความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทย ของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” นี้ ผู้เขียน จะขอถือเอางานของฉัตรทิพย์ โดยเฉพาะบทความ 2 เรื่องข้างต้น เป็นแกนกลาง โดยใช้งานของคนอื่นใน “กลุ่ม” เป็นส่วนประกอบ มรว.รุจยา อาภากร เคยตั้งข้อสังเกตว่า งานของฉัตรทิพย์ แม้จะครอบคลุมถึงปัญหาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แต่โดยมากมัก จะไม่มีการอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ส่วนที่มี หลักฐานทางวิชาการก็ครอบคลุมถึงประวัติศาสตร์ในช่วง 1851-1932 เท่านั้น “และถึงแม้ว่าจะมีการพาดพิงถึงประวัติศาสตร์ ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 อยู่บ้าง ก็มีได้มีการแจกแจงถึงลักษณะ ของระบบศักดินา เมื่อ 700 ปีก่อนนั้น โดยละเอียด” (มรว.รุจยา อาภากร, 2524 : 2) ความจริงก็เป็นเช่นนั้น ในบทความเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910” ฉัตรทิพย์ (และสุธี) ได้กล่าวถึง สภาพทางเศรษฐกิจ-สังคมของไทยก่อนปี 1855 ไว้เพียงเล็กน้อย เนื่องจากเป็นประเด็นสำคัญของการถกเถียง ซึ่งจะกล่าว

ถึงข้างหน้า จึงสมควรยกข้อความตอนนี้อ้างไว้ทั้งหมด แม้จะยาวไปบ้างก็ตาม

จนถึงกลางศตวรรษที่ 19 เศรษฐกิจไทยส่วนใหญ่เป็นแบบพออยู่พินัย การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง การค้าภายในประเทศอยู่ในขอบเขตแคบและเป็นการแลกเปลี่ยนของ การใช้เงินไม่แพร่หลาย การเคลื่อนย้ายผลผลิตปรากฏในรูปการส่งส่วย เป็นส่วยสิ่งของที่ผู้ปกครองเกณฑ์จากชาวบ้าน ผู้ปกครองบริโภคน้ำ และแลกเปลี่ยนส่วยกับสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างประเทศ “การค้าต่างประเทศ” ขณะนั้น คือการแลกเปลี่ยนสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำ ปริมาณสินค้าไม่มาก แต่มูลค่าสินค้าสูง แต่การค้าที่มีอยู่ปริมาณน้อยนั้นก็มิได้เป็นเสรี ต้องอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐ (ฉัตรทิพย์ อ่าง ฟ่าน เตอ เสด และ เบลร์นี่-ผู้อ้าง) ด้วยเหตุนี้ กระบวนการแบ่งงานกันทำ ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศจึงแทบไม่ปรากฏ ผลคือ ถึงผลิตได้เหลือ การผลิตเพื่อขายก็ไม่เกิดขึ้น

องค์ประกอบสถาบันและพัฒนาการของสังคมไทย ทำให้กระบวนการแบ่งงานกันทำไม่อาจเกิดขึ้นจากภายในได้ การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศเท่านั้น ที่ทำให้เศรษฐกิจพออยู่พินัยของไทยแตกสลาย...

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 123-124)

อย่างไรก็ตาม ในบทความเดียวกันนี้ ขณะที่กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจหลังปี 1855 ฉัตรทิพย์ได้พาดพิงถึงสภาพก่อนปี 1855 อีกหลายตอน (บางตอนก็กล่าวอย่างรวม ๆ กันไป โดยไม่แยกให้ชัดเจนว่าอันไหนก่อน อันไหนหลัง) ยกตัวอย่างเช่น ในปัญหาการค้าต่างประเทศ ฉัตรทิพย์ได้ขยายความว่า “ความสามารถของไทยที่ผลิตข้าวได้เหลือส่งออก เป็นที่ทราบกันมานานมาแล้ว แม้ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง ไทยก็ส่งข้าวจำนวนมากไปขายประเทศเพื่อนบ้านและจีนเป็นครั้งคราว (ฉัตรทิพย์ อ่าง เบลว์ริง, สกินเนอร์ และ Melink-Roelofs - ผู้อ้าง) แต่ความต้องการจากต่างประเทศนี้ไม่สม่ำเสมอคงตัว จนกระทั่งครั้งหลังของศตวรรษที่ 19” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524:129) “แรกเริ่มนั้นชาวบ้านขายข้าวส่วนเกิน เฉพาะเมื่อมีผู้ต้องการไปถ่มซื้อเป็นครั้งคราว” (เรื่องเดียวกัน : 131) หรือในปัญหาสภาพเศรษฐกิจ-สังคมก่อน 1855 ฉัตรทิพย์กล่าวว่า “ความล่าช้าในการเปลี่ยนสถาบันเกิดจากลักษณะการรวมศูนย์อำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย และการเปลี่ยนแปลงอย่างจำกัดที่ระดับชาวบ้าน...จนกระทั่งรัชกาลที่ 4 (1851-1868) ที่ดินในประเทศไทยทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรงให้ที่ดินประชาชนอยู่อาศัย แต่กรรมสิทธิ์คงเป็นของพระมหากษัตริย์” (เรื่องเดียวกัน : 141)

ฉัตรทิพย์ กล่าวเปรียบเทียบ “ศักดินา” ไทย กับ “ฟิวคัล” ยุโรป ว่า

ตรงข้ามกับยุโรปสมัยกลาง เจ้านายศักดินาในประเทศไทย มิได้เข้มแข็งพอที่จะรวบรวมที่ดินดินใหญ่ ก่อตั้งเป็นแคว้นกึ่งอิสระ ผู้ครองนครของไทยแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ ดำรงตำแหน่งเพียงชั่วเวลาหนึ่งอาจไม่ได้มีที่ดินในเขตที่เขาปกครอง นอกจากนั้น ยังไม่มีนครหรือเมืองที่ปกครองโดยชนชั้นกรรมสิทธิ์ใน ประเทศไทย เมืองเป็นที่ตั้งของการปกครอง แทบไม่มีหมู่บ้านหรือเมืองหัตถกรรมอิสระ ดังนั้น กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงเป็นสถาบันที่อ่อนแอ ในสังคมไทย ผลคือ กรรมสิทธิ์ในที่ดินของชนชั้นศักดินา กระจุกตัวอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 142-143)

ฉัตรทิพย์ ยังกล่าวอีกว่า “ไม่มีเสรีชนในประเทศไทยในศตวรรษที่ 19” (น่าจะหมายความว่า ก่อนหน้านั้น ก็ไม่มีด้วย - ผู้อ้าง) ทุกคนถูกกำหนดให้ขึ้นทะเบียน คนที่ขึ้นทะเบียนกับกษัตริย์เป็นไพร่หลวง ขึ้นทะเบียนกับขุนนางเป็นไพร่สม ใครไม่ขึ้นทะเบียนจะไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย และอาจถูกจับกุมลงโทษ ระบบไพร่ชัดขวางการเกิด “ชนชั้นกรรมสิทธิ์พื้นเมือง” เพราะไพร่ “ไม่สามารถแม้แต่จะรับจ้างทำงาน ถ้าเจ้านายไม่อนุญาต” พวกช่างฝีมือพื้นเมืองก็ถูกเกณฑ์ไปทำงานในวัง “พระมหากษัตริย์มีอำนาจเหนือไพร่โดยตรง และเป็นเช่นนี้ในทุกท้องที่” จำนวนไพร่หลวงมากกว่าไพร่สม เมื่อเจ้าและขุนนาง

ตาย ไพร่สมจะกลับเป็นไพร่หลวงของกษัตริย์ “ดังนั้น อำนาจของพระมหากษัตริย์เหนือแรงงานจึงสูงมากต่างกับในระบบฟิวต์ลิวโรปมาก เพราะในระบบฟิวต์ลิว อำนาจในการควบคุมไพร่กระจายอยู่กับเจ้านาย ในประเทศไทยการควบคุมแรงงานโดยชนชั้นศักดินา กระจุกอยู่ในมือพระมหากษัตริย์เหมือนกับในกรณีที่ดิน” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 145)

จากที่ยกมาทั้งหมด จะเห็นได้ไม่ยากเลยว่า ฉัตรทิพย์ อาศักรออบทางทฤษฎี “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ที่เขากล่าวถึงในการวิจารณ์ช้อยอนันต์ มาอธิบายขยายความในกรณีของประเทศไทยนั่นเอง และเนื่องจาก, ในทัศนะของฉัตรทิพย์, สภาพเศรษฐกิจ-สังคมของไทยก่อนปี 1855 เป็นเช่นนี้ เมื่อไทย “เข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศใน ค.ศ. 1855” จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาลขึ้น ฉัตรทิพย์ (และสุธี) ได้อุทิศเนื้อที่ส่วนใหญ่ของบทความเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910” และเนื้อหาทั้งหมดในบทความเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932” ให้กับการอธิบายความเปลี่ยนแปลงอัน “มากมายมหาศาล” ที่ว่านี้

ฉัตรทิพย์กล่าวว่า หลังปี 1855 เศรษฐกิจพอยังชีพของ ไทยเริ่มแตกสลาย เกิดการผลิตเฉพาะอย่าง มีการเปลี่ยนโครงสร้างของสินค้าเข้าสินค้าออก จากเดิม สินค้าออกจำนวนน้อย แต่มาชนิด กลายเป็นสินค้าออกจำนวนมาก แต่น้อยชนิดส่วนสินค้าเข้า เปลี่ยนจากสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำ เป็นสินค้าหลายชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป

ขณะเดียวกัน อุตสาหกรรมพื้นบ้านของไทยเริ่มล้มละลาย โดยเฉพาะอุตสาหกรรมน้ำตาลและสิ่งทอฝ้าย เพราะประสบกับการแข่งขันอย่างหนักจากสินค้าเข้าของต่างประเทศ เดิมชาวบ้านไทย “ผลิตสิ่งที่เขาต้องการแทบทุกอย่างเอง” หลังปี 1855 ชาวบ้านเริ่มพบว่า “การซื้อเสื้อผ้าจากต่างประเทศด้วยเงินจากการขายข้าว ถูกและสะดวก” จึงหันมาผลิตเฉพาะอย่างคือผลิตข้าว แล้วขายข้าวเอาเงินมาซื้อผ้าจากต่างประเทศ ซึ่ง “แม้ไม่ทนทาน แต่ก็ถูกกว่ามาก” อุตสาหกรรมทอผ้าพื้นบ้านจึงล้มละลาย ยกเว้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ซึ่งการค้าระหว่างประเทศยังเข้าไปไม่ถึง) ข้าวกลายเป็นสินค้าออกสำคัญ จนมีมูลค่าสูงกว่าสินค้าออกอื่น ๆ แต่ละชนิดมาก เช่น ในปี 1865 ข้าวคิดเป็น 55% ของสินค้าออกทั้งหมด ในทศวรรษ 1870-1880 เพิ่มขึ้นเป็น 60% ขณะที่น้ำตาลลดเหลือเพียง 4% สินค้าออกชนิดอื่น ก็มีสัดส่วนต่ำกว่า 5%

ฉัตรทิพย์ กล่าวว่า “การผลิตเพื่อการค้าในประเทศไทยเพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เพราะดีมานด์จากต่างประเทศ” ไม่ว่าจะเป็นข้าว, ไม้สัก หรือ ดิบุก จักรวรรดินิยมเปลี่ยนประเทศไทยให้เป็นแหล่งวัตถุดิบ ขณะเดียวกันก็ส่งสินค้าราคาถูก ที่ทำโดย

เครื่องจักรเข้าประเทศ ทำให้ไทยกลายเป็นแหล่งระบายทุน และตลาดสินค้า ฉัตรทิพย์ เรียกสภาพเช่นนี้ว่า “การผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น” (dependent commodity production) และกล่าวว่า “การขยายตัวของการผลิตชนิดนี้ นำระบบเศรษฐกิจไทยไปสู่ความเป็นเศรษฐกิจกึ่งเมืองขึ้น” อย่างไรก็ตาม ฉัตรทิพย์เน้นว่า “ลักษณะสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้นของไทยคือ ไม่เป็นการทำลายระบบศักดินาเดิม” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 129) ด้วยเหตุนี้ สภาพทางเศรษฐกิจ-สังคมในสมัย “ศักดินา” ที่อธิบายมาในตอนต้น จึงยังคงอยู่ “พร้อมทั้งรักษาคุณลักษณะสำคัญส่วนมากของระบบเอาไว้ได้ด้วยกรรมสิทธิ์ในที่ดิน รายได้จากแรงงาน และภาษี ยังคงกระจุกตัวอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์”

การดำรงอยู่ของระบบศักดินา ขัดขวางการพัฒนา “ชนชั้นกรรมพันธ์เมือง” พวกเขากรรมพันธ์ที่มีอยู่เป็นคนจีน ซึ่ง “ถูกรวมเข้าไว้ในชนชั้นศักดินา” โดยผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร, ระบบ “เหมาะสมเมือง” หรือการร่วมมือทางธุรกิจ (เช่น ตั้งธนาคาร) จึง “ไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พื้นฐานใด ๆ ในเศรษฐกิจไทยได้” นอกจากนี้ ชนชั้นนายทุนจีนยังไม่สามารถแข่งขันกับทุนต่างประเทศได้ ต้องหันไปประกอบธุรกิจร่วม โดยทำหน้าที่เป็นนายหน้า หรือ “คอมปราโดร์” นั่นคือ ทั้ง “ระบบศักดินาและจักรวรรดินิยม ขัดขวางการเกิดชนชั้นนายทุนอิสระในประเทศไทย” ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าจะมีการขยายตัวของการผลิต, การค้า และเศรษฐกิจเงินตรา (money economy) แต่ชาวบ้านไทย ก็ไม่มีส่วนร่วมหรือได้รับผลประโยชน์ด้วย “ส่วนเกินส่วนใหญ่ถูกดูดกลืนเป็นของนายทุนการค้า เจ้าของที่ดิน และชาวต่างชาติ”

การขูดรีดที่นายทุนต่างชาติ นายทุนจีน และเจ้าศักดินาร่วมกันกระทำต่อชาวนานี้ วางอยู่บนรากฐานของเทคนิคการผลิตแบบเก่า แม้จะมีการพัฒนาบ้าง ก็เป็นไปอย่างจำกัด การปฏิรูปทางด้านกฎหมาย เช่น เลิกทาส (1874) เลิกไพร่ (1905) ก็มีผลเพียงทำให้ได้แรงงานมาเพิ่มผลผลิตข้าว เพื่อส่งออกมากขึ้น แต่ “ชาวนายังคงถูกผูกติดกับชนชั้นศักดินา เพราะชนชั้นศักดินายังควบคุมที่นาต่อไป”

ในบทความเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932” ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์) ได้บรรยายสภาพเศรษฐกิจ-สังคมไทยในช่วง 20 ปี ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งโดยส่วนใหญ่ ก็ไม่ต่างจากที่บรรยายมาก่อนหน้านั้น (1851-1910) ประเด็นสำคัญที่ฉัตรทิพย์กล่าวถึงในบทความนี้คือ “ความล้มเหลวในการสร้างพลังการผลิต” และ “อุปสรรคต่อการเติบโตของกรรมพันธ์อิสระ”

ในประเด็นแรก ฉัตรทิพย์ ชี้ว่า การขยายเนื้อที่เพาะปลูก

หลัง 1855 ทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น แต่แนวโน้มเช่นนี้เริ่มลดลง และประสบปัญหาในตอนต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งสะท้อนให้เห็นความล้มเหลวในการยกระดับผลผลิตทางการเกษตร เพราะรัฐบาลขาดการเอาใจใส่ในงานด้านชลประทาน ชาวนาต้องเช่าที่ดินในอัตราค่าเช่าที่สูงมาก “เจ้าที่ดินไม่ค่อยสนใจในการปรับปรุงที่ดินมากนัก” ชาวนาเองก็ไม่สามารถจะปรับปรุงได้ มีหน้าชา “ถ้าผู้เช่าปรับปรุงที่นาและทำให้ผลผลิตของเขาเพิ่มขึ้น เจ้าที่ดินก็มักจะเพิ่มค่าเช่าทั้งที่เขาไม่ได้ให้เงินทุนใด ๆ ต่อการนี้เลย” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 186)

อุตสาหกรรมก็อยู่ในสภาพไม่ดีไปกว่าเกษตรกรรมนัก อัตราภาษีสินค้าขาเข้าต่ำมาก (“ร้อยชักสาม”) ทำให้อุตสาหกรรมภายในประเทศไม่มีโอกาสสร้างตัวได้ ยิ่งกว่านั้นรัฐบาลยังไม่สนใจอุตสาหกรรมด้วย แม้จะมีเอกชนบางรายต้องการทุนไปใช้ในการตั้งโรงงานทอผ้า, ฟอกหนัง, ถลุงแร่ แต่รัฐก็ไปให้การสนับสนุน นอกจากนี้ รัฐบาลยังประสบความล้มเหลวในการสร้างฐานอำนาจทางการเงิน ระบบภาษีล่าสมัยขัดขวางการพัฒนาของผู้ผลิตภายในประเทศ รัฐบาลไม่สนใจใช้จ่ายรายได้เท่าที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ กลับใช้ไปในการสร้างกองทัพ, การบริหารภายในประเทศ (45%), ราชสำนัก (10%) และการบริหารเมืองหลวง (10%) รัฐบาลสนใจเฉพาะแผนงานที่เป็นประโยชน์แก่ชนชั้นนำ โครงการชลประทานขนาดใหญ่ของ ฟาน เดอ เฮด จึงถูกปฏิเสธ รัฐจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษาเพียงร้อยละ 3 ในช่วงปี 1892-1920 และร้อยละ 7 ในปี 1930 ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังไม่รู้หนังสือ

ในประเด็นเกี่ยวกับ “อุปสรรคต่อการเติบโตของกรรมสิทธิ์” นั้น ฉัตรทิพย์กล่าวว่า “สาเหตุสำคัญที่สุดประการหนึ่งแห่งความด้อยพัฒนาของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ได้แก่ การขาดกรรมสิทธิ์” และ “อุปสรรคพื้นฐานต่อกำเนิดของชนชั้นกรรมสิทธิ์ คือการดำรงอยู่ของระบบศักดินา” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 195) ชนชั้นกรรมสิทธิ์ในประเทศไทย ประกอบด้วยคนสองกลุ่ม คือ นายทุนขุนนางหรือนายทุนข้าราชการกับนายทุนนายหน้า พวกแรกขึ้นต่อเจ้าศักดินา พวกหลังขึ้นต่อนายทุนต่างประเทศ “ไม่เป็นอิสระทั้งสองกลุ่ม” นายทุนอิสระถึงจะมีบ้าง เช่น พวกเจ้าของโรงสี ก็ไม่สามารถแข่งขันกับทุนต่างประเทศได้ ระบบศักดินายังทำให้ชาวนาไม่สามารถมีกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตและสะสมทุนได้

สภาพที่กล่าวมานี้ ทำให้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นหลายครั้งในช่วงปี 1910-1932 เช่น วิกฤติปี 1913 ในปัญหาการเงิน วิกฤติปี 1919 ในปัญหาการเกษตร และวิกฤติปี 1929-30 อัน

เนื่องมาจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ปัญหาต่าง ๆ ทั้งหมดนี้ นำไปสู่การแสวงหาทางเลือกใหม่ ซึ่งมีอยู่ 2 ทางคือ (1) ปฏิรูปให้เป็นทุนนิยมประชาธิปไตย หรือสังคมนิยมเสรี (2) ปฏิวัติแบบบอลเชวิค รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยนั้น ไม่ยอมประนีประนอมกับกลุ่มประชาธิปไตย ในที่สุดก็นำไปสู่การปฏิวัติ 1932 “ซึ่งล้มทะลวงระบบเศรษฐกิจศักดินาที่ดำรงมาช้านานลงได้บางส่วน” (เรื่องเดียวกัน : 200)

ในบทความเรื่อง “การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย” ฉัตรทิพย์ กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (1932) สามารถล้มเลิก “พันธนาการศักดินา” ได้เพียงบางส่วน ที่สำคัญคือ ด้านการเมือง ส่วนด้านเศรษฐกิจ “ไม่บรรลุผลมากนัก” ที่เป็นเช่นนี้เพราะ “คณะราษฎร” เอง มีความอ่อนแอด้านอุดมการณ์และการจัดองค์กร ทั้งยังเกิดจากความไม่พร้อมของ “ลักษณะภววิสัยของระบบเศรษฐกิจในยุคสมัยนั้น” ด้วย กล่าวคือ ชนชั้นกรรมสิทธิ์อิสระยังไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอ “คณะราษฎรไม่ใช้พรรคที่มีรากฐานมาจากชนชั้นกรรมสิทธิ์อิสระ” และแทบไม่ได้รับความสนับสนุนทางเศรษฐกิจหรือมีความสัมพันธ์กับนายทุนจีน พวกเขาส่วนมากมาจากระบบราชการ “มีฐานอำนาจอยู่ในระบบศักดินา” ผลก็คือ “สามารถเพียงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ระดับหนึ่ง... ไม่สามารถล้มเลิกพันธนาการศักดินาได้ทั้งหมด” ไม่มีการปฏิรูปที่ดินเลย ไม่ได้แก้ไขลักษณะเจ้าขุนมูลนายของระบบราชการ และ “ไม่ได้ใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมศักดินา” ด้วยเหตุนี้ “ส่วนที่เหลือจากระบบเดิมหลายประการมีส่วนเป็นอุปสรรคต่อการเกิดระบบนายทุนอุตสาหกรรม” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 213)

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีการเสนอทางออก 2 ทาง คือ (1) แผนเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเสนอให้รับที่ดินและโอนอุตสาหกรรมเป็นของรัฐ โดยให้ผลตอบแทนในรูปแบบบัตรเงินกู้ และให้พัฒนาเศรษฐกิจ โดยรัฐเป็นผู้วางแผนหรือควบคุม ผ่านทางระบบสหกรณ์ (2) ข้อเสนอของหลวงวิจิตรวาทการ ให้ซื้อที่ดินจากเจ้าที่ดินเป็นงวด ๆ แล้วขายให้ชาวนา ให้ชนชั้นกลางขนาดย่อยรวมตัวกันในรูปสหกรณ์ หรือสมาคมอาชีพ โดยรัฐให้ความช่วยเหลือ (สหกรณ์แบบนายปรีดี เป็นองค์กร ของ รัฐ) แต่ก็ไม่ขัดขวางนายทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ (รวมทั้งนายทุนจีน) สรุปแล้ว แผนการของนายปรีดีคือ “ล้มพันธนาการของระบบเศรษฐกิจศักดินาอย่างเด็ดขาด และเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากศักดินาเสรีด้วยนายทุนเป็นสังคมนิยม” ส่วนข้อเสนอของหลวงวิจิตรฯ

“ต่อต้านระบบศักดินา...แบบค่อยเป็นค่อยไป... สนับสนุน
กรรมพันธ์ ข้าราชการ พ่อค้าแม่ค้าย่อย และชาวนารวย เป็น
อันดับแรก” ไม่ขัดขวางนายทุนใหญ่ “แต่ทั้งหมดนี้ ต้องอยู่
ภายใต้การควบคุมของชาติ ซึ่งขณะนั้น ก็ย่อมหมายถึงว่า ภายใต้
ระบบราชการที่บังคับโดยหลวงพิบูลสงคราม ระบบเศรษฐกิจ
ชาตินิยมของหลวงวิจิตร คือระบบทุนนิยมโดยการนำของรัฐ
นั่นเอง” (เรื่องเดียวกัน : 219-220)

เนื่องจากการขัดขวางของศักดินาและความอ่อนแอของ
“คณะราษฎร” ทำให้แผนการเศรษฐกิจของปรีดีล้มเหลวไป
“คณะราษฎร” ตกลงใช้นโยบายเศรษฐกิจทุนนิยมโดยรัฐแบบ
หลวงวิจิตรฯ ทำให้ทุนพาณิชย์ภายในประเทศสามารถขยายตัว
ไปได้ (เพราะศักดินาถูกทำลายไปบางส่วน และจักรวรรดินิยม
ก็เลิกกิจการไปชั่วคราวในช่วงสงคราม) แต่เนื่องจาก ยังคง
อยู่กับระบบราชการ “จึงไม่มีพลังพอเพียงที่จะผลักดันพัฒนา-
การของระบบทุนนิยมโดยสมบูรณ์” ในเวลาต่อมา “พันธนา-
การศักดินาที่เหลืออยู่วนกลับครอบงำระบบราชการ... ทุน
ต่างชาติก็กลับเข้ามามีอิทธิพลในเศรษฐกิจไทยอีก” ซึ่งเห็นได้
ชัดในสมัยสฤษดิ์ ดังนั้น “ยุคแห่งการแสวงหาระบบเศรษฐกิจ
ไทยที่แตกต่างไปจากระบบศักดินาเสริมด้วยทุนนิยมในประเทศ
ไทย จึงจบลงด้วยความล้มเหลว ทุนนิยมภายในประเทศขยาย
ตัว แต่ท้ายที่สุดก็ไม่สามารถสลัดความผูกพันกับศักดินาและ
จักรวรรดินิยมได้เด็ดขาด” (เรื่องเดียวกัน : 223)

อันที่จริง กล่าวได้ว่า เนื้อหาในบทความทั้ง 3 เรื่องที่ยก
มาข้างต้นนี้ สามารถครอบคลุมความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
“เศรษฐกิจ” ของกลุ่ม “ฉัตรทิพย์ และคณะ” ได้อย่างครบถ้วน
ผลงานอื่น ๆ ที่เหลือทั้งหมด ทั้งที่เขียนโดยฉัตรทิพย์เอง หรือ
ที่เขียนโดยคนอื่นใน “กลุ่ม” ล้วนแต่เป็นเพียงการเสริมหรือ
ขยายความส่วนต่าง ๆ ในเนื้อหาของบทความทั้ง 3 เรื่องนี้ให้
ชัดเจนเท่านั้น เช่น บทความเรื่อง “ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจ
ไทย” ของฉัตรทิพย์ ซึ่งเร่งเร้าให้ “ชนชั้นกรรมพันธ์ไทย” ปฏิบัติ
“ภาระประวัติศาสตร์” ของตน ในการสละให้พื้นที่พัฒนาการ
ศักดินา และจักรวรรดินิยม พัฒนาประเทศให้เป็นแบบอุต-
สาหกรรมสมัยใหม่ เพื่อเปิดทางให้แก่การเปลี่ยนเป็นสังคมนิยม
โดยสันติวิธี บทความเรื่อง “วิวัฒนาการอุดมการณ์ในสังคม
ไทย” ซึ่งฉัตรทิพย์เขียนร่วมกับมนตรี เจริญวิทย์การ กล่าวถึง
การต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์เก่า คือ “ศักดินานิยม” (และ “ชาติ
นิยมที่พยายามรักษาสถาบันดั้งเดิม”) กับ “อุดมการณ์ฝ่ายซ้าย”
อันได้แก่ เสรีนิยม, สังคมนิยมเสรี และสังคมนิยมคอมมิวนิสต์
กล่าวถึงการฟื้นฟูศักดินานิยมหลังกรณี “6 ตุลาคม” ซึ่งทำให้
เกิดการแตกแยกด้านอุดมการณ์เป็นสองขั้ว คือ ขวากับซ้าย

จัด และสรุปในตอนท้ายว่า “ในสภาวะการณ์เช่นนี้ ชนชั้นกระ-
กรรมพันธ์และอุดมการณ์ของพวกเขา อาจถูกข้ามเลยไปโดยปริยาย”
(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 241) บทความเรื่อง
“ทุนนิยมขุนนางไทย 2475-2503” ของ สังคีต พิริยะรังสรรค์ ขยาย
ความเศรษฐกิจในยุค “ทุนนิยมโดยรัฐ” ของ “คณะราษฎร”
ซึ่งเสื่อมโทรมลงเป็น “ทุนนิยมขุนนาง” คือ อาศัยกลไกราชการ
ในการแสวงหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งในที่สุด ไม่เพียงแต่ไม่
ได้ทำลายระบอบเก่า (นายทุนจีน-ศักดินา-จักรวรรดินิยม)
ลงไปเท่านั้น ยังเป็นการขัดขวางการพัฒนาทุนนิยมอิสระด้วย
(สังคีต พิริยะรังสรรค์, 2524) วิทยานิพนธ์ของสิริลักษณ์ ศักดิ์-
เกรียงไกร เรื่อง “ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.
2398-2453)” ขยายความลักษณะ “กรรมพันธ์ไทย” ซึ่งมาจาก
คนจีน และไม่ใช่อิสระ คือ ถ้าไม่ขึ้นต่อศักดินา (นายทุนข้า-
ราชการ) ก็ขึ้นต่อนายทุนต่างประเทศ (นายทุนนายหน้า, คอม-
ปราโดร์) (ดู สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523) วิทยานิพนธ์
ของญาดา ประภาพันธุ์ เรื่อง “ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพ
ยุคต้น” ขยายความกรรมพันธ์ที่ร่วมกับเจ้าศักดินาในการขูด
รีดชาวนา โดยผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยต้นรัตนโกสินทร์
ถึงรัชกาลที่ 5 (ญาดา ประภาพันธุ์, 2524) และวิทยานิพนธ์
ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เรื่อง “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาค
กลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475” ขยายความลักษณะ “พอ
เพียงในตัวเอง” ของชุมชนหมู่บ้านไทย ก่อน 1855. และผล
กระทบที่ได้รับจากการเข้าร่วมการค้าระหว่างประเทศ (ดูการ
วิจารณ์ข้างหน้า) เป็นต้น

ก่อนที่จะเข้าสู่การวิจารณ์ความคิดของ “ฉัตรทิพย์ และ
คณะ” โดยนักวิชาการร่วมสมัย มีข้อสังเกตที่ควรกล่าวถึงใน
ที่นี้ 3 ข้อ คือ

(1) แม้ว่าผลงานส่วนใหญ่ของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ”
จะครอบคลุมประวัติศาสตร์ในช่วง หลัง 1855 หรือก่อนหน้านั้น
เล็กน้อย แต่ผลสะท้อนที่งานวิจัยของพวกเขาไม่มีต่อวงวิชา-
การ หรือวงการอื่น ๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ”
ก่อน 1855 กลับสูงมาก (อาจสูงกว่าส่วนที่เกี่ยวกับประวัติ-
ศาสตร์ หลัง 1855 ด้วยซ้ำ) ความคิดเกี่ยวกับ “วิถีการผลิตแบบ
เอเชีย” ของยุค “ศักดินา” ไทย อันได้แก่ การไม่มีกรรมสิทธิ์
เอกชนในปัจจุบันการผลิต, เศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ, การรวม
ศูนย์อำนาจที่สถาบันกษัตริย์ และ ชุมชนหมู่บ้านพอเพียงใน
ตัวเอง โดยที่หัตถกรรมกับเกษตรกรรมไม่แยกจากกัน ซึ่ง
“ฉัตรทิพย์ และคณะ” นำมาสู่วงวิชาการไทยนั้น เป็นที่รู้จักและ
ยอมรับกันแพร่หลายทั่วไป (จนเมื่อไม่นานมานี้) น้อยคนนัก
จะตระหนักในความจริงที่ว่า “ฉัตรทิพย์ และคณะ” เกือบไม่ได้
ทำงานวิจัยในช่วง ก่อน 1855 นั้นอย่างเป็นทางการเลย

ขณะเดียวกันราวกับจะเป็นการ “เล่นตลก” ของวงวิชาการไทย ที่งานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งทำทนายของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” โดยตรง (อันจะกล่าวถึงข้างหน้า) นั้น กลับเป็นงานวิจัยในช่วง ก่อน 1855 ทั้งสิ้น แต่พร้อมกันนั้น งานของนิธิ ก็มีผลให้ต้องหันมาทบทวนประวัติศาสตร์หลัง 1855 ด้วย (เช่น การประเมิน “ยุคปฏิรูปต้นพุทธศตวรรษที่ 25”) กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ทั้งสองฝ่าย ทำงานวิจัยคนละช่วงของประวัติศาสตร์ แต่กลับส่งผลสะท้อนอันใหญ่หลวงไปยังการศึกษาอีกช่วงหนึ่ง ที่ตัวเองไม่ได้ทำโดยตรง!

(2) ขณะที่ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” พยายามหลีกเลี่ยงการมองประวัติศาสตร์แบบเป็นเส้นตรง (unilinear process) ซึ่ง จิตร ภูมิศักดิ์ และมาร์กซิสต์ไทยรุ่นแรก ๆ ยึดถืออยู่ โดยการหันไปหาทฤษฎี “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ที่วิเคราะห์ว่า สังคมเอเชียไม่เคยผ่าน “ยุคทาส” มาก่อน หากแต่เข้าสู่ยุค “ศักดินา” แบบเอเชียเลยนั้น ตัวฉัตรทิพย์เอง (ดูเหมือนจะ เฉพาะ ฉัตรทิพย์เท่านั้น) กลับพยายามแสวงหา “ชนชั้นกรรมมาภิ” ที่จะมาปฏิบัติ “ภาระประวัติศาสตร์” ในการทำลาย “พันธนาการศักดินา” ปลดปล่อยชาวนาจากการขูดรีดของเจ้าที่ดิน แปรประเทศให้เป็นอุตสาหกรรม (ทุนนิยม) เพื่อเปิดทางให้แก่การเปลี่ยนเป็นสังคมนิยมโดยสันติ ซึ่งอันที่จริง ก็คือการมองแบบ “เส้นตรง” อย่างหนึ่งนั่นเอง (ก็ต้องผ่านหรือควรมีผ่าน “ทุนนิยม” เดิมตัวก่อน จึงเข้าสู่ “สังคมนิยม” ได้) ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า ขณะที่ฉัตรทิพย์ หลีกเลี่ยงความผิดพลาดของพวกมาร์กซิสต์แห่ง “ยุคสตาลิน” ก็กลับหันไปหาความผิดพลาดของมาร์กซิสต์ยุคก่อนเลนิน-ทรอตสกี เช่น เบร์นสไตน์, เฟลแกนอฟ หรือ พวกเมนเชวิกส์เซีย ที่เสนอให้ชนชั้นนายทุนทำการปฏิวัติให้เรียบร้อยเสียก่อน

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนฉัตรทิพย์เองจะตระหนักดีว่าหนทางนี้มีความเป็นไปได้น้อย ดังเช่นที่เขาบอกว่า “พิจารณาในแง่ทวิวิสัยแล้ว โอกาสสำเร็จมีค่อนข้างน้อย แต่ถ้าพิจารณาในแง่อัตวิสัย ก็ไม่มีใครคาดการณได้แน่นอน มนุษย์เป็นผลของวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์ก็จริง ขณะเดียวกัน ภายใต้วงรอบของอดีต เขาก็เป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์อนาคต โดยเป็นผู้เลือกทิศทางของการเปลี่ยนแปลง ของสังคมที่กำลังเกิดขึ้นด้วย” (“ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย” ใน ฉัตรทิพย์ นาดสุภา และคณะ, 2524 : 323)

(3) เนื่องจาก “ฉัตรทิพย์ และคณะ” เป็นนักวิชาการกลุ่มเดียวในยุคหลัง ที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์มาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ-สังคมไทยอย่างเป็นลำเป็นสัน ประกอบกับแนวการวิเคราะห์หลายประการมีส่วนคล้ายคลึงกับมาร์กซิสต์รุ่น

ก่อน ไม่ว่าจะเป็น จิตร ภูมิศักดิ์ หรือ “อรัญญ์ พรหมชมพู” เช่น การวิเคราะห์ว่าสังคมไทยเป็น “ศักดินาผสมนายทุน” (“กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ?) ทำให้อาจมีคนไม่น้อยที่รู้สึก ว่า “ฉัตรทิพย์ และคณะ” กับ จิตร ภูมิศักดิ์ (หรือ “อรัญญ์ พรหมชมพู”) มีแนวการวิเคราะห์สังคมไทยเหมือนกัน หรือเป็นการ “สืบเนื่อง” กัน กล่าวตามคำของฉัตรทิพย์เองคือ ฝ่ายแรก “ปรับปรุงเพิ่มเติม แต่ไม่ได้ล้มล้าง” การศึกษาของฝ่ายหลัง อย่างไรก็ตาม มีความแตกต่างอันสำคัญในการวิเคราะห์สังคมไทย ระหว่างมาร์กซิสต์สองกลุ่มนี้ ซึ่งดูเหมือนจะไม่มีใครกล่าวถึง (เท่าที่ผู้เขียนทราบ) เพื่อให้เข้าใจถึงความแตกต่างที่ว่านี้ และที่สำคัญคือ ผล ของมัน เราจำเป็นต้องหันกลับไปหาบางประเด็นในหนังสือ โฉมหน้าศักดินาไทย ของจิตร ภูมิศักดิ์ อีกครั้ง

เป็นที่ทราบกันดีว่า หนังสือ โฉมหน้าศักดินาไทย นั้น ยังเขียนไม่จบตามโครงเรื่องที่วางไว้ บทความเรื่อง “ลัทธิมาร์ก-จิตร ภูมิศักดิ์และประวัติศาสตร์ไทย” ของสมเกียรติ วันทะนะ ซึ่งเป็นการศึกษาถึงงานของจิตรที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญบางประเด็นที่จิตรทำ “ค้าง” ไว้แล้ว (ดู สมเกียรติ วันทะนะ, มปป. : 281-383)⁹ ในที่นี้ ผู้เขียนอยากจะทำให้เห็นประเด็น (ที่ผู้เขียนคิดว่า) สำคัญประเด็นหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เรากำลังพูดถึงกันนี้ นั่นคือ ตามทัศนะของจิตรนั้น สังคม “ศักดินา” ไทย เป็นสังคมที่มี “พลวัต” (dynamic) ในตัวของมันเอง เช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ จิตรย้ำว่า “สิ่งที่จำต้องตระหนักและยึดมั่นเสมอไป ในการศึกษาระบบศักดินา” คือ ระบบศักดินา มีขั้นตอนแห่งพัฒนาการของมันเอง เป็น ขั้นต้น, ขั้นสุดยอดและขั้นสุดท้าย โดยที่ขั้นต้น “มันยังมีส่วนก้าวหน้ากว่าระบบทาส” ขั้นสุดยอด “ทำให้ระบบเทคนิคในการผลิตก้าวหน้าและประณีตขึ้น... ทำให้เกิดการพัฒนาระบบทุนนิยม” และขั้นสุดท้าย “ทำให้เกิดการผลิตซึ่งกันเกิดผลเสียและความทุกข์ยากต่อสวัสดิภาพของประชาชน” (จิตร ภูมิศักดิ์, มปป. : 87-88 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) จิตรยังได้ชี้เนื้อหาที่หลายหน้ากระดาษ ในการบรรยายพัฒนาการทางเศรษฐกิจของระบบศักดินา จากขั้นต้นที่ “ก้าวหน้า” มาสู่ขั้นสุดท้าย อันเป็นขั้นของ ระบบการค้าผูกขาด ซึ่งมีลักษณะ “จัดแย้งและถอยหลัง” (เรื่องเดียวกัน : 34-40) แม้ว่า การบรรยายดังกล่าวจะเป็นเพียง “ทฤษฎี” และใช้ตัวแบบ (model) ของยุโรปตะวันตก ขณะที่เวลาพูดถึงสังคม “ศักดินา” ไทย จิตร “มิได้เสนอภาพของศักดินา โดยตระหนักและยึดมั่นในขั้นตอนต่าง ๆ ของมันเท่าที่ควร” (สมเกียรติ วันทะนะ, มปป. 305) ก็ตาม นอกจากนี้ เราต้องไม่ลืมว่าจิตรเป็นพวกที่เชื่อ

ในทฤษฎีที่ว่า มีการแบ่ง (หรือเคยมีการแบ่ง) ที่นา ในสังคม “ศักดินา” ไทยจริง ๆ (จิตร ภูมิศักดิ์, มปป. : 138-153) ทฤษฎี เรื่อง “แบ่งที่นา” นี้ แยกไม่ออกจากทฤษฎีที่ว่า ในสังคม “ศักดินา” ไทย มีความขัดแย้งอันรุนแรงทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองในหมู่ชนชั้นศักดินาด้วยกันเอง (เรื่องเดียวกัน : 139-140, 150) สรุปแล้ว ถ้าเชื่อตามที่เสนอของจิตรดังที่ยกมานี้ สังคม “ศักดินา” ไทย ก็ไม่ใช่สังคมที่ปราศจากความขัดแย้ง (อันรุนแรง) หรือไม่ใช้สังคมที่มีภาวะหยุดนิ่ง (static) เป็นเวลายาวนาน

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ก็คือ ดูเหมือนว่า ตามทัศนะของจิตร “ศักดินา” ไทย ซึ่งมีพัฒนาการมาเป็นขั้นตอนนี้ มีแนวโน้มของการเติบโตไปสู่ “ทุนนิยม” ภายในตัวมันเองด้วย จิตร กล่าวไว้ในตอนท้ายของหนังสือ โฉมหน้าศักดินาไทย ว่า

การเก็บอากรต่าง ๆ กีด การเก็บจังกอบจากสินค้าก็ดี ในสมัยหลัง ๆ นี้ ได้เริ่มมีการผูกขาดกันขึ้น ซึ่งเป็นการร่วมมือระหว่างชนชั้นศักดินา ผู้ทำการผูกขาดการค้าภายนอก กับชนชั้นกลาง (ซึ่งกำลังเติบโต) ผู้ทำการผูกขาดการค้าภายใน การขูดรีด จึงได้จกเงยจากการขูดรีดภายในเพียงชั้นเดียว จากชนชั้นศักดินา กลายมาเป็นการขูดรีดสองชั้น โดยความร่วมมือของชนชั้นกลาง

(จิตร ภูมิศักดิ์, มปป. : 254 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

จิตร ยังกล่าวอีกว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการสร้างวัดวาอารามกันขนานใหญ่ “เงินทองกำลังเป็นที่ต้องการ” พวกศักดินา “จึงได้

ยอมรับข้อเสนอและเงื่อนไขในการผูกขาดภาษีของชนชั้นกลางอย่างดื้อดัดใจเสมอมา พวกชนชั้นกลางหรือนักผูกขาดก็คอยจ้องพองเห็นของชนิดใดเกิดมีค่าขึ้น พองจะเป็นสินค้าซื้อขายกันได้ พวกนักผูกขาดพวกนี้ ก็จะพากันเดินเรื่องราวเข้าเส้นนอกออกเส้นใน ขอผูกขาดเก็บภาษีส่งหลวง” (เรื่องเดียวกัน : 254-255 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) นอกจากนี้ ใน “หมายเหตุบรรณาการ” ฉบับพิมพ์ปี 2500 ยังมีข้อความที่กล่าวถึง “ระบบการค้าผูกขาด” และ ยุคศักดินากึ่งเมืองขึ้น “เมื่อไทยเผชิญกับจักรพรรดินิยม (จากภายนอก) และทุนนิยม (จากภายใน)” ด้วย (นำเสียดาย ที่จิตรไม่มีโอกาสเขียนให้จบ) ทั้งหมดเหล่านี้ จะหมายความว่า จิตรกำลังพยายามกล่าวถึง “ปัจจัยทุนนิยม” ที่เกิดขึ้นในยุคศักดินาตอนปลาย ได้หรือไม่ ?

สิ่งที่ผู้เขียนต้องการจะชี้ให้เห็น ในการบรรยายมาอย่างยืดยาวทั้งหมดนี้ก็คือ แท้ที่จริงแล้ว มีความแตกต่างอย่างมาก ระหว่างมาร์กซิสต์รุ่นจิตร กับมาร์กซิสต์รุ่น “ฉัตรทิพย์ และคณะ” ในการวิเคราะห์สังคมไทย การที่ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” นำเอาทฤษฎี “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” มาวิเคราะห์สังคม “ศักดินา” ไทย เท่ากับเป็นการเปลี่ยนทิศทางของการวิเคราะห์สังคมยุคนั้น จากเดิมที่เคยมองว่า เป็นสังคมที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมาเป็นขั้นตอน, มีความขัดแย้งอันรุนแรงแหลมคม ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง, มี “ปัจจัยทุนนิยม” เกิดขึ้น กระทั่ง อาจพัฒนาไปสู่สังคม “ทุนนิยม” (ตาม “ขั้นตอน”) ได้อีกด้วย¹⁰ กลายมาเป็น สังคมที่อยู่ในภาวะหยุดนิ่งเป็นเวลายาวนาน และขาดพลังที่จะทำลายระบบจากภายในสังคมนั้นเอง ต้องรอจนกระทั่งพลังจักรวรรดินิยมจากภายนอก เข้ามาทำให้สภาพเช่นนี้ “แตกสลาย” ลง การเปลี่ยนทิศทางในการวิเคราะห์นี้ มีความสำคัญยิ่ง เพราะจะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ถ้าเรามองสังคม “ศักดินา” ไทยเป็น “แบบเอเชีย” อย่างน้อยที่สุด¹¹ จะทำให้เรามีแนวโน้มที่ “มองข้าม” ความเคลื่อนไหวสำคัญ ๆ หลายอย่างในยุคนั้นไป เช่น ทำไมจึงเกิดการขัดแย้งอย่างรุนแรง ในหมู่ชนชั้นปกครองอยุธยา ถ้ากษัตริย์สามารถรวมศูนย์อำนาจได้จริง? ทำไมเมื่อ “เสียกรุง” ครั้งหลังสุดแล้ว จึงแตกออกเป็น “ก๊ก” ต่าง ๆ ถึง 5 ก๊ก? ทำไม จึงเกิดความต้องการเงินตราและเกิดระบบผูกขาดภาษีขึ้น ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์? สรุปแล้ว งานของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” นั้น น่าจะเป็นมากกว่าเพียงการ “ปรับปรุงเพิ่มเติม” การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ของมาร์กซิสต์รุ่นก่อน ๆ

การทำทนาย

ตามการวิเคราะห์ของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” สังคมไทย ก่อนปี 1855 เป็นสังคม “ศักดินาแบบเอเชีย” ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในปัจจัยการผลิต, เศรษฐกิจเป็นแบบพอเพียงชีพ, การ

คำภายในมีจำกัด, ชุมชนหมู่บ้านมีลักษณะพอเพียงในตัวเอง และสถาบันกษัตริย์มีอำนาจรวมศูนย์ในระดับสูง ปราศจากการท้าทายของขุนนางหรือชนชั้นกระฎุมพีอิสระ เพราะถูกกลืนเข้าสู่ระบบภายใต้การนำของกษัตริย์หมด ด้วยพลังจักรวรรดินิยมจากภายนอกสังคม ที่เข้ามาช่วง 1855 เท่านั้น ที่ทำให้สภาพเช่นนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยกลายเป็นสังคมศักดินาผสมนายทุน คือมีทั้งเศรษฐกิจเงินตราแบบ “กึ่งเมืองขึ้น” และ “พันธนาการศักดินา” ดำรงอยู่ควบคู่กัน ชนชั้นนายทุนอิสระแม้จะพัฒนาไปบ้าง ก็ยังขาดพลัง เพราะถูกกดทั้งจากศักดินานิยมและทุนนิยมต่างประเทศ “ภาระทางประวัติศาสตร์” ของพวกเขา คือ พังทลายการบีบบังคับนี้ ปลดปล่อยชาวบ้านจากการขูดรีดของเจ้าที่ดินที่หลงเหลืออยู่ ทำให้ประเทศเป็นอุตสาหกรรมทันสมัย และทำลายลักษณะเจ้าขุนมูลนายในโครงสร้างชั้นบน การวิเคราะห์อันทรงพลังและเป็นระบบเช่นนี้ ส่งผลสะท้อนต่อวงวิชาการและวงการอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง ในช่วงปี 2522-2523 และเพิ่งจะถูก “ท้าทาย” อย่างจริงจัง ในช่วงปี 2524 นี้เอง

การทำทลายความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทยของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” นั้น ที่สำคัญ มาจากสองทางด้วยกัน ทางแรก จากนักวิชาการมาร์กซิสต์ ซึ่งใช้นามว่า “ทรงชัย ฒ ยะลา” ส่วนทางที่สอง มาจากนักวิชาการประวัติศาสตร์คนสำคัญที่สุดในปัจจุบัน-นิธิ เอียวศรีวงศ์

“ทรงชัย ฒ ยะลา” เขียนบทความขนาดยาว (ยาวจริง ๆ-แม้แต่ชื่อก็ยาว!) “ปัญหาการศึกษาวิถีการผลิตของไทย อันเนื่องมาจากทฤษฎี กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ซึ่งตีพิมพ์อย่างเป็นทางการครั้งแรกในวารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนมีนาคม-เมษายน 2524 วิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎี “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ของนักมาร์กซิสต์ทั้งจีนและไทย ตั้งแต่เหมา เจ๋อตุง, อริยัญญู พรหมชมพู ถึง ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และ ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ แม้ว่า บทความนี้จะไม่ได้มุ่งที่การวิจารณ์ความคิดของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” โดยตรง แต่แนวทางที่ใช้ในการวิเคราะห์ และผลสรุปที่ได้ในบทความนี้ ชัดแย้งกับ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” อย่างเห็นได้ชัด

“ทรงชัย” อาศัยข้อสรุปที่ได้จากการถกเถียงระหว่งดื้อกับกับสวีชี้ (ที่กล่าวถึงในตอนต้นของบทความนี้) เป็นแนวทางสำคัญในการวิเคราะห์สังคมไทย (และจีน) และวิพากษ์วิจารณ์ความคิดของมาร์กซิสต์ สำนัก “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” แนวการวิเคราะห์ที่ว่านี้ อาจสรุปอย่างสั้น ๆ โดยใช้คำของทรงชัยเอง ได้ดังนี้

สังคมในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ย่อมมีวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต ผสมผสานกันหลายแบบทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ แต่ที่สำคัญคือ ต้องมีวิถีการผลิตหลักครอบงำสังคมนั้นอยู่ ไม่ว่าจะเป็

การผลิตแบบเก่าหรือแบบใหม่ และหากจะดูว่า วิถีการผลิตหลักเป็นแบบไหน นอกจากจะดูถึงความสัมพันธ์การผลิตว่าเป็นแบบไหน ยังจะต้องดูว่า ชนชั้นใดครอบครองอำนาจรัฐ - ในกรณีนี้ - คือ ศักดินาหรือนายทุน วิถีการผลิตหลักจะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ว่า อย่างนั้นก็ไม่ใช่อย่างนั้นก็ในเชิง ไม่ใช่ว่าวิถีการผลิตเป็น “กึ่ง” เช่นนั้น “กึ่ง” เช่นนี้ อันจะก่อให้เกิดความสับสนคลุมเครือในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และสังคม

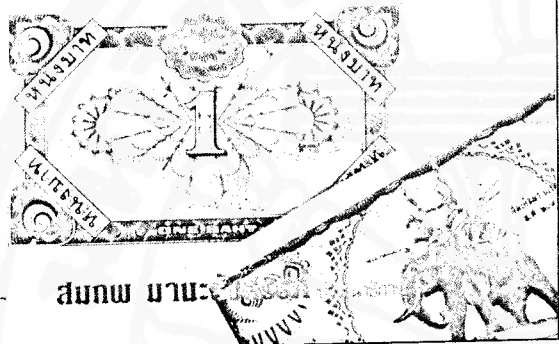
(ทรงชัย ฒ ยะลา, 2524 : 14)

เมื่อนำเอาแนวทางเช่นนี้มาวิเคราะห์สังคมไทย ทรงชัยได้ข้อสรุปว่า นับตั้งแต่สุโขทัย โดยเฉพาะอยุธยา เป็นต้นมา วิถีการผลิตแบบ “ศักดินา” เป็นวิถีการผลิตหลักที่ครอบงำสังคมไทย หลังปี 1855 วิถีการผลิตแบบทุนนิยมได้เติบโตขึ้นอย่างมาก “สามขาหยั่งของระบอบทุนนิยม คือ การผลิต-การค้า-การคลัง ก็เพิ่มขึ้น” แต่ “ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นภายในสังคมที่ความสัมพันธ์การผลิตหลักและอำนาจรัฐ ยังเป็นแบบศักดินา (คือวิถีการผลิตหลักยังเป็นแบบศักดินา)” (ทรงชัย ฒ ยะลา, 2524 : 43 ส่วนที่เน้นเป็นของทรงชัย) ข้อพิสูจน์ของทรงชัย ที่ว่า ในช่วง 1855-1932 นี้ สังคมไทยยังเป็นสังคม “ศักดินา” (ไม่ใช่ “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น”) คือ เงินรัชูปการ ซึ่งทรงชัยเห็นว่า เป็น “ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นเงิน” (rent-in-money)

ศูนย์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย

การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๘๘ - ปัจจุบัน)

อันเป็นรูปแบบสุดท้ายของค่าเช่าที่ดินในระบบศักดินา และอาคารคานา ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการขูดรีดแบบศักดินายังคงอยู่ (ซึ่งทำให้ “การแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนา” ยังไม่เกิดขึ้นในสมัยนี้) และอำนาจรัฐในขณะนั้น ก็ยังคงเป็นอำนาจอธิปไตยของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ศักดินา (การปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ในทัศนะของทรงชัย คือ การปรับตัวของศักดินา เพื่อตอบโต้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม หลัง 1855)

ทรงชัย เห็นว่า การปฏิวัติ 1932 (2475) มีความสำคัญยิ่ง “เพราะเป็นการล้มอำนาจรัฐศักดินาลง และเปิดทางให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมอันมีลักษณะพึ่งพาและด้อยพัฒนาของไทยสถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมไทยในเวลาต่อมา” (เรื่องเดียวกัน : 44) ทรงชัย ได้อ้างถึง การออกพระราชบัญญัติห้ามยึดทรัพย์กสิกร ปี 1936, พระราชบัญญัติประมวลรัษฎากร ยกเลิกเงินรัชชูปการและอาคารคานา ปี 1938 และกฎหมายจำกัดขนาดการถือครองที่ดิน ปี 1936 มายืนยันว่า หลังการปฏิวัติ 1932 “อำนาจรัฐศักดินา มิได้ล้มลงอย่างเดียว แต่ความสัมพันธ์การผลิตเก่าถูกล้มล้างด้วย”

อย่างไรก็ตาม ทรงชัยกล่าวว่า กระบวนการที่วิถีการผลิตทุนนิยม “สถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคม ในความหมายที่แท้จริง คือ ครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจ

และทางการเมืองพร้อมกันไป” (เรื่องเดียวกัน : 47) นั้น เกิดขึ้นหลังปี 1947 เมื่อนายทุนจีน “หันเข้าหาทางครอบงำอำนาจทางการเมือง” โดยผ่าน “ระบบขายความคุ้มครอง” (เพื่อหลีกเลี่ยง-ตอบโต้ นโยบาย “ทุนนิยมโดยรัฐ” ของ “คณะราษฎร” ในช่วง 1932-1947 ซึ่งเล่นงานคนจีน) และเนื่องจาก วิถีการผลิตทุนนิยมที่เข้าครอบงำสังคมไทย หลังปี 1947 นี้ เป็นวิถีการผลิตทุนนิยมที่มีลักษณะ “พึ่งพาและด้อยพัฒนา” ดังนั้นทรงชัยจึงสรุปว่า สังคมไทยเป็น “สังคมทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนา”

นอกจากนี้ ทรงชัยยังได้กล่าวพาดพิงถึงยุค “ศักดินา” (ก่อน 1932) ว่า “ผู้เขียนปฏิเสธการมองสังคมไทยว่าเป็นแบบ “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ดังที่มีนักวิชาการหลายท่านทั้งไทยและต่างประเทศกล่าวถึง ไม่เห็นด้วยอย่างไร จะขอกล่าวถึงในวันข้างหน้า เพราะไม่ใช่ขอบเขตของบทความที่จะกล่าวถึงปัญหานี้ เนื่องจาก ต้องพิสูจน์กันยึดว่าทั้งทางทฤษฎีและข้อเท็จจริง” (เรื่องเดียวกัน : 88) อย่างไรก็ตามทรงชัย ได้ยกตัวอย่าง วิวัฒนาการของค่าเช่าที่ดินในระบบศักดินาไทย มายืนยันว่า สังคมศักดินาไทย “มีลักษณะพื้นฐานส่วนใหญ่เหมือนดังระบอบฟิวทัลของยุโรปตะวันตกยิ่งกว่า “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ที่มาร์กชกล่าวถึงใน Grundrisse” กล่าวคือ ทรงชัยตีความว่า ค่าเช่าที่ดินในระบบศักดินาไทย มีวิวัฒนาการจาก “ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นแรงงาน” (rent-in-labour ในกรณีของไทยคือ “ระบบแรงงานเกณฑ์”) มาเป็น “ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นผลผลิต” (rent-in-kind ในกรณีของไทยคือ “ส่วย”) และเป็น “ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นเงิน” (rent-in-money ในกรณีของไทยคือ “เงินรัชชูปการ”) ในที่สุด เช่นเดียวกับ กรณีของยุโรปตะวันตกที่มาร์กชบรรยายไว้ในหนังสือ ทุน เล่ม 3 (ดู ทรงชัย ณ ชะลา, 2524 : 27-35) สรุปแล้ว ทรงชัยเห็นว่า สังคม “ศักดินา” ไทย มีลักษณะพื้นฐานใกล้เคียงกับสังคม “ฟิวทัล” ของยุโรปตะวันตก แม้จะ “ไม่เหมือนกันทุกประการ” ก็ตาม

งานของทรงชัย ณ ชะลา “เป็นงานที่ทำหยาบต่อการวิพากษ์วิจารณ์เหลือเกิน” (คำของสังศิต พิริยะรังสรรค์) อย่างไรก็ตาม ย่อมเป็นไปได้ที่จะวิพากษ์วิจารณ์งานชิ้นนี้ อย่างเป็นระบบและจริงจังในที่นี้ เพราะอย่างน้อย คงต้องใช้หน้ากระดาษไม่ต่ำกว่างานของทรงชัยเอง (98 หน้า!) ในที่นี้ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงประเด็นสำคัญบางประเด็น ซึ่งสะท้อนให้เห็นจุดอ่อนในการวิเคราะห์ของทรงชัย นั่นคือปัญหาการประเมิน “การปฏิวัติ 1932” และ สังคมไทย ในช่วงปี 1932-1947

ทรงชัย ให้ความสำคัญกับการปฏิวัติครั้งนี้มาก โดยกล่าว

ว่า การปฏิวัติ 1932 “เป็นการล้มอำนาจรัฐศักดินาลง และเปิดทางให้วิธีการผลิตทุนนิยม อันมีลักษณะพึ่งพาและด้อยพัฒนาของไทย สถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิธีการผลิตหลักของสังคมไทย ในกาลต่อมา อำนาจรัฐศักดินา มิได้ล้มลงอย่างเดียว แต่ความสัมพันธ์การผลิตเก่าถูกล้มล้างด้วย” (ทรงชัย ฅ ยะลา, 2524 : 44) ใครที่อ่านข้อความตอนนี้บวกกับหลักเหตุผลที่ทรงชัยใช้มาตั้งแต่ต้น (โดยอ้างต๊อบบี้) ก็น่าจะเข้าใจว่า ตามทัศนะของทรงชัย หลังการปฏิวัติ 1932 วิธีการผลิตที่ครอบงำสังคมไทยคือวิธีการผลิตทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนา (แม้แต่งานที่อ้างอิงในเชิงเห็นด้วยกับทรงชัยอย่างมากมาย ก็เข้าใจเช่นนี้ ดู กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2524: 7) แต่ปรากฏว่าความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเข้าใจที่ผิด ทั้งนี้เพราะ ทรงชัยกล่าวในย่อหน้าถัดมาว่า

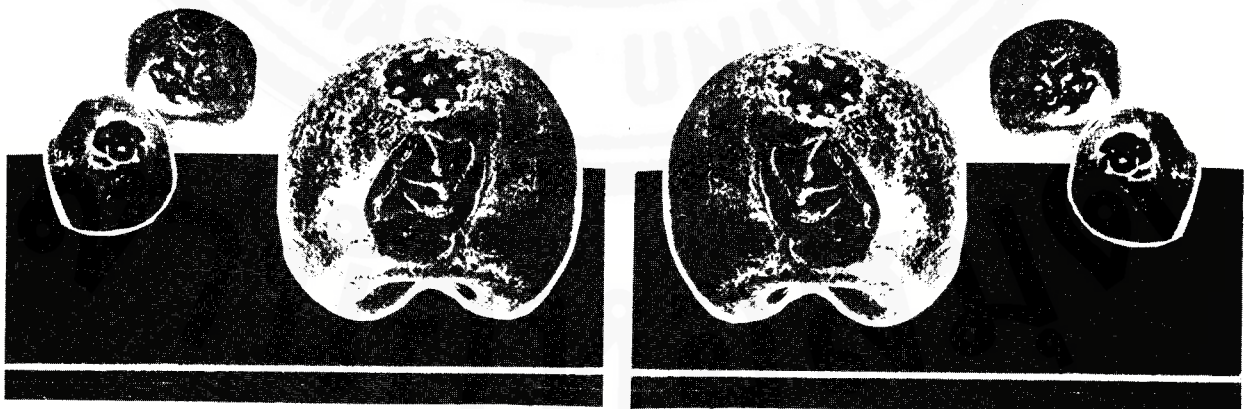
ปัญหาอันละเอียดอ่อน (?) ที่เราต้องพิจารณาต่อไปก็คือ นับแต่นี้ไป (หลัง 1932 - ผู้อ้าง) วิธีการผลิตทุนนิยมที่เข้ามาแทรกในวิธีการผลิตศักดินา มาตั้งแต่หลัง 1855 จะสถาปนาตนเองเป็นวิธีการผลิตหลักของสังคมไทยได้อย่างไร ก่อนอื่น คณะราษฎรไม่ใช่ตัวแทนของชนชั้นนายทุน ไม่ว่าจะเป็นครวรรคหรือเชื้อสายจีนในไทย ตรงกันข้าม นายทุนเหล่านี้ เป็นพันธมิตรกับชนชั้นศักดินามาก่อน 1932 ซึ่งคณะราษฎรเป็นปฏิปักษ์อย่างรุนแรง คณะราษฎรคือตัวแทนของกลุ่มขุนนางหัวก้าวหน้า (ชนชั้นอะไร? - ผู้อ้าง) อันเป็นผลของการปรับปรุงการปกครอง และพัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ซึ่งต้องการเห็นสยามขึ้นสู่ฐานะของอารยประเทศ เนื่องจาก คณะราษฎรเป็นปฏิปักษ์ต่อ หังระบบเก่าคือศักดินา และต่อต้านการครอบงำของต่างชาติ ไม่ว่าจะเป็นครวรรค หรือทุนพาณิชย์เชื้อสายจีนในไทย ทางออกของคณะราษฎรคือ เข้าจัดการเศรษฐกิจโดยรัฐเสียเอง...อันเป็นกระบวนการที่ สฤษดิ์ ประศาสน์ เศรษฐี เรียกว่า “ทุนนิยมโดยรัฐ”

(ทรงชัย ฅ ยะลา, 2524 : 44-45 ส่วนที่เน้นและส่วนที่อยู่ในวงเล็บเป็นของผู้อ้างทั้งหมด)

ทรงชัย กล่าวต่อไปว่า การบีบคั้นที่คณะราษฎรกระทำต่อนายทุนจีน ผ่านนโยบาย “ทุนนิยมโดยรัฐ” นี้ “กระตุ้นให้นายทุนพาณิชย์เชื้อสายจีน หันเข้าหาทางครอบงำอำนาจทางการเมือง ทางทางหันเหนโยบายของผู้มีอำนาจ เข้ารับใช้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน” กระบวนการนี้ บรรลุผลเมื่อจอมพล ป. จินสุอำนาจครั้งที่สอง โดยการรัฐประหาร ปี 1947 (2490) “รัฐบาลหลัง ค.ศ. 1947 จึงเป็นรัฐบาลที่นายทุน เข้าครอบงำอย่างแท้จริง... และจากนี้เท่านั้น ที่เราน่าจะถือว่า วิธีการผลิตแบบทุนนิยม สถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิธีการผลิตหลักของสังคมไทย ในความหมายที่แท้จริง คือครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองพร้อมกันไป” (ทรงชัย ฅ ยะลา, 2524 : 47 ส่วนที่เน้นครั้งแรกเป็นของผู้อ้าง)

จากที่ยกมาทั้งหมดนี้ ทำให้เราได้ข้อสรุปว่า ทรงชัยเห็นว่า (1) การปฏิวัติ 1932 เป็นการล้มอำนาจรัฐและความสัมพันธ์การผลิตแบบศักดินา (2) แต่ “คณะราษฎรไม่ใช่ตัวแทนของชนชั้นนายทุน” มีหน้าซ้ำ ยังเป็นปฏิปักษ์ด้วย (3) ชนชั้นนายทุนขึ้นสู่อำนาจรัฐจริง ๆ และสถาปนาวิธีการผลิตทุนนิยมเป็นวิธีการผลิตหลักของสังคม หลังปี 1947 แล้วเท่านั้น

คำถามที่ตามมาก็คือ ถ้าเช่นนั้น ในช่วงปี 1932-1947 วิธีการผลิตและชนชั้นอะไรครอบงำสังคม? จะอธิบายว่า ช่วง 1932-1947 นี้ เป็นช่วง “เริ่มต้น” ของวิธีการผลิตทุนนิยม ซึ่งมาบรรลุผลสมบูรณ์หลัง 1947 ก็ไม่ได้ เพราะนอกจากทรงชัยจะกล่าวไว้อย่างชัดเจนแล้วว่า “คณะราษฎรไม่ใช่ตัวแทนของชนชั้นนายทุน” แล้ว เขายังได้อ้างข้อมูลมากมาย มาชี้ให้เห็นว่า ชนชั้นนายทุนที่ขึ้นสู่อำนาจหลัง 1947 นั้น ก็เพราะ “ถูกบีบทุกวิถีทาง” จากคณะราษฎร (ทรงชัย ฅ ยะลา, 2524 : 45-47)

ซึ่งแสดงว่า ตามทัศนะของทรงชัย วิธีการผลิตและชนชั้นปกครองในช่วง 1932-1947 ซึ่งมีคณะราษฎรเป็นตัวแทน จะต้องเป็นวิธีการผลิตและชนชั้นที่ขัดแย้งกับทุนนิยม (และต้องไม่ใช่วิธีการผลิตและชนชั้นศักดินาด้วย เพราะตามทัศนะของทรงชัย ทั้งสองอย่างนี้ ถูกล้มไปโดย “การปฏิวัติ 1932” แล้ว) ถ้าเช่นนั้นแสดงว่า ในทัศนะของทรงชัย ช่วงปี 1932-1947 “เขavnลอยอยู่ในอากาศ” กระนั้นหรือ? คงเป็นไปได้ เพราะทรงชัยกล่าวไว้ชัดเจน (โดยอ้างด็อบบี) ตั้งแต่ต้นว่า “ต้องมีวิธีการผลิตหลักครอบงำสังคมนั้นอยู่” และ “วิธีการผลิตหลักจะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง” !

การที่ “ทรงชัย ณ ยะลา” ไม่สามารถอธิบายได้ว่า ช่วง 1932-1947 นั้น วิธีการผลิตและชนชั้นอะไรครอบงำสังคมไทย ย่อมนำไปสู่การตั้งข้อสงสัย เกี่ยวกับทฤษฎีและข้อมูลอื่น ๆ ที่เขาใช้ในบทความนี้ด้วย

ส่วนประเด็นที่ทรงชัยเห็นว่า สังคม “ศักดินา” ไทย มีลักษณะพื้นฐานคล้ายคลึงกับสังคม “ฟิวคัล” ของยุโรปตะวันตกมากกว่า “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” โดยยกกรณีวิวัฒนาการของค่าเช่าที่ดินเป็นตัวอย่างนั้น ผู้เขียนขอตั้งข้อสงสัยว่าวิธีการของทรงชัยที่เทียบเคียง ปรากฏการณ์ซึ่งมีลักษณะ “คล้ายคลึง” กันระหว่างยุโรปตะวันตก (ที่มาร์กซกล่าวถึง) กับสังคมไทยนั้น เป็นวิธีการที่เหมาะสม หรือยอมรับกันได้หรือไม่? เพราะดูออกจะง่ายเกินไป (แต่ดูเหมือนว่า จะเป็นวิธีการที่ทรงชัยใช้บ่อยครั้งในบทความของเขา) เพราะ อย่างน้อยที่สุด ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของยุโรปกับไทย ก็ต่างกัน (ทำให้การเกณฑ์แรงงานของไทย ไม่ใช่เป็นการเกณฑ์เพื่อการผลิตอย่างในกรณีของยุโรป และการเกณฑ์แรงงานกับการเกณฑ์ส่วยของไทย ก็ดำรงอยู่ เคียงคู่กัน มาโดยตลอด โดยแบ่งตาม พื้นที่ใกล้-ไกล ไม่น่าจะใช้การพัฒนาจากอย่างหนึ่งมาเป็นอีกอย่างหนึ่ง หรือจาก “หลัก” มาเป็น “รอง” ตามที่ทรงชัยว่า ประเด็นนี้ย่อมนำไปสู่การตั้งข้อสงสัย กับการที่ทรงชัยใช้การคงอยู่หรือไม่คงอยู่ของเงินรัชชูปการ เป็นจุดหลักในการยืนยันว่า ระบบศักดินา “ดำรงอยู่” หรือ “ถูกล้มล้างไปแล้ว” ด้วย

ขณะที่ การทำทนายของ “ทรงชัย ณ ยะลา” ต่อความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทยของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” นั้น เน้นหนักไปทางด้าน “ทฤษฎี” มาร์กซิสต์ การทำทนายอีกทางหนึ่ง ซึ่งมาจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์ กลับ เริ่มต้นที่ “ข้อมูลข้อเท็จจริง” ซึ่งแน่นอนว่า ในที่สุดแล้ว ย่อมนำไปสู่การทำทนายในเชิง “ทฤษฎี” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักประวัติศาสตร์คนสำคัญ ที่มีความสามารถมากที่สุดในยุคนี้¹² ผลงานของเขแม้จะมีไม่มากคือมีประมาณ 10 เรื่องเท่านั้น (ราวครึ่งหนึ่ง เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์) แต่แทบทุกเรื่องได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในเวลาอันสั้น (นิธิ เพิ่งจะมีผลงานอย่างสม่ำเสมอ ในช่วงหลังปี 2521 นี้เอง) และคงไม่เป็นการเกินเลยไป ถ้าจะกล่าวว่า ผลงานทางประวัติศาสตร์ของนิธิแทบทุกเรื่อง ตั้งแต่ “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา”, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” จนถึง “สุนทรภู่: มหากวีระกุ่มพี” มีผลให้เกิดการ เปลี่ยน หรือ เกือบจะเปลี่ยน การตีความทางประวัติศาสตร์ในเรื่องนั้น ๆ เลยกทีเดียว เฉพาะประเด็นนี้ประเด็นเดียว ก็ทำให้งานของนิธิมีลักษณะโดดเด่นออกมา มากกว่านักประวัติศาสตร์คนใดในยุคเดียวกัน

สมัยที่ นิธิ เผยแพร่บทความประกอบปาฐกถา เรื่อง “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา” (2521) ซึ่งเป็นผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้เขานั้น น้อยคนนักจะตระหนักว่า สิ่งที่นิธิ กำลังพยายามจะพิสูจน์ มีมากกว่าเพียงการกล่าวถึง การแก้ไข “พระราชพงศาวดาร” ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น ในตอนท้ายของบทความ นิธิพยายามจะเชื่อมโยงให้เห็นว่า การที่ชนชั้นนำในสมัยนั้นต้องทำการ “ชำระ” พระราชพงศาวดาร ไม่ใช่เป็นเพียงเหตุผลของความขัดแย้งทางการเมือง (ดังที่ผู้อ่านเข้าใจ) แต่ที่สำคัญ เป็นเพราะ “โลกทรศน์” ของชนชั้นนำในสมัยนั้นได้เปลี่ยนไป โดยหันมาเน้นที่ความ “มีเหตุมีผล” หรือความเป็น “พุทธะ” (ที่เป็นจริง) ของสถาบันกษัตริย์ แทนการเน้นเรื่องอำนาจลึกลับ หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อย่างในสมัยอยุธยา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2521 : 45-60) อย่างไรก็ตาม นิธิยังไม่ได้อธิบายให้เห็นว่า เหตุใด “โลกทรศน์” ของชนชั้นนำสมัยรัตนโกสินทร์ จึงได้เปลี่ยน

ไปเช่นนั้น และดูเหมือนว่า ผู้คนจะพากันประทับใจในความ สามารถอันยอดเยี่ยมของนิธิ ในการ “วิเคราะห์หลักฐานจาก ภายนอก” ซึ่งก็คือ ส่วนแรกของบทความ มากกว่าในส่วนหลัง ที่กล่าวถึงนี้

ในบทความเรื่อง “โลกของนางนพมาศ” ที่ตีพิมพ์ใน วารสารธรรมศาสตร์ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนกรกฎาคม-กันยายน 2522 (ออกจริง 2523) นิธิ ไม่เพียงแต่ได้แสดงให้เห็นเป็นครั้งแรกว่า หนังสือเรื่องนางนพมาศ “มิได้เป็นตำราการพระราชพิธี หรือมิได้มีร่องรอยว่า ได้เคยเป็นเช่นนั้นมาก่อน” เท่านั้น หากยังได้พิสูจน์อย่างเป็นระบบว่า “หนังสือเรื่องนางนพมาศ เป็นวรรณกรรมที่สะท้อน “โลก” ที่กำลังเปลี่ยนแปลงในความคิดของคนไทย (ชั้นสูง) เอาไว้อย่างเด่นชัด และนับเป็นงานวรรณกรรมประเภทนี้ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าเล่มอื่น ๆ ด้วย” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2522 : 11) ในแง่นี้ บทความเรื่อง “โลกของนางนพมาศ” ก็เช่นเดียวกับบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ ในพระราชพงศาวดารอยุธยา” กล่าวคือ เป็นการแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงด้าน “โลกทรรศน์” ของชนชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 3) ซึ่งมีลักษณะ “เป็นเหตุเป็นผล” หรือเชื่อถือใน “ความจริงตามประสบการณ์” มากขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในบทความนี้ นิธิ จะได้เชื่อมโยงไปถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนไปในสมัย ต้น รัตนโกสินทร์ (อันเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโลกทรรศน์) อยู่บ้าง ทั้งยังกล่าวว่า “การปฏิรูปใหญ่” สมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มิใช่เกิดขึ้นโดยขาดรากฐานทางสังคมจากภายนอก หรือเป็นเพียงการผลักดันของต่างชาติหลังยุคสนธิสัญญาแล้ว ๆ ก็ตาม แต่กล่าวโดยรวม ๆ แล้ว เนื้อหาของบทความเรื่อง “โลกของนางนพมาศ” ยังคงค่อนข้างจำกัดอยู่ในขอบเขตของ “ประวัติศาสตร์ความคิด” เท่านั้น

ต้องรองอนกว่า บทความเรื่อง “สุนทรภู่: มหากวีระกุ่มพื” ได้รับการเผยแพร่ในตอนต้นปี 2524 ที่ “ภาพ” ต่าง ๆ ซึ่งนิธิ เสนอขึ้นในสองบทความแรก ถูกทำให้กระจ่างชัดขึ้น ในงานที่ทำทลายต่อการตีความแบบเก่า ๆ ทั้งของวงการประวัติศาสตร์ และวงการวรรณกรรมชั้นนี้ นิธิ ได้เชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม เข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม ได้อย่างยอดเยี่ยม เขาชี้ให้เห็นว่า ความเข้าใจอันแพร่หลายที่ว่า วรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากอุษยานั้นเป็นความเข้าใจที่ “ฉาบฉวยและไม่สู้มีประโยชน์” ทั้งนี้เพราะ ในความเป็นจริง “วรรณกรรมของชนชั้นสูงในต้นรัตนโกสินทร์ ได้ละทิ้งจารีตทางวรรณกรรมของอยุธยาไปหลายอย่าง จนทำให้เกิดลักษณะเด่นของตนเอง” ลักษณะ

เด่นของวรรณกรรมในยุคนี้ (ตามความเห็นของนิธิ) คือ “การรับเอาจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนเข้าไปอย่างมาก” ในขณะที่วรรณกรรมอยุธยาส่วนใหญ่ “มีลักษณะเป็นวรรณกรรมของศักดินาโดยแท้” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 103)

นิธิ ชี้ให้เห็นว่า ขณะที่วรรณกรรมอยุธยาส่วนใหญ่ เป็นวรรณกรรมที่มีไว้ เพื่อพิธีกรรมและศาสนา เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ, มหาชาติคำหลวง หรือ คำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง (คืออ่านให้ช้างฟัง) โดยใช้รูปแบบการประพันธ์อันวิจิตรพิศดาร “ซึ่งมิใช่สิ่งที่สามัญชนจะชื่นชอบ” วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์กลับเป็นวรรณกรรม เพื่อความบันเทิง โดยการอ่านหรือฟังการอ่าน ซึ่งลดลักษณะพิธีกรรมลงไปอย่างมาก เช่น ในบทละคร 4 เรื่องอันเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 นั้น มีรามเกียรติ์

เรื่องเดียวที่ขึ้นต้นด้วยคำประณามพจน์ “ความนิยมวรรณกรรมประชาชน มีมากขนาดที่กษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ทั้งเสภาและบทละครนอกเอง” วรรณกรรมประเภท “นิยาย” ก็ได้รับความนิยมอย่างมาก ถึงขนาดมีการ “แปล” นิยายจากต่างประเทศ เช่น สามก๊ก หรือพยายามเอาพวกชาดกนิทาน (ซึ่งมีลักษณะเป็น “นิยาย”) มาแต่ง

นิธิ กล่าวว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้ แม้จะเริ่มในปลายอยุธยา แต่มาเด่นชัดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่ง “สื่อให้เห็นว่า มีอะไรบางอย่างเกิดขึ้นในทางเศรษฐกิจและสังคม ที่เกื้อหนุนต่อความเฟื่องฟูของวรรณกรรมแบบใหม่เช่นนี้” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 104 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) จากนั้น นิธิได้พาผู้อ่านไปพบกับความเปลี่ยนแปลงอันน่าสนใจยิ่งนี้ นิธิกล่าวว่า ต้นรัตนโกสินทร์เป็นยุคที่การค้ากับจีนเจริญถึงขีดสุด การ

ค่าสำเนาที่อื่น ๆ ก็เพิ่มมากขึ้น “ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการค้าสำเนาอย่างคึกคักและโดยตรง ได้แก่คนสามจำพวก” คือ กษัตริย์, ขุนนาง และคนจีน

การค้าสำเนาของ กษัตริย์ แม้จะ “ยังอาศัยระบบศักดินาเป็นรากฐาน” เพราะสินค้าส่วนมากมาจากการเกณฑ์ส่วย แต่ “ก็มีลักษณะเชิงธุรกิจเข้ามาเกี่ยวพันอย่างมาก” เพราะสินค้าหลายอย่างไม่ใช่ได้มาจากการเกณฑ์ส่วยอย่างเดียว ลักษณะเชิงธุรกิจที่ว่านี้ ยังรวมถึงการกล้าเสี่ยงลงทุนในการผลิตสินค้าที่รู้ว่าขายดีในตลาดโลกด้วย ส่วนการค้าสำเนาของ ขุนนางนั้น “แม้ว่ายังผูกพันอยู่กับระบบศักดินา เพราะฐานอำนาจของตนคือระบบศักดินา แต่ก็ใช้การธุรกิจเชิงกำไรเข้ามามากกว่าการค้าของกษัตริย์” ทั้งนี้เพราะขุนนางไม่มีสิทธิได้รับส่วย จึงต้อง ใช้เงินซื้อสินค้ามาลงสำเนาของตน อย่างไรก็ตาม การที่ขุนนางมีโอกาสทำการค้าขายจนร่ำรวยได้ ก็เพราะมีตำแหน่งทางราชการ “จึงไม่ทำให้ขุนนางเหล่านี้เป็นอริกับระบบศักดินาอย่างจริงจัง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 105) ส่วน คนจีน ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าสำเนานั้น มีสองประเภท ประเภทแรกคือ พวกที่ตั้งตัวจนมั่งคั่งร่ำรวย ซึ่ง “มักพอใจจะถูกดูดกลืนเข้าไปในระบบศักดินา” เช่น เป็นเจ้าภาษีกับประเภทที่ทำหน้าที่เป็น พ่อค้าเร่ หรือที่เป็น แรงงานรับจ้าง ในการผลิตเพื่อการค้า

จากนั้น นิธิ ได้สรุปความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการขยายตัวของการค้าสำเนา ด้วยถ้อยคำอันน่าเร้าใจ ซึ่งขอคัดมาให้ดูกันยาว ๆ ดังนี้

ผลกระทบของการค้าสำเนาที่มีต่อคนสามกลุ่มนี้มีอยู่ไพศาล ทั้งสามกลุ่มนี้จัดได้ว่าเป็นชนชั้นปกครอง มีอิทธิพลทั้งในทางการเมืองและวัฒนธรรมอย่างสูง แม้ยังคงอาศัยระบบศักดินาเป็นรากฐานของอำนาจของตนเองต่อไป แต่ความสนใจในด้านการค้า การลงทุน และการเก็งกำไร ได้เปลี่ยนแปลงโลกทรรศน์และค่านิยมของคนเหล่านี้ไป จากศักดินาโบราณเป็นอันมาก ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจำนวนมากของคนเหล่านี้ ได้มาจากทุนของตน คนเหล่านี้จึงเป็น “นายทุน” ในสังคมศักดินา หรือในสังคมที่ระบบทุนนิยมยังจำกัดตัวเอง อยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงเท่านั้น การจะ ใช้ทุนเพื่อหาผลประโยชน์ภายในประเทศเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังมิได้เข้ามามีชีวิตในเศรษฐกิจแบบเงินตรา การถือประโยชน์จากประชาชนด้วยการเกณฑ์แรงงานตามระบบศักดินาจึงยังคงมีอยู่ต่อไป แต่ก็พร้อมจะเปลี่ยนแปลงได้ทันทีในกรณีให้เห็นว่า การจ้างจะให้ “กำไร” ได้มากกว่า โอกาสเพียงอย่างเดียวที่ “นายทุน” เหล่านี้ จะหาประโยชน์จากทุนของตนคือ การค้ากับต่างประเทศ ในขณะเดียวกัน ก็ถือประโยชน์จากสถานะศักดินาของ

ตน เรียกเกณฑ์แรงงานภายในประเทศ คนเหล่านี้จึงเป็นทั้งเจ้าศักดินาและนายทุนไปพร้อม ๆ กัน

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524, : 106)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชนชั้นปกครองนี้ แม้ว่าจะ “มิได้มีผลถึงขนาดบั่นรอนโครงสร้างทางสังคมของไทยลงทันที” แต่ก็มีผลกระทบกว้างไกลต่อคนจำนวนมากกว่าสามจำพวกที่กล่าวมา (กษัตริย์-ขุนนาง-คนจีน) เพราะการขยายตัวของการค้าสำเนา ทำให้เกิดความต้องการสินค้ามากขึ้น จนระบบส่วยแบบศักดินาไม่สามารถป้อนให้ทัน การจัดซื้อสินค้าจากรายกร เพื่อบรรทุกลงสำเนาจึง “เร่งเร้าให้ประชาชนส่วนหนึ่งผลิตเพื่อส่งออกด้วย” และ “แม้ว่าเศรษฐกิจแบบส่งออกแท้ ๆ ยังไม่เริ่มขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์” แต่ก็มีคนจำนวนมากขึ้น ที่เริ่มการผลิตเพื่อการค้าในวงกว้างกว่าที่แล้วมา ซึ่ง “เป็นรากฐานสำคัญของการขยายตัวเพื่อผลิตข้าวส่งออก ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 107)

นิธิ กล่าวว่า ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีคนจำนวนมากขึ้นถูกกระทบด้วยเศรษฐกิจเงินตรา “คนเหล่านี้มีโลกทรรศน์ ค่านิยม และอุดมคติแตกต่างออกไป มีความจริงและความงามที่ไม่เหมือนเก่าที่เคยวันก่อน ลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ มีส่วนคล้ายกับโลกทรรศน์ ค่านิยม และอุดมคติ ของระบุมืดที่เกิดขึ้นในสังคมอื่น ๆ เช่นกัน” คนเหล่านี้แหละที่เป็นผู้ผลิตและบริโภครวมกรรม “ราชสำนัก” ของต้นรัตนโกสินทร์ “จึงทำให้วรรณกรรมประเภทนี้ ของต้นรัตนโกสินทร์ มีลักษณะพิเศษของตนเอง ซึ่งไม่อาจนับได้ว่าเป็นความสืบเนื่องจากรวมกรรมอยุธยา”

จากนั้น นิธิ ได้ยกกรณี “สุนทรภู่” ขึ้นมาศึกษาเป็นตัวอย่างของความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมซึ่งเชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่กล่าวถึงข้างต้น รายละเอียดของการศึกษา “สุนทรภู่” จะไม่กล่าวถึงในที่นี้ เพียงแต่จะสรุปอย่างคร่าว ๆ ว่า นิธิ ได้หยิบยกเอาภาพ “สังคมกรรมมืด” สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่เต็มไปด้วยการค้า ซึ่งปรากฏในงานของสุนทรภู่หลายแห่ง ขึ้นมาเป็นตัวอย่าง นอกจากนี้ ยังได้เสนอการตีความวรรณกรรมสุนทรภู่ (และวรรณกรรมในยุคอื่นโดยส่วนรวม) เสียใหม่ในหลายประเด็น ซึ่งทำทนายอย่างยิ่ง เช่น การที่ตัวเอกของเรื่องรักสนุก กินเหล้า เที่ยวเตร่ เจ้าชู้และมีเมียมาก ซึ่งเคยถูกมองว่าเป็นลักษณะผู้ชายแบบ “ศักดินา” นั้น นิธิ กลับเสนอว่า นี่เป็นรสนิยมของผู้ชาย “กรรมมืด” ต่างหาก (นิธิ ใช้คำสมัยใหม่มาเปรียบเทียบกับ เป็น “เพลย์บอย”) เพราะในวรรณกรรมศักดินาแท้ ๆ ของยุคนั้น ตัวเอกไม่ว่าจะเป็นพระราม, พระอนิรุทธิ, พระสมุทโฆษ

หรือพระเวทสันดร ไม่ใช่คนเจ้าชู้ บางรายมีคู่แน่นอนตั้งแต่ยังไม่เกิดด้วยซ้ำ (เช่น พระราม, พระเวทสันดร) บางรายเทวดากำหนดให้ (เช่น พระอนิรุทธ, พระสมุทโฆษ) แสดงว่า “ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “ความรัก” ในวรรณกรรมอยุธยา ซึ่งตรงกันข้ามกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ที่ตัวเอกมีอิสระพอที่จะไปเที่ยว “รัก” ใครต่อใครได้นับสิบ หรือวรรณกรรมประเภทนิราศ ซึ่งนิธิ เสนอว่า เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นรสนิยมที่เปลี่ยนไปของชนชั้นนำสมัยนั้น เพราะในนิราศของอยุธยา เช่น นิราศธารโศก, นิราศธารทองแดง, กำพรวล หรือ ทวาทศมาส นั้น ผู้เขียนรำพึงรำพันถึงธรรมชาติและคนรัก โดยไม่สนใจด้วยซ้ำว่ากำลังพูดถึงสถานที่ใด “เป็นการแสดงกวีโวหารแท้ ๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับโลกที่เป็นจริงในเชิงประสบการณ์เอาเลย” ขณะที่นิราศสมัยต้นรัตนโกสินทร์กล่าวถึงสถานที่จริง ๆ บางทีไม่มีการรำพันถึงหญิงคนรักเลย นิธิอธิบายตรงนี้ว่า “เนื่องจากการค้าและการเดินทาง ทำให้ขอบข่ายชีวิตของคนกว้างขึ้น คนอยากรู้เรื่องราวของสถานที่ ซึ่งเขารู้แน่แล้วว่ามีจริง ไม่ว่าจะ เป็น เพชรบุรี ภูเขาทอง สุพรรณบุรี เมืองแกลงหรือพระแท่นดงรัง และพระปฐมเจดีย์ อีกทั้งการเดินทางท่องเที่ยว ยังเป็นการผจญภัยที่ไม่สู้อันตรายนัก แต่ก็ทำให้ชีวิตของกวีที่เดินเล่นสนุกสนานขึ้นด้วย ถึงไม่ได้ไปด้วยตนเอง ก็ยังได้ลิ้มรสความสนุกจากการอ่าน” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 155 นิธิ ใช้คำมาเปรียบเทียบรสนิยมเช่นนี้ว่า คือความชื่นชอบในนิตยสารประเภท อสท. ของสมัยนั้นนั่นเอง)

นิธิ สรุปถึงรสนิยมของ “กวีสมัย” ซึ่งสะท้อนออกมาในงานวรรณกรรมยุคต้นรัตนโกสินทร์ ว่า “เขาต้องการความบันเทิงใจอย่างง่าย ๆ ไม่ลึกซึ้งจนต้องเสียเวลาคิดนาน ๆ สิ่งที่คนเหล่านี้ชื่นชอบในวรรณกรรมนั้น มีอยู่สามลักษณะ ได้แก่ 1. นิยายสนุก ๆ ตื่นเต้นผจญภัย และชิงรักหักสวาท 2. การเดินทางท่องเที่ยวไปในที่แปลก ๆ และ 3. คำสั่งสอนพิน ๆ เกี่ยวกับความดี ซึ่งสามารถให้ผลตอบแทนได้ในชาตินี้” (เรื่องเดียวกัน : 111) “คนเหล่านี้ ไม่ได้ครอบครองเวลาว่างเพียงพอที่จะคิดอะไรลึกซึ้ง แต่พอใจจะเสพทุกอย่างที่แปลกใหม่ ได้เต็มไปด้วยสี่สรรค วุบวาบ และสะท้อนอารมณ์อย่างง่าย ๆ ดาด ๆ ไม่คิดจากกวีในสังคมอื่น และสมัยอื่น” (เรื่องเดียวกัน : 113) นิธิ กล่าวในตอนท้ายว่า งานของสุนทรภู่ได้รับความนิยมน้อยมากมาตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์มาจนถึงปัจจุบัน “นับเป็นกวีสามัญชนที่โดดเด่นอยู่ในหมู่กวีประจำชาติ ซึ่งเต็มไปด้วยเชื้อพระวงศ์เสียทั้งสิ้น” เขาย้ำว่า

ความสำเร็จของสุนทรภู่เช่นนี้ เรียกร้องคำอธิบาย และได้มีผู้ให้คำอธิบายในแง่วรรณศิลป์มามากแล้ว ไม่มีปัญหาว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่สามารถอย่างสูง แต่ความสำเร็จที่ยืนนานเช่นนี้ของกวีชี้ให้เห็นว่า จะต้องมียุคก่อนอื่น ๆ สนับสนุนด้วย...

“กวีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน รู้สึกได้ง่ายว่า สุนทรภู่ผู้นั้นอยู่ใกล้ชิดกับคน ความรู้สึกของสุนทรภู่เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายแก่กวีสมัยใหม่ มุขตลกของสุนทรภู่เป็นสิ่งชวนขันแก่กวีสมัยใหม่ สิ่งที่สุนทรภู่เห็นว่าดีหรืองาม เป็นที่ยอมรับได้ง่ายในหมู่กวีสมัยใหม่ ความนิยมสุนทรภู่จึงไม่เสื่อมคลายลง ยิ่งวัฒนธรรมการชมพินัยคำขวัญเพียงใด สุนทรภู่ในฐานะกวีที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมนั้นอย่างเด่นชัดที่สุด ก็ยังได้รับการยกย่องสูงเด่นขึ้นเพียงนั้น

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 156, 157 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

ในปลายปีเดียวกัน (2524) นิธิ ได้เสนอบทความอีกชิ้นหนึ่ง เพื่อประกอบการบรรยายของสมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย เรื่อง “พระปฐมสมโพธิกถา: ธรรมประวัติหรือชีวประวัติ”¹³ งานชิ้นนี้ ก็เช่นเดียวกับงาน 3 ชิ้นที่กล่าวถึงข้างต้น คือเป็นการศึกษาถึง ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ-สังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ก่อนยุคสนธิสัญญา)

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลให้การมอง“พระพุทธเจ้า” เปลี่ยนไป คือจากเดิมที่เทียบเคียงแต่เรื่อง“ธรรมะ”ซึ่งถือกันว่าเป็นความจริงที่มีอยู่มาชั่วกัปชั่วกัลป์มาแต่อดีต ทั้งจะยังคงอยู่ในอนาคต...จึงไม่สามารถถูกผูกมัดให้จำกัดลง ด้วยเรื่องราวของบุคคลเพียงคนเดียวได้” นั่นคือ ไม่สนใจ“พระพุทธเจ้า” ในฐานะที่เป็นตัวบุคคลจริง ๆ ซึ่งนิธิเรียกว่าเป็น พุทธประวัติแบบ“ธรรมประวัติ” กลายมาเป็นการพูดถึงพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นมนุษย์จริง และลดการพูดถึงอภินิหารลง ซึ่งนิธิเรียกว่า พุทธประวัติแบบ“ชีวประวัติ” ความเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ ปรากฏชัดในหนังสือเรื่อง“พระปฐมสมโพธิกถา” ซึ่งรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯให้แต่งขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็น“โลกทรรศน์”ที่เปลี่ยนไปของชนชั้นนำในสมัยนั้นคือหันมายึดถือ“ความจริงตามประสบการณ์”มากขึ้น การศึกษาเรื่องนี้ ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ความเชื่อเก่า ๆ ที่ว่า การปฏิรูปศาสนาสมัยรัชกาลที่ 4 (“ธรรมยุติกนิกาย”) เป็นผลกระทบของการเข้ามาของตะวันตกหลังยุคสนธิสัญญาล้วน ๆ นั้น เป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง เพราะรากฐานแห่งความคิด“ปฏิรูปศาสนา”มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว นอกจากนี้“พระปฐมสมโพธิกถา” ยังเป็นเครื่องยืนยันว่า ภาพของรัชกาลที่ 3 ที่ฝรั่งวาดให้ (และคนไทยสมัยหนึ่งเคยเชื่อ) ว่าเป็น“คนหัวโบราณ” ฯลฯ นั้น เป็นภาพที่ผิดพลาด

บทความล่าสุดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้ คือ “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ซึ่งเพิ่งเสนอต่อที่ประชุมสัมมนา “สองศตวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” ของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2525 ถ้าจะกล่าวว่าเป็นบทความ 4 ชิ้นที่กล่าวถึงข้างต้นเปรียบเสมือนการโหมโรงเปิดเรื่อง บทความที่ยาวถึง 221 หน้าของนิธิชิ้นนี้ ก็เปรียบเสมือนเป็นจุดไกลเม็กซ์ ในขณะที่บทความเรื่องก่อน ๆ ของเขา กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้าน “ความคิด” (ที่เรียกกันว่า “ประวัติศาสตร์ความคิด”) เป็นจุดหลัก บทความชิ้นล่าสุดนี้ กลับอุทิศหน้ากระดาษถึง 94 หน้า (จากหน้า 89-162) ให้กับ การอธิบาย “กระฎุมพีในเศรษฐกิจแบบส่งออก” ซึ่งก็คือ อธิบายความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่เขาเคยกล่าวถึงอย่างคร่าว ๆ ในบทความก่อนหน้านั้นนั่นเอง

นิธิ เริ่มต้นบทความด้วยการกล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อน แล้วจึงดึงเข้าสู่ การอธิบายความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ หลังจากนั้น จึงวกกลับมาพูดถึงความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมและวัฒนธรรมในแง่มุมที่กว้างออกไปอีก

ในส่วนที่เกี่ยวกับวรรณกรรมนั้น นิธิ ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถอันยอดเยี่ยม ชนิดที่น่าจะกล่าวได้ว่า นับจาก

จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้นมา ยังไม่มีใครวิเคราะห์ รากฐานทางสังคมของงานวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบ และต้นตอเริ่มเข้าใจเท่านี้มาก่อน นิธิ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึง “วรรณกรรมสองชนชั้นของอยุธยา” คือวรรณกรรมไพร่ และวรรณกรรมราชสำนัก ซึ่งให้เห็นความแตกต่างในด้านสภาพแวดล้อมที่เกิดวรรณกรรม, ฉันทลักษณ์ และหน้าที่ของวรรณกรรมสองประเภทนี้ กล่าวคือ ขณะที่วรรณกรรมราชสำนัก มีกำเนิดใน “เมือง” หรือชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง เนื้อหาของวรรณกรรมจึงแวดล้อมอยู่ด้วยเรื่องของกษัตริย์ เทพเจ้า และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับกษัตริย์ วรรณกรรมไพร่ กลับมีกำเนิดในชนบท เนื้อหาจึงเกี่ยวกับชีวิตของชาวบ้าน แม้แต่ส่วนที่กล่าวถึงกษัตริย์ “ก็สร้างภาพกษัตริย์เหมือนคนธรรมดา” เช่น พวกตำนานต่าง ๆ ; ขณะที่วรรณกรรมราชสำนัก ใช้รูปแบบทางฉันทลักษณ์ที่สลับซับซ้อน ซึ่งบางทีเอามาจากต่างประเทศ วรรณกรรมประชาชน (ไพร่) กลับใช้คำประพันธ์ชนิดที่เรียกว่า “เพลง” ซึ่งนิธิตั้งข้อสังเกตว่า เป็นฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับการแต่งด้วยวิธี “ด้น” ; ขณะที่วรรณกรรมราชสำนักมีหน้าที่ในด้านพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีลักษณะ “นิยาย” ปนอยู่ หรือมีก็เพื่อสั่งสอนไม่ใช่เพื่อความบันเทิง ส่วนที่เป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิง ก็ต้องผ่านการแสดง ไม่ใช่การอ่าน “ทั้งยังเกิดขึ้นในปลายสมัยอยุธยาเสียเกือบทั้งสิ้น” วรรณกรรมประชาชนกลับ “มีหน้าที่เด่นชัดอย่างมาก ในด้านการสร้างความบันเทิง” เช่น พวกนิทานชาดก ลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์แบบวรรณกรรมราชสำนักไม่มี “แม้ในบทไหว้ครูของเพลงเอง ก็ยังอาจแทรกความตลกคะนองลงไปได้” ฯลฯ นิธิ ยังชี้ให้เห็นว่า วรรณกรรมของสองชนชั้นนี้ มีจุดเชื่อมต่อกันหรือ “ปฏิสัมพันธ์” ซึ่งที่สำคัญ ก็โดยผ่าน “วรรณกรรมวัด” (รายละเอียดของการสำรวจวรรณกรรมสองชนชั้น และวรรณกรรมวัด อันน่าสนใจยิ่งนี้ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 7-24)

จากนั้น นิธิ ได้บรรยายให้เห็นว่า ต้นรัตนโกสินทร์ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในงานวรรณกรรมราชสำนัก “ทิศทางแห่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า มีเป็นสองทาง ซึ่งสอดคล้องและสัมพันธ์กันเอง ได้แก่ การรับเอาจารีตของวรรณกรรมประชาชนไปใช้ในวรรณกรรมของชนชั้นสูงเพิ่มขึ้น... ในอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ การลดลักษณะทางพิธีกรรมของวรรณกรรมราชสำนักจนทำให้ลักษณะศักดิ์สิทธิ์ลึกลับของวรรณกรรมราชสำนักอยุธยาเลือนลางไปเป็นอันมาก” (เรื่องเดียวกัน : 25) นิธิ ได้หยิบยกความเปลี่ยนแปลงในด้านที่สองขึ้นมาพิจารณา (เรื่องเดียวกัน : 25-30) จากนั้น จึงค่อยกล่าวถึงการรับเอาจารีตทางวรรณกรรมประชาชน ไปใช้ วรรณกรรมราชสำนัก

(ซึ่งเป็นตอนที่, ในทัศนะของผู้เขียน, นิธิอธิบายได้อย่างเข้าใจยิ่ง) นิธิ กล่าวถึงพัฒนาการของคำประพันธ์ประเภท“กลอน” ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากวรรณกรรมประชาชน แล้วราชสำนักรับเอาไปใช้อย่างแพร่หลายในช่วงต้นรัตนโกสินทร์, กล่าวถึงการรับเอาจารีตการเขียน“บทอักษรชัย” ของวรรณกรรมประชาชน ไปใช้ในวรรณกรรมราชสำนัก (เดิมวรรณกรรมราชสำนักกล่าวถึงบทสวดอย่างโจ่งแจ้ง ขณะที่ วรรณกรรมประชาชนใช้การเปรียบเปรยประเภท “ฝนตกฟ้าร้อง”), การรับเอาการเล่นที่เรียกว่า“ละคร”ซึ่งเดิมเป็นของประชาชน อาศัยวิธีการ“ด้นบทเอาโดยอัตโนมัติ” เป็นหลัก มาใช้ในราชสำนัก โดยเปลี่ยนเป็นการเขียนบทละครอย่างตายตัว และใช้ผู้หญิงเล่น (นิธิ กล่าวไว้ในบทความด้วยหางเสียงแบบประชดประชันว่า“การเขียนบทให้ตายตัวนั้น เป็นจารีตทางวรรณกรรมของราชสำนักโดยแท้ ซึ่งเคยชินเสียแล้วกับการแต่งวรรณกรรมเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อเกิดนิมิตละครก็ไม่วายที่จะแต่งบทไว้...การที่ละครมีบทตายตัวนี้ เปลี่ยนโฉมหน้าละครไปมาก เพราะทำให้ปฏิภาณและ ความสามารถในการด้นกลอนหมดความสำคัญลง...(ซึ่ง) ทำให้ละครของราชสำนักกับละครประชาชนเริ่มแตกต่างกัน พระราชนิพนธ์บทละครนอก ซึ่งในปัจจุบันเห็นกันว่า ด้นกิดหนานั้น ไม่มีคณะละครของประชาชนนำเอาไปเล่นจนตลอดรัชกาลที่ 3” เรื่องเดียวกัน : 48—49) นอกจากนี้ วรรณกรรมสำหรับอ่านเพื่อความบันเทิง ซึ่งออกมาในรูปของวรรณกรรมที่มีลักษณะเป็น “นิยาย” ยังขยายตัวออกไปอย่างมาก ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นี้ด้วย (ดูตอนที่กล่าวถึง “สุนทรภู่: มหาวีรกรรม” ข้างต้น)

หลังจากกล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์มาโดยพิสดารแล้ว นิธิ ได้สรุปในตอนท้ายของบทความส่วนแรกว่า การที่ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมเช่นนี้ยังขึ้นอยู่กับได้เป็นเวลานาน “ก็เพราะผู้บริโภควรรณกรรมตัวเขียนขยายตัวขึ้น ไม่จำกัดอยู่แต่เพียงในราชสำนักล้วน ๆ อย่างที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา” ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม จึงเป็น “ความเปลี่ยนแปลงที่มีรากฐาน” ด้วยเหตุนี้ “การชี้ความเปลี่ยนแปลง ทางด้านวรรณกรรมเพียงอย่างเดียว จึงไม่ช่วยอธิบายความเปลี่ยนแปลงนั้น จนกว่าจะสามารถชี้ให้เห็นรากฐานซึ่งพยุ่งความเปลี่ยนแปลงนั้นให้ดำรงอยู่ได้ จึงถึงเวลาที่เรามาพิจารณาพิจารณารากฐานของความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างละเอียด” (เรื่องเดียวกัน : 68)

นิธิ พิจารณารากฐานของความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม “อย่างละเอียด” จริง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ เพราะความเชื่อที่ว่า เศรษฐกิจไทยก่อนปี 1855 ไม่มีอะไรมากไปกว่า เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเอง (พอยังชีพ) การค้าถึงจะมีก็ไม่มาก และเป็นระบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ฯลฯ เป็นความเชื่อที่

แพร่หลายมาก ยิ่งเมื่อมีงานวิจัยของ “นักรทพย์ และคณะ” ออกมาอย่างเป็นระบบในช่วงปี 2522-2523 (ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) ความเชื่อนี้ก็ดูจะหาข้อโต้แย้งไม่ได้ เพื่อหักล้างความเชื่อดังกล่าว นิธิ จึงต้อง “ทำงานหนัก” เป็นพิเศษ ซึ่งเขาเองก็รู้ตัวดี ดังจะเห็นได้จากบทที่เขา “ออกตัว” ตั้งแต่ต้นว่า “งานนี้เป็นงานใหญ่ ผู้เขียนจึงขออนุญาตว่า ได้พยายามทำเช่นนั้นในที่นี้ และอาจจะล้มเหลว อย่างที่งานบุกเบิกทั้งหลายมักจะล้มเหลวมาแล้ว”

นิธิ กล่าวว่า “เศรษฐกิจของรัฐบาลในต้นรัตนโกสินทร์ อาจหมายถึงอย่างชัดเจนด้วยการค้ากับต่างประเทศ” ความจริงการค้าต่างประเทศ มีความสำคัญแก่รัฐบาลของรัฐในกลุ่มน้ำเจ้าพระยามานาน แต่ความจำเป็นที่รัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ต้องอาศัยการค้าต่างประเทศ มีมากกว่ารัฐบาลใด ๆ ในสมัยอยุธยา เพราะระบบการคุมกำลัคนได้เสื่อมสลายลงหลัง “เสียกรุง” ดังนั้น รายได้หลักของรัฐจึงต้องมาจากการค้าต่างประเทศ นอกจากนี้ ความต้องการแรงงานรับจ้างไทย-จีน ทั้งที่มีฝีมือและไม่มีฝีมือ ตลอดจนความพยายามที่จะซื้ออาวุธจากต่างประเทศมาใช้มากขึ้น ทำให้รัฐบาลสมัยนั้นเพิ่มความต้องการเงินตราไว้ในมือมากขึ้น สรุปแล้ว รัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ต้องเอาใจใส่การค้ามากขึ้น หลักฐานจำนวนมาก นอกจากจะแสดงให้เห็นความคลั่งคลั่งของการค้าต่างประเทศ “ยังกล่าวถึงความสำคัญของการค้าต่างประเทศ ที่มีต่อรายได้ของรัฐบาลอีกด้วย” นิธิ อังเบอรันี, ครอว์ฟอร์ด และรัสเซ็นเบอร์เกอร์ มายืนยันว่า รายได้หลักสมัยนั้นมาจากการค้าต่างประเทศ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 71-72)

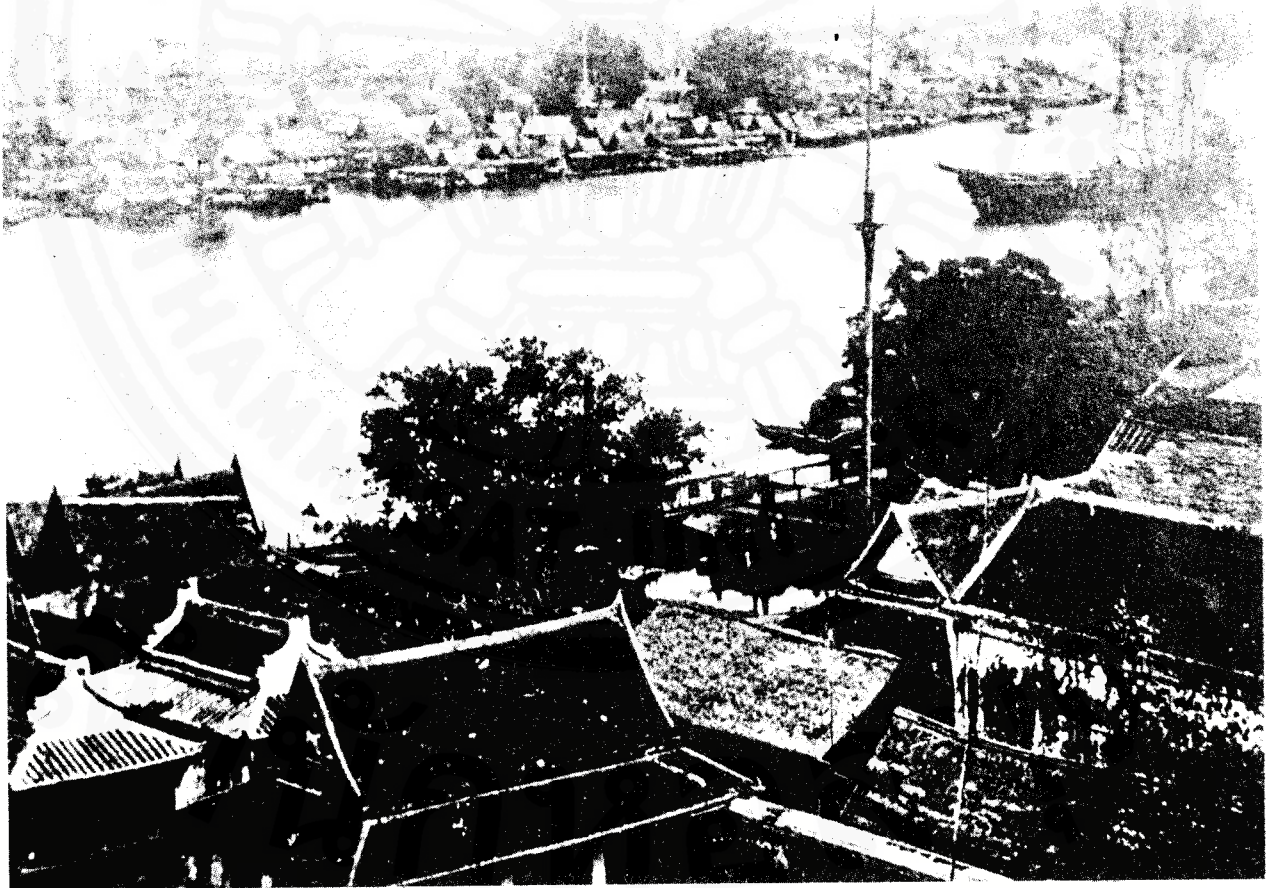
นิธิ กล่าวว่า ประเทศคู่ค้าที่สำคัญของไทยคือจีน การค้าสำคัญกับจีนได้กำไรสูงมาก คือกว่าร้อยละ 300 (นิธิอังเบอรันี) นอกจากจีน ก็มีประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะ “นิคมช่องแคบ” ของอังกฤษ มีตัวเลขว่า ในปี 2367 ไทยส่งน้ำตาล 3 แสนกว่ารูปี ข้าว 1 แสน 6 หมื่นกว่ารูปี และยาสูบ 1 แสน 3 หมื่นรูปี ไปขายยังดินแดนดังกล่าว สำเนาไทยไปเทียบท่ามลายู ปีละ 30-40 ลำ ทำสังคโปรี 30 ลำ คิดเป็นน้ำหนัก 400-500 ตัน (ปี 2367) ส่วนการค้ากับญวนและกัมพูชา ยังเป็นการค้าส่งผ่านคือเอาสินค้าจากจีนไปขาย แล้วซื้อสินค้าพื้นเมืองไปขายจีน แต่ก็มีสินค้าที่ผลิตในไทยบางอย่างไปขายด้วย เช่น เหล็ก, ผาง, ข้าว นอกจากนี้ ยังมีการค้าระหว่างเมืองตรงกับชายฝั่งโจพะของอินเดีย ซึ่งส่งผลประโยชน์ให้กษัตริย์ที่กรุงเทพจำนวนมาก

กรุงเทพเป็นศูนย์กลางที่ทำการค้านานาชาติจำนวนไม่น้อย และนับได้ว่า เป็นเมืองท่าที่มีปริมาณการค้ามากเป็นที่สอง รองจากเมืองกังดิง ไม่นับเมืองท่าในเอเชียที่เป็นอาณานิคมฝรั่ง (นิธิอังครอว์ฟอร์ด) ผู้สังเกตการณ์ร่วมสมัย กล่าวว่า

เขาเคยนับเรือในแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งกำลังขนสินค้าได้ถึง 700 ลำ อีกรายกล่าวว่า ได้เห็นสำเภาจีนระวาง 200-600 ต้น จอดเรียงยาวกว่า 2 ไมล์ นิธิ กล่าวว่า ความคึกคักของการค้าต่างประเทศนี้ เมื่อเทียบกับอยุธยา ก็ห่างกันลิบลิบ เพราะนอกจากปริมาณการค้าของอยุธยาจะน้อยกว่ามากแล้ว ประเภทของสินค้าก็ต่างกันด้วย กล่าวคือ ในสมัยอยุธยา สินค้าส่วนมากเป็นของป่า “เพราะฉะนั้น ไม่ว่าปริมาณการค้ากับต่างประเทศ ที่รัฐบาลอยุธยาดำเนินอยู่นั้นจะสูงเท่าใด ผลกระทบที่มีต่อสังคมย่อมจะไม่มากนัก เนื่องจากระบบการผูกขาดสินค้าที่ขายได้ในตลาดโลกของพระคลัง และเนื่องจากแหล่งที่มาของสินค้าเหล่านี้ ก็คงมาจากส่วยเป็นส่วนใหญ่ เพราะปริมาณการค้าไม่สูงนัก ทำให้ระบบการเก็บส่วย สามารถป้อนสินค้าที่จำเป็นเหล่านี้แก่รัฐบาลได้เพียงพอ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 76) ขณะที่ ดันรตันโกสินทร์ นอกจากปริมาณสินค้าจะมากเกินไปกว่าระบบส่วยจะสนองได้แล้ว ประเภทของสินค้าก็ซับซ้อนขึ้นกว่าการหาของป่าธรรมดา เช่น สินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม “การเติบโตของสินค้าดังกล่าว ในรายการการส่งออกของไทย... เป็นแนวโน้มที่ครอบคลุมกิจกรรมของดันรตันโกสินทร์

ทั้งยุค” นิธิ ได้ยกตัวอย่างรายการสินค้าจากหลักฐานร่วมสมัยมาชี้ให้เห็นว่า มีสินค้าประเภทของป่าเหลือเฟือไม่ก็อย่าง “ในขณะที่ สินค้าอื่น ๆ ล้วนเป็นสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตมากบ้างน้อยบ้างทั้งสิ้น” ทั้งนี้ รวมถึงข้าว ซึ่งมีหลักฐาน (เบอร์นี่) ว่า เป็นสินค้าออกที่มีปริมาณมากที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 3 แม้ว่ารัฐบาลสมัยนั้น จะยังคงเรียกเก็บภาษีขาออกของสินค้าประเภทนี้สูงมาก เพื่อ “ประกันให้มีข้าวในประเทศอย่างเพียงพอ” ก็ตาม

นิธิ กล่าวต่อไปว่า ไม่เพียงแต่ปริมาณสินค้าเพิ่มขึ้น ประเภทสินค้าเปลี่ยนไปเท่านั้น นโยบายการค้าและนโยบายหาผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย กษัตริย์อยุธยา หารายได้โดยการผูกขาดเอาส่วย (ซึ่งไม่ต้องลงทุน) ไปขายต่างประเทศ หรือถ้าส่วยไม่พอ ก็ผูกขาดบังคับซื้อสินค้าในราคาถูกลง แล้วขายต่อต่างประเทศในราคาแพง ส่วนสินค้าเข้า ก็ผูกขาดรับซื้อ เพื่อโก่งราคาขายภายในประเทศ “จะเห็นว่า การขูดรีดนั้น กระทำแก่การค้าโดยตรง มากกว่า จะกระทำแก่การผลิตสินค้า” พอถึงสมัยดันรตันโกสินทร์ “แนวโน้มใหม่จะเป็นการขูดรีดที่การผลิตสินค้ามากกว่า”

การผูกขาดสินค้าลดลง และเมื่อถึงรัชกาลที่ 3 “รัฐบาลถึงกับยกเลิกการผูกขาดสินค้าลงเสียเป็นส่วนใหญ่” หันมาเน้นที่การเรียกเก็บภาษีอากรในการผลิตสินค้าเพื่อการตลาดแทน นั่นคือ หันมาขุดรื้อที่กระบวนการผลิตมากขึ้น อากรณาเปลี่ยนจาก “หางข้าว” มาเป็นเงิน รายได้จากภาษีอากรผลผลิตในสมัยนี้ “เพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก” นิธิกล่าวว่า แนวโน้มเช่นนี้เกิดขึ้นได้เพราะ “เศรษฐกิจของประเทศโน้มเอียงไปในทางเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกมากขึ้น” มีการผลิตจำนวนมากขึ้นเพื่อขายต่างประเทศ มิใช่เพียงเพื่อเลี้ยงตนเอง “ยังมีการผลิตสินค้าเพื่อตลาดโลกเท่าใด รัฐบาลก็ยังได้ประโยชน์จากอากรสินค้าจากผู้ผลิต” มีหลักฐานว่ารัฐบาลสมัยนั้น ใช้นโยบายส่งเสริมให้ผลิตเพื่อขายต่างประเทศมากขึ้น เช่น การปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาล เมื่อการขุดรื้อหันมาเน้นที่ภาษีอากร ซึ่งได้จากการผลิตมากขึ้นเช่นนี้ การผูกขาดสินค้าจึงลดความจำเป็นลง (กระทั่งรัชกาลที่ 3 สั่งเลิกไป) รายได้จากการค้าสำเภาลงก็ลดลงด้วย เพราะกษัตริย์หันมาหารายได้จากภาษีอากรของการผลิตเพื่อการค้า โดยอาศัยระบบเจ้าภาษีนายอากร “การขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้ เป็นพยานอย่างดีของการขยายตัวของการผลิตเพื่อตลาด” (เรื่องเดียวกัน : 93)

นิธิ ย้ำว่า ความเปลี่ยนแปลงของการค้าต่างประเทศนี้ “น่าจะมีผลกระทบบ้างต่อระบบเศรษฐกิจสังคม” ดังนั้น “การวาดภาพของความหยุดนิ่งของการค้าต่างประเทศ และระบบเศรษฐกิจ-สังคมไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24 จึงเป็นสิ่งที่ชวนสงสัย และ มักจะพบได้ในงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทั่วไปอยู่มาก” (เรื่องเดียวกัน : 94 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) นิธิ ยกงานของ ฟาน เดอ เฮด เป็นตัวอย่าง ของการ “เสนอภาพนิ่ง” ที่ว่านี้¹⁴

นิธิ ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มคนที่เป็น “พ่อค้าในระบบศักดินา” สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ประกอบด้วยเจ้า (กษัตริย์, เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ตั้งแต่กรมพระราชวังบวรลงมา), ขุนนางทั้งระดับสูงระดับรอง และคนจีน ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ เรียก รวม ๆ ว่า “เจ้าและขุนนางเจ็ดสัณฐานผู้มีทรัพย์” นิธิ เจาะจงกล่าวถึงคนจีน ในฐานะ “ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง” โดยกล่าวว่า ความต้องการแรงงาน ทั้งในงานปลูกสร้างและในเศรษฐกิจส่งออก ทำให้รัฐบาลสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เปิดประเทศให้คนจีนหลังไหลเข้ามา คนจีนเหล่านี้ “ไม่ต้องการเพียงแค่จับจองที่ดินในประเทศ เพื่อทำการเกษตรแบบเลี้ยงตัวเอง” หากแต่ “จ้องหาทางทุกอย่างที่จะทำกิจการที่ให้ผลกำไร” เพราะต้องการเงินส่งกลับไปช่วยครอบครัวในเมืองจีน คนจีนแบ่งเป็นสองพวก พวกแรกคือ คนจีนที่เข้าสู่ระบบราชการ สัมพันธ์กับชนชั้นสูงของไทย “พร้อมจะถูกกลืนเป็นชนชั้น

สูงของสังคมไทยได้” กับอีกพวกหนึ่ง ที่กระจายอยู่ตามหัวเมือง เพื่อทำเหมือง ทำไร่อ้อย ทำน้ำตาล หรือเป็นช่างฝีมือ ฯลฯ คนพวกนี้ ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจมากกว่าชาวบ้านไทย และพยายามรักษาความเป็นจีนไว้ เพื่อให้ได้อภิสิทธิ์ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ชนชั้นนำของไทยได้รับประโยชน์จากคนจีนอพยพมาก เพราะช่วยให้ไม่ต้องทำงานหนักเอง ไม่ต้องอดทนต่อความยากลำบาก และไม่ต้องเสี่ยงทางธุรกิจด้วยตัวเอง รวมทั้งได้รับเทคนิคพิเศษบางอย่าง (เช่น การแพทย์) จากพวกนี้ด้วย

“ผลกระทบที่สำคัญที่สุดของการอพยพเข้ามาของคนจีนนั้น เกิดในทางเศรษฐกิจ” นั่นคือ ทำให้เกิดการผลิตเพื่อการตลาดขึ้นหลายอย่าง นิธิ ได้หยิบยกประเด็นสำคัญบางประเด็นขึ้นมาพิจารณา ได้แก่ เกษตรกรรมเพื่อการตลาด, เหมืองแร่, อุตสาหกรรมต่อเรือ และการค้าภายใน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 106-121)

เกษตรกรรมเพื่อการตลาดที่สำคัญที่สุด คือ การปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลทราย (คนไทยปลูก คนจีนเป็นเจ้าของโรงหีบอ้อย) ซึ่งขยายตัวไปอย่างมาก จนน้ำตาลกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด ในทศวรรษ 2370 การขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาล ไม่เพียง “ทำให้ประชาชนในระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้เริ่มผลิตพืชผลเป็นการค้าร่วมกับข้าง” เท่านั้น ยังทำให้รัฐบาลคิดหากำไรจากน้ำตาล โดยการปลูกอ้อยและตั้งโรงหีบหลวงขึ้นเองด้วย ซึ่งถือว่า รัฐบาล “คิดประกอบการทางธุรกิจเองนอกระบบไพร่” นอกจากน้ำตาลแล้ว ชาวจีนยังมีส่วนในการปลูกพริกไทย และยาสูบ เพื่อการส่งออกด้วย นิธิ กล่าวว่า แม้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การส่งข้าวออกจะยังไม่มาก แต่เนื่องจากการขยายตัวของประชากรในเขตเมือง และการหันไปผลิตเฉพาะอย่างของประชากรส่วนหนึ่ง ทำให้การผลิตข้าวเพื่อตลาดภายในขยายตัวเช่นกัน “เท่ากับว่า การผลิตข้าวของกสิกรไทย ก็เริ่มถูกระทบด้วยเศรษฐกิจแบบตลาด”

ส่วนเหมืองแร่ นั้น ชาวจีนมีส่วนเข้าไปทำในกิจการเหมืองแร่ดีบุก และเหล็ก ซึ่งล้วนเป็นการผลิตเพื่อตลาดโดยตรง (ทั้งภายในและส่งออก) การต่อเรือ ก็เป็นอุตสาหกรรมอีกประเภทหนึ่งที่ขยายตัวไปมาก “อุตสาหกรรมประเภทนี้เป็นของคนจีน และใช้ชาวจีนทั้งสิ้น” การขยายตัวของอุตสาหกรรมต่อเรือ ทำให้ไม้ที่ได้จากระบบส่วยมีปริมาณไม่พอ รัฐบาลต้องใช้วิธีจัดซื้อเอามาจากราษฎรจำนวนมากทุกปี นอกจากไม้แล้ว การผลิตด้านอื่น ๆ เพื่อป้อนอุตสาหกรรมต่อเรือ ก็ยอมขยายตัวไปด้วย เรือที่ต่อในไทยมีราคาถูก และคุณภาพดีกว่าที่อื่น จึงได้รับความนิยมมาก

ในด้านที่เกี่ยวกับการค้าภายใน ซึ่งคนจีนมีส่วนอย่างมากนั้น นิธิ กล่าวว่า “การเติบโตของเมืองซึ่งมีประชากรอยู่นอกระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองอย่างหนึ่ง กับชุมชนชาวจีน ซึ่งไปตั้งตามแหล่งผลิต เช่น แอ่งที่ผลิตน้ำตาล เหมืองเหล็ก และเหมืองดีบุกอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นการเพียงพอแล้วที่จะทำให้การค้าภายในขยายตัวขึ้น” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 116) ชาวจีนซึ่งเป็นอิสระจากระบบไพร่ มีแรงจูงใจที่จะหาเงินได้กระจายกันไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศ และมีบทบาทผลักดันการค้าภายในเป็นสองด้าน คือ ด้านแรก “ป้อนแหล่งที่อยู่นอกเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ด้วยสินค้าที่จำเป็นในการดำรงชีวิต” เช่น ข้าว, ผ้า, เหล็ก ฯลฯ รวมทั้ง “นำเอาสินค้าจากต่างประเทศให้กระจายไปตามแหล่งดังกล่าวด้วย” (สินค้าจากต่างประเทศแม้จะเป็นสิ่ง “ฟุ่มเฟือย” แต่ก็ “เริ่มแพร่กระจายไปยังคนในวงกว้างขึ้น”) อีกด้านหนึ่ง ทำหน้าที่ “รวบรวมสินค้าสำหรับตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะตลาดประเทศจีน” นิธิ ย้ำว่า “นอกจากจีนแล้วยังมีราษฎรไทย เขมร ลาว มอญ ฯลฯ ซึ่งยังอยู่ในระบบไพร่ ได้ทำการค้าภายในอยู่เช่นกัน.. ทั้งนี้เพราะเศรษฐกิจแบบตลาดได้ขยายตัวไปมาก จนทำให้การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า เป็นความจำเป็นของคนจำนวนมากขึ้นอย่างมาก” (เรื่องเดียวกัน : 118)

นิธิ สรุปในตอนท้ายของส่วนที่เกี่ยวกับคนจีนว่า “ชาวจีนอพยพเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจแบบส่งออก ซึ่งเริ่มก่อตัวในประเทศไทย ก่อนหน้าสนธิสัญญาเบาว์ริง” ความสำเร็จของคนจีน “ทำให้ชนชั้นนำในระบบศักดินา ให้ความสำคัญแก่ทรัพย์สินในรูปแบบมากขึ้น ไม่น้อยไปกว่าทรัพย์สินแบบเก่าซึ่งมีรากฐานอยู่ที่การคุมกำลังคนในระบบไพร่” เศรษฐกิจเริ่มเข้าสู่ระบบเงินตรา ดังจะเห็นได้จาก ความนิยมของรัฐบาลในการใช้แรงงานรับจ้าง แทนการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่, ความพอใจที่จะให้ไพร่เสียเงินค่าราชการแทน, การเปลี่ยนภาษีบางอย่างจากสิ่งของเป็นเงิน และการเกิดขึ้นของภาษีชนิดใหม่ 38 ชนิด และระบบเจ้าภาษีนาหอกร (เรื่องเดียวกัน : 121) นิธิยังชี้ให้เห็นว่า ควบคู่ไปกับการขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการตลาด การคมนาคมภายในประเทศ ได้รับการพัฒนาไปอย่างมากในสมัยนี้ (เรื่องเดียวกัน : 121-126)

หลังจากนั้น นิธิพยายามอธิบาย “ขอบเขตของเศรษฐกิจเพื่อการตลาดในต้นรัตนโกสินทร์” ซึ่งมีส่วนที่เปลี่ยนแปลงและส่วนที่เป็นข้อจำกัดของความเปลี่ยนแปลงนั้น นิธิ ชี้ให้เห็นว่า แม้เศรษฐกิจเพื่อการตลาดจะขยายตัวไปมาก แต่ปริมาณของเงินที่ใช้หมุนเวียนกลับมีจำกัด “เหตุผลนั้น เศรษฐกิจเพื่อการตลาดซึ่งกำลังขยายตัว จึงต้องถูกจำกัด...การแลกเปลี่ยนสินค้าจำนวนมากจึงยังทำกันในระบบโบราณ คือการแลกเปลี่ยนสินค้าโดย

ตรง” (เรื่องเดียวกัน : 127 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) แม้ว่า “ระบบโบราณ” นี้ จะถูกใช้ “จนสุดกำลัง” แล้วก็ตาม นิธิ กล่าวว่า “ด้วยเหตุที่เศรษฐกิจแบบเงินตราเติบโตไม่ทันกับความต้องการของเศรษฐกิจเพื่อตลาดนี้เอง ที่ลักษณะทุนนิยมไม่พัฒนาขึ้นเต็มที่ในต้นรัตนโกสินทร์” ความเติบโตอย่างไม่เท่าเทียมกันนี้ ทำให้ชนชั้นนำ “พยายามจรรโลงระบบศักดินาเอาไว้” เพื่อเป็นเครื่องมือระดมสินค้าออกขายในตลาดโลก การปลดปล่อยไพร่จึง “ทำอย่างมีขอบเขตจำกัด” คือลดเวลาเข้าเวร “แต่ยังไม่เลิกระบบไพร่ไปอย่างเด็ดขาด” การผลิตข้าวถูกระงับโดยเศรษฐกิจเพื่อตลาดบ้าง เพราะเมืองและชุมชนชาวจีนที่ไม่ได้ผลิตข้าว เป็นตลาดภายในรองรับอยู่ แต่การรับข้าวจากชาวนา เพื่อส่งไปยังเมืองและชุมชนดังกล่าว ทำโดยการที่พ่อค้าเร่ชาวจีน เอา สินค้า เบ็ดเตล็ดจากต่างประเทศมาแลกข้าวไป จากนั้น พ่อค้าเร่จึง ขาย ให้แก่พ่อค้าที่ใหญ่มากกว่าเป็นทอด ๆ มาถึงตัวเมือง กลไกการเคลื่อนย้ายข้าวนี้ ยังแสดงให้เห็นข้อจำกัดของเศรษฐกิจเงินตราด้วย กล่าวคือ ในระดับล่างสุด(พ่อค้าเร่กับชาวนา) เป็นการแลกของกับของ ในระดับสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ การใช้จ่ายเงินจะเพิ่มมากขึ้น (คนในเมืองใช้จ่ายเงินมากกว่าชนบท, พ่อค้าสำเภามากกว่าพ่อค้าเร่, ขุนนางกรุงเทพฯมากกว่าขุนนางบ้านนอก ฯลฯ)

นิธิ ได้ย้ำอีกครั้ง ถึงความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางอันเนื่องมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตรา เช่น การหันมาใช้แรงงานรับจ้างแทนแรงงานเกณฑ์, การใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อสร้างวัดวาอาราม (สมัยรัชกาลที่ 3), การเปลี่ยนค่านาจาก “หางข้าว” เป็นเงิน, การเรียกเก็บภาษีจากสินค้าที่ขายได้เพิ่มขึ้นหลายชนิด ฯลฯ¹⁵ ซึ่งล้วนแต่ “แสดงให้เห็นว่า ในต้นรัตนโกสินทร์ เศรษฐกิจแบบเงินตราแม้จะยังอยู่ในขอบเขตจำกัด แต่ก็ได้กระจายเข้าไปในชีวิตของประชาชนในวงกว้างพอสมควร” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 137-138) จากนั้น นิธิ ได้พรรณนาถึง “วัฒนธรรมกรรมพี” สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เช่น การบูชาเงินทอง, “วัฒนธรรมอ่านออกเขียนได้”, ความเติบโตของเมืองแบบกรรมพี ซึ่งเต็มไปด้วยสี่สนและอบายมุข ฯลฯ

ในตอนท้ายของบทความส่วนนี้ นิธิ ได้อุทิศเนื้อที่ 13 หน้ากระดาษ ให้กับกรอธิบาย “ข้อจำกัดของความเปลี่ยนแปลง” เช่น ปริมาณหมุนเวียนของเงินตรามีจำกัด, การจรรโลงระบบศักดินาไว้ เพื่อการชุดรีดของพวกกรรมพี, สภาพที่ “ไม่ก่อให้เกิดชนชั้นช่างฝีมือที่เป็นคนไทย” เพราะ “ช่างฝีมือชาวไทยที่มีความสามารถจะถูกกดขี่หรือชนชั้นนำในระบบศักดินา เก็บเอาไปเป็นไพร่” และแม้จะมีการจ้างแรงงานมาก

ขึ้น ก็ “ไม่ใช่การปลดปล่อยช่างฝีมือให้เป็นแรงงานเสรีอย่างแท้จริง”, การปลดปล่อยแรงงานไพร่อย่างจำกัด (ลดเวลาเข้าเวร, ใช้เงินแทนได้) ซึ่ง “ไม่เป็นเหตุให้ระบบไพร่ต้องสลายตัวลง”, การปรับปรุงระเบียบวิธีบริหารบางอย่าง “แต่ก็จะอาศัยรูปแบบการบริหารของระบบศักดินาไว้อย่างไม่เสื่อมคลาย” ฯลฯ

หลังจาก “พิจารณารากฐานของความเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียด” แล้ว นิธิ ได้วกกลับมากล่าวถึง “วัฒนธรรมกระฎุมพีในวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ในประเด็นต่าง ๆ เช่น การบรรยายถึงเมืองที่เต็มไปด้วยการค้าในวรรณกรรมสมัยนี้, “ความชอบสนุก มีสีสัน และตื่นตื่นแหวกแนว” ในวรรณกรรม, การยอมรับบทบาทของสตรีมากขึ้น, “ความรัก” แบบใหม่, ความเติบโตของวรรณกรรมเพื่อการอ่าน และลักษณะ “สัจนิยม” (สนใจความจริงในเชิงประสบการณ์) “มนุษยนิยม” ที่เพิ่มมากขึ้นในวรรณกรรม เป็นต้น ซึ่งจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้ (ผู้สนใจโปรดดูนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 163 - 200)

นิธิ จบบทความที่ดีที่สุดของเขาด้วย “บทสรุปและส่งท้าย” อันเร้าใจยิ่ง เขาชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจแบบส่งออก ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วในต้นรัตนโกสินทร์ ได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันมากมายมหาศาล จนชั้นนำซึ่งมีลักษณะเป็น “กระฎุมพี” ได้ละทิ้งจารีตทางวรรณกรรมอันเก่าแก่ (และตายตัว) แบบศักดินาสยามอยุธยา มารับเอาจารีตทางวรรณกรรมของประชาชน ซึ่ง “มีพลังและชีวิต ที่จะปรับตัวเองอยู่ได้ตลอดเวลา” ทำให้วรรณกรรมชนชั้นสูงในสมัยนี้ “มีพลังอย่างเดียวกับวรรณกรรมไพร่บ้าง” ในยุคเช่นนั้น “ไม่มีสูตรสำเร็จใด ๆ สำหรับการสร้างวรรณกรรม ไม่มีจารีตประเพณีที่เลิกไม่ได้สำหรับบังคับการสร้างวรรณกรรม มีแต่การเสี่ยง การริเริ่ม และการสมยอมโดยสมัครใจของกวีเอง สำหรับเลือกรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมที่จะสร้างขึ้น” แต่พอหลังสมัยต้นรัตนโกสินทร์ “พลังและชีวิตชีวา” ซึ่ง “ไม่เกิดขึ้นบ่อยนักในประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทย” นี้ ได้ถูกทำลายไป เมื่อชนชั้นสูงไทย “เริ่มตกเป็นทาสทางปัญญาของตะวันตก” และพยายามจะรื้อฟื้นอำนาจศักดินาที่ “ศักดิ์สิทธิ์” ขึ้นมาในรูปแบบใหม่ โดยหันไปหาวัฒนธรรมสันสกฤตอันเก่าแก่ ที่มีอายุร่วม 2,000 ปีมาแล้ว “วรรณกรรมของชนชั้นสูงก็เริ่มปลีกตัวออกห่างจากจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนใหม่อีกครั้ง” วรรณกรรมราชสำนักในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 จึงกลายเป็นวรรณกรรมที่ “ตัดจืด” เพราะ “ไม่สัมพันธ์อันใดกับสภาพทางสังคมเศรษฐกิจของประเทศ” วรรณกรรมเหล่านั้น “ขาดลอยไปแล้วจากสังคมไทย ด้วยลมแผ่ว ๆ ที่ไม่ค่อยมีความสำคัญนักจากทิศตะวันตก”

ไม่น่าสงสัยเลยว่า วรรณกรรมของชนชั้นสูง ซึ่งมีพลังและชีวิตชีวาที่จะสร้างสรรค์ด้วยปัญญาของต้นรัตนโกสินทร์ ได้ถึงกาลมรณะโดยสิ้นเชิง กลายเป็นวรรณกรรมลอกเลียนและ “ตัดจืด” อยู่ร่วมครึ่งศตวรรษ และสาบสูญไปจากโลก เหลือซากที่ปราศจากลมหายใจอยู่ในแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการบังคับให้นักเรียน ต้องทบทวนด้วยความขมขื่นเท่านั้น ต้องรอเวลาที่กระฎุมพีน้อย ซึ่งยังสัมพันธ์กับประชาชนมากกว่า จะเริ่มเข้าสู่วงการเขียนมากขึ้น และผลิผลงานที่มีพลังสร้างสรรค์ และมีลมหายใจที่ออกมาได้ วรรณกรรมเพื่อการอ่านของไทย จึงกลับคืนชีพขึ้นใหม่

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 204-205)

การวิจารณ์

ถ้าจะว่า ปี 2522-2523 เป็นปีของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” ปี 2524-2525 ก็เป็นปีของนิธิ เอียวศรีวงศ์ พร้อม ๆ กับที่ผลงานประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ 3-4 เรื่องของนิธิ ได้รับการเผยแพร่ออกมา กระแสความเชื่อในวงการประวัติศาสตร์ก็พลิกกลับ ใครต่อใครพากันพูดถึง “กระฎุมพี” ต้นรัตนโกสินทร์ และหันมายอมรับ “ข้อเสนอ” ใหม่กันอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการที่-แต่ไหนแต่ไรมา-ในวงการประวัติศาสตร์ มีความรู้สึก “ไม่คุ้นเคย” (หรือไม่สู้จะพอใจ) การที่ “นักสังคมศาสตร์” อย่างฉัตรทิพย์ (และคณะ) นำเอา “ทฤษฎี” มาใช้เป็น “อาวุธ” (เครื่องมือ) สำคัญ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอยู่แล้ว

งานของนิธิ จึงเหมือนกับเป็นการเสนอ “ทางเลือก” ใหม่ (ที่ “คุ้นเคย” กว่า?) ให้กับพวกเขา อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า บางทีปฏิภริยาของการยอมรับงานของนิธิที่ผ่านมา อาจจะ “เร็ว” และ “ง่าย” เกินไปได้¹⁶

ไม่มีปัญหาว่า งานอันยอดเยี่ยมของนิธิ ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างไม่อาจโต้แย้งได้ ถึงสิ่งซึ่งถูกละเลยมาเป็นเวลานาน ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย นั่นคือ มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนหน้าที่ฝรั่งจะเข้ามา (ก่อนปี 1855 ที่มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง) แต่ปัญหาที่ยังคงเป็น-ดั่งที่นิธิได้ชี้ไว้เอง-ว่า “จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างไร?”

นิธิ, ตรงข้ามกับนักประวัติศาสตร์จำนวนมากที่ยืนยันข้อสรุปของตนอย่างง่าย ๆ, ได้ย้ำให้เห็นหลายครั้งว่า มีทั้งความเปลี่ยนแปลง “อันไพศาล” ทางเศรษฐกิจ-สังคม สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ขณะเดียวกันก็มี “ขอบเขต” หรือ “ข้อจำกัด” ที่สำคัญหลายประการดำรงอยู่ควบคู่กันด้วย กล่าวตามคำของเขาเองคือ “แม้ว่าได้กล่าวถึงความคงอยู่ของระบบศักดินาในสังคมระบุมณี ไว้หลายครั้งแล้ว แต่การเน้นถึงความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ และผลกระทบที่มีต่อวัฒนธรรมของชนชั้นนำ อาจทำให้เข้าใจผิดได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปโดยปราศจากข้อจำกัด” หรือ “แม้ว่าลักษณะการครอบงำของระบุมณีจะปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด แต่ก็ สอดคล้องกับระบบศักดินาที่มีอยู่เดิม เพราะระบุมณีที่เกิดขึ้นนั้น มีจำนวนน้อยได้แก่ชนชั้นนำในระบบศักดินา และชาวต่างชาติจำนวนหนึ่งเท่านั้น” หรือ “ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทั้งหมด เศรษฐกิจของต้นรัตนโกสินทร์ จึง ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แม้ว่ามีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกับเศรษฐกิจทุนนิยมก็ตาม” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 150, 159, 161 ส่วนที่นั่นเป็นของผู้อ้างทั้งหมด) หรือ ฯลฯ ... ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งว่า ขณะที่กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้าน เศรษฐกิจนั้น นิธิ ได้กล่าวถึงข้อจำกัดสำคัญ ๆ ไว้อย่างชัดเจน แต่เวลากล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้าน วรรณกรรมนั้น เขากลับกล่าวถึง “ข้อจำกัด” ไว้น้อยมาก หรือเกือบจะไม่ได้กล่าวถึงเลย (เมื่อเปรียบเทียบกับด้านเศรษฐกิจ) แม้เขาจะกล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า “พัฒนาการของวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน แสดงความโน้มเอียงไปเป็นวรรณกรรมของระบุมณีมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็รับเอาจารีตของวรรณกรรมศักดินาจากอยุธยาไว้อย่างมาก” (เรื่องเดียวกัน : 129) ก็ตาม ทั้งนี้ รวมถึงการที่นิธิกล่าวไว้เองว่า ในการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม

ซึ่งเกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ “จำเป็นต้องจำกัดการพิจารณาลงให้เหลือแต่วรรณกรรม ที่ผลิตในแวดวงของราชสำนักเท่านั้น เพราะเรามีหลักฐานที่ชัดเจนของวรรณกรรมประชาชนในสมัยนั้นน้อย หรือเกือบไม่มีเอาเลย” (เรื่องเดียวกัน : 24) ซึ่งเท่ากับเป็นการ จำกัด ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ที่กล่าวถึงไปในตัว

นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตอีกว่า ในแง่ของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งนิธิกล่าวถึงโดยพิสดารนั่นเอง ก็ค่อนข้างจำกัดอยู่ในภาคของการวิภาคกรรม (distribution) คือการค้ากับต่างประเทศ มากกว่าภาคการผลิต (production) เช่น ระดับเทคโนโลยีทางการผลิต (เขาได้กล่าวถึงข้อจำกัดของความเปลี่ยนแปลงด้านนี้ไว้บ้าง ดู เรื่องเดียวกัน : 113), ฐานะความสัมพันธ์ระหว่างคนในกระบวนการผลิต (Production Relation) และในส่วนที่เป็นภาคการผลิตซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปบ้างนั้น ก็ค่อนข้างจำกัดเฉพาะในหมู่คนจีน (อุตสาหกรรมน้ำตาล, เหมืองแร่, ต่อเรือ)

ผู้เขียนไม่เชื่อว่า นิธิ มองไม่เห็น “ข้อจำกัด” เหล่านี้ในงานของเขา ในทางตรงกันข้าม ข้อความเพียงบางตอนที่ผู้เขียนยกมาข้างต้น พิสูจน์ให้เห็นว่า นิธิ ตระหนักเป็นอย่างดี ถึงข้อจำกัดต่าง ๆ ในความเปลี่ยนแปลงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (แม้ในความเป็นจริง เขาจะให้ความสำคัญกับมันอย่างเพียงพอหรือไม่ก็ตาม) ในเมื่อนิธิ ตระหนักและกล่าวถึงข้อจำกัดต่าง ๆ ไว้มากมายเช่นนี้ ปัญหาสำคัญที่ตามมาก็คือ ถ้าเช่นนั้น จะหมายความว่า งานของนิธิ ไม่ได้มีข้อแตกต่างที่สำคัญ กับงานของ “ฉัตรทิพย์ และคณะ” หากเป็นเพียงการ “เสริม” กัน เท่านั้น ใช่หรือไม่ ในการสัมมนาทางวิชาการครั้งล่าสุด ฉัตรทิพย์ นาดสุภา ได้กล่าวไว้ในทำนองนี้ว่า งานของเขาเกี่ยวกับนิธิ ไม่ได้มีข้อขัดแย้งกันในเรื่องสำคัญ เพราะความเปลี่ยนแปลงตามที่นิธิกล่าวถึงนั้น ยังคงจำกัดอยู่ในระบบ “ศักดินา” (แบบเอเชีย) เหมือนกัน

เมื่อดูอย่างผิวเผินแล้ว ก็คล้ายกับว่า งานของฉัตรทิพย์ กับนิธิ จะแตกต่างกันเพียงแค่การเน้นกันคนละด้าน (ฉัตรทิพย์ เน้นด้าน “ศักดินา” นิธิ เน้นด้าน “ระบุมณี”) แต่ถึงที่สุดแล้ว “ตรงกัน” (คือยืนยันด้วยกันทั้งคู่ว่า ยังไม่เป็น “ทุนนิยม”) อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า สิ่งที่อยู่เหมือนจะเป็นเพียงความแตกต่างของการเน้นกันคนละด้านนี้เอง ที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่าง อันสำคัญยิ่งกว่า ระหว่างนักวิชาการสองท่านนี้ นั่นคือ ความแตกต่างในแง่ของ “มรรควิธี” (methodology) ที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ในทัศนะของผู้เขียน ความแตกต่างในแง่ “มรรควิธี” นี้เอง ที่จะ เป็น “กุญแจ” ไขให้เห็นว่าข้อมูล หรือ

ผลสรุปปรุปรวม ที่ดูเหมือนจะไม่แตกต่างกันมากนักนั้น มีความแตกต่างอัน “แหลมคม” แฝงอยู่

ความแตกต่างในแง่ “มรรควิธี” ที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงนี้ก็คือ สิ่งที่นักวิชาการทั้งสอง มุ่งจะศึกษานั้น ต่างกัน กล่าวคือ ขณะที่ฉัตรทิพย์มุ่งที่จะศึกษา “วิถีการผลิต” ที่สำคัญ และลักษณะทั่วไปของมัน ซึ่งดำรงอยู่ ตลอดช่วงของประวัติศาสตร์หนึ่ง นิธิ กลับสนใจที่จะศึกษา ลักษณะพิเศษเฉพาะ ของประวัติศาสตร์ในส่วนที่ละเอียดลงไป สำหรับฉัตรทิพย์ (และมาร์กซิสต์โดยมาก) การหาว่า สังคมจากช่วงเวลาหนึ่งไปยังอีกช่วงเวลาหนึ่ง (ซึ่งแน่ละ จะต้องยาวนานพอสมควร) เป็น “ยุค” อะไร มีลักษณะอย่างไร นั้น เป็นสิ่งสำคัญ (ถ้ากล่าวตามตรรกของ “ทรงชัย” คือ หาว่า “วิถีการผลิต” อะไรที่ ครอบงำ สังคมใน “ยุค” นั้นอยู่) แต่สำหรับนิธิแล้ว “..การจัดสภาพของไทยก่อนหน้าการปฏิรูป เป็น “สยามเก่า” (หรือเป็น “ศักดินา” ตามแบบมาร์กซิสต์-ผู้อ้าง) ทำให้เรามองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายบรรดามัน ซึ่งเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยเป็นเวลาหลายศตวรรษ นับตั้งแต่สมัยลพบุรีมาจนถึงรัชกาลที่ 5 เวลาอันยาวนาน ซึ่งครอบงำวิวัฒนาการอันน่าตื่นตะลึงของสังคมไทยนี้ ไม่สามารถถูกจับให้หยุดนิ่งอยู่ในคำว่า “สยามเก่า” (“ศักดินา”-ผู้อ้าง) ได้ง่าย ๆ เช่นนั้น” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 1 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

เพื่อให้มองเห็นถึงความแตกต่างด้าน “มรรควิธี” อันสำคัญยิ่งนี้ได้ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนขอยกเอาข้อความตอนหนึ่งในบทความของนิธิ เรื่อง “ประวัติศาสตร์และการวิจยทางประวัติศาสตร์” มาให้พิจารณา-แม้จะค่อนข้างยาวไปบ้าง-ดังนี้

..นักประวัติศาสตร์หวาดผวาที่จะขึ้นป้ายให้แก่สถาบัน ยุคสมัย วัฒนธรรม วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะทุกครั้งที่เราขึ้นป้ายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรากำลังทำให้สิ่งนั้นหมดความซับซ้อนตามความเป็นจริงไปอย่างมาก และยังทำให้ “ป้าย” ที่เราขึ้นให้แก่สิ่งนั้นหมดความหมายไปด้วย ระบบศักดินาซับซ้อนเกินกว่าจะจำกัดความได้ และหลากหลายกับเปลี่ยนแปลงไปตาม “เวลา” มากกว่าจะแทนได้ด้วยคำเพียงคำเดียว เมื่อนักประวัติศาสตร์บรรยายสังคมหรือเศรษฐกิจใดว่าเป็นศักดินา เขาก็จะรู้ตัวด้วยว่า เขาได้ลดความเป็นจริงให้แคบและตื้นลงจนแทบจะไม่มี ความหมายอันใดนัก แม้กระนั้น เราก็ไม่สามารถยกเลิกการ “ขึ้นป้าย” ไปได้หมด เนื่องจากภาษามนุษย์ไม่ละเอียดพอจะทำได้ ทั้งเป็นประเพณีของการสื่อสารในทุกภาษาอยู่แล้ว อันที่จริงแม้แต่คำที่เราใช้กันอยู่ประจำ เช่น กษัตริย์ การปฏิวัติ ขาวนา ปุณกพ นครรัฐ ประชาธิปไตย เทวราช ความยากจน ฯลฯ ล้วนทรยศต่อความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้นทั้งสิ้น เพราะทั้งหมดเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่อยู่กับที่ เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและสถานที่เสมอมา เคลื่อนไหว

เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้ง ชนิดที่ไม่มี “ป้าย” ใดๆ ใด จะสามารถเก็บมันไว้ได้..

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, มปป. : 10-11 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

โดยสรุป ต้นตอของความแตกต่างระหว่างฉัตรทิพย์กับนิธิ อยู่ที่ “มรรควิธี” ของฉัตรทิพย์ (และมาร์กซิสต์โดยมาก) มุ่งที่จะศึกษาและ กำหนด ลักษณะ ทั่วไป ของสังคมในแต่ละ “ยุค” ส่วนนิธิ เน้นที่ลักษณะ พิเศษ “เฉพาะเจาะจง” ที่ละเอียดลงไป ซึ่งเกิดขึ้นในแต่ละช่วง ของประวัติศาสตร์ จุดอ่อนของแต่ละฝ่าย-ในทัศนะของผู้เขียน-คือ ขณะที่ฉัตรทิพย์มีแนวโน้มที่จะ ตีกรอบจำกัดตัวเองนั้น นิธิ กลับ (ตรงกันข้ามคือ) มีแนวโน้มที่จะ มีข้อจำกัดในตัวเอง ยกตัวอย่างเช่น ขณะที่ฉัตรทิพย์อธิบายว่า สังคมไทยก่อน 1855 ขึ้นไป ถึงสุโขทัยเป็นสังคม “ศักดินา” (แบบเอเชีย) นั้น เขาก็มีแนวโน้มที่จะ ละเลย หรือมองข้าม ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในแต่ละช่วงของยุคที่เรียกว่า “ศักดินา” นี้ (เน้นที่ลักษณะทั่วไปมากกว่าลักษณะเฉพาะ) นั่นคือ คำถึง “ตีกรอบจำกัดตัวเอง” (ทุกสิ่งทุกอย่างถูกอธิบายด้วยลักษณะ “ทั่วไป”) ส่วนนิธิ นั้น จะเห็นว่า ขณะที่เขากล่าวถึงความเปลี่ยนแปลง “อันไพศาล” ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น ในแทบทุกกรณี จะต้องลงท้ายด้วยคำว่า “แต่..” (คือความเปลี่ยนแปลงนั้นมีข้อจำกัด) เสมอ นั่นก็หมายความว่า ภายใต้อาณาเขตเปลี่ยนแปลง หรือภายใต้อาณาเขตพิเศษเฉพาะของต้นรัตนโกสินทร์นั้น แฝงไว้ด้วยลักษณะทั่วไปแห่งยุค “ศักดินา” ซึ่งทุกครั้งที่นิธิ เน้นลักษณะพิเศษเหล่านั้น เขาจะต้องกล่าวถึง (หรือพบกับ) ข้อจำกัดในตัวเองอยู่ร่ำไป (ลักษณะเฉพาะเหล่านั้น ถูก “จำกัด” โดยลักษณะ “ทั่วไป”)

จากการศึกษางานวิจัยทั้งของฉัตรทิพย์และนิธิ ผู้เขียนมีความเห็นว่า (1) สังคมไทยตั้งแต่อยุธยา (เป็นอย่างน้อย) มาจนถึง 1855 เป็น สังคมที่มีลักษณะทั่วไปแบบ “ศักดินา” (ส่วนจะเป็น “ศักดินาแบบยุโรปตะวันตก” ตามความเห็นของทรงชัย หรือจะเป็น “ศักดินาแบบเอเชีย” ตามความเห็นของฉัตรทิพย์ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง) การที่ผู้เขียนนับเอาช่วง รัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็น “ศักดินา” ด้วยนี้ หมายความว่า ผู้เขียนกำลัง “อาศัยรูปแบบของศักดินาแท้ ๆ อย่างอยุธยาเป็นกรอบโครง” ดังที่นิธิวิจารณ์ไว้ ใช่หรือไม่ ผู้เขียนคิดว่า ไม่ใช่ เพราะขณะที่เราพูดว่า ต้นรัตนโกสินทร์ (ยัง) เป็นสังคม “ศักดินา” นั้น เรากำลังหมายถึง (หรือยืนยันถึง) ลักษณะทั่วไป ที่ดำรงอยู่ตลอดทั้งช่วงอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ (ไม่ใช่การเอาอย่างหนึ่งมาเป็น “กรอบโครง” ของอีกอย่างหนึ่ง) ซึ่ง งานของนิธิเองนั้นแหละ ที่ช่วยยืนยันว่ามี “ลักษณะทั่วไป” แบบ “ศักดินา”

เช่นนี้ ดำรงอยู่จริง; (2) แต่ขณะเดียวกัน ผู้เขียน ปฏิเสธการมองข้าม ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ด้วย ข้อนี้ คงไม่ต้องอธิบายมาก เพราะงานของนิธิที่ยกมาข้างต้น ได้ช่วยชี้ให้เห็นอย่างเป็นระบบและรอบด้านที่สุดแล้ว (แต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ถือว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้ (ยัง) ขึ้นต่อลักษณะทั่วไปในข้อแรก)

ประเด็นสุดท้าย ที่ผู้เขียนอยากจะกล่าวถึงในตอนี้ ก็คือ ปัญหาการประเมินความเปลี่ยนแปลง หลัง 1855 ก่อนอื่น ผู้เขียนเห็นด้วยอย่างเต็มที่ กับข้อสรุปของนิธิที่ว่า “ปราศจากเสียซึ่งรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเช่นนี้ (คือความเปลี่ยนแปลงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ –ผู้อ้าง) ชนชั้นนำจะไม่สามารถตอบสนองสนธิสัญญาเบาว์ริงได้อย่างราบรื่นเช่นที่เกิดขึ้น” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 121) แต่ผู้เขียน ไม่เห็นด้วย กับการที่นิธิมีแนวโน้ม จะอธิบาย ความเปลี่ยนแปลง หลัง 1855 (เช่น การปฏิรูปในต้นพุทธศตวรรษที่ 25) ว่าเป็น ผลสืบเนื่อง กับความเปลี่ยนแปลงในต้นรัตนโกสินทร์ (ที่ต้องใช้คำว่า “นิธิ มีแนวโน้ม..” ก็เพราะ นิธิไม่ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์หลัง 1855 อย่างเป็นระบบชัดเจน แต่มีหลายแห่งที่สื่อแสดงให้เห็นว่า เขาถือเอาช่วงเวลาดังกล่าว กับช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นผลสืบเนื่องกัน เช่น “ยุคปฏิรูปในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นั้น อาจมีความสืบเนื่องกับยุคต้นรัตนโกสินทร์ เสียยิ่งกว่ายุคต้นรัตนโกสินทร์มีความสืบเนื่องกับอยุธยา” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 3) หรือ “...การปฏิวัติของพวกกระฎุมพี พ.ศ. 2475 จึงเกิดขึ้น เพื่อจัดสรรโครงสร้างของอำนาจในหมู่กระฎุมพี ด้วยกันใหม่ นับเป็นความสืบเนื่องในประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน อันอาจนับย้อนหลังไปได้ถึงต้นรัตนโกสินทร์” และ “กระฎุมพีที่รักษาความเป็นชนชั้นนำของตนไว้ได้ จากสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 157) เป็นต้น)

ผู้เขียนเห็นว่า จริงอยู่ การที่ชนชั้นนำของไทยสามารถทำสนธิสัญญากับตะวันตกได้โดยราบรื่นนั้นก็เพราะมีรากฐานของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เป็นแบบส่งออกมากขึ้น ในต้นรัตนโกสินทร์อยู่แล้ว แต่ หลังจากทำสนธิสัญญาไปแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น เป็นไป “คนละทาง” กับก่อนหน้านั้น ที่เห็นได้ชัดก็คือ โครงสร้างของสินค้าออก เปลี่ยนจากสินค้ามาฆชนิด กลายเป็นสินค้าน้อยชนิด (ข้าว) ที่มีมูลค่าสูง ส่วนสินค้าเข้า กลายเป็นสินค้าเพื่อการบริโภคของประชาชนทั่วไป (เสื้อผ้า, สิ่งทอ ฯลฯ) ซึ่งมีผลให้ อุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ (เช่น น้ำตาล) ต้องล้มละลาย ความเปลี่ยนแปลง “อย่างเหลือคณานับ” (คำของนิธิ) หลัง 1855 นี้ เป็น “คนละกระแส” กับความเปลี่ยนแปลงก่อน 1855 แม้จะมีลักษณะบางอย่างคล้ายกันก็ตาม สิ่งนี้ สามารถนำมาเป็นเหตุผลอธิบาย

ได้ว่า เหตุใดวรรณกรรมของชนชั้นสูง ซึ่งรับเอาจารีตทางวรรณกรรมประชาชนเข้าไปอย่างมาก ในช่วงก่อน 1855 จึง “เริ่มปลีกตัวออกห่างจากจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนอีกครั้งหนึ่ง” ในช่วง หลัง 1855 ทั้งนี้ก็เพราะ รากฐานทางเศรษฐกิจของสองยุคนี้ต่างกัน ซึ่งถ้าจะ เสี่ยง กล่าวให้ชัดเจนไปก็คือ ขณะที่ “ทุนนิยม” ก่อน 1855 มีลักษณะเป็นทุนนิยมที่เกิดขึ้น ภายในสังคมไทย “ทุนนิยม” หลัง 1855 กลับเป็นทุนนิยมแบบ ฟังพาต่างประเทศ (ซึ่งย่อมทำให้วรรณกรรมของสองสมัยนี้ต่างกัน)

๙ ชุดประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

วิวัฒนาการ เศรษฐกิจชนบท ในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๗๕

หมู่บ้าน

ใน “บทวิจารณ์หนังสือศึกษาค้นคว้าพัฒนาการของสังคมไทย” ที่กล่าวถึงในตอนต้นของบทความนี้ ฉัตรทิพย์กล่าวว่า “การศึกษาวิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย จำเป็นต้องศึกษาลักษณะหมู่บ้านไทยโดยละเอียด และลักษณะหมู่บ้านนี้เอง

คือที่มาของการรักษามรดกวัฒนธรรมเนียมเดิม และหมู่บ้านชุมชนร่วมกันเองที่เป็นลักษณะพื้นฐานของระบบการผลิตแบบเอเชีย... งานของ ดร.ชัยอนันต์ ชั้นนี้ เป็นการเสนอทฤษฎีประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญ ควรจะมีการศึกษาวิจัยสานกันต่อ

ไปโดยเฉพาะเรื่อง..ลักษณะและวิวัฒนาการเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านไทย ทั้งด้านชนิดของผลผลิต วิธีการผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิต” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “บทวิจารณ์หนังสือ สักคินากับพัฒนาการของสังคมไทย” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, มปป. : ไม่มีเลขหน้า) ในแง่นี้ จึงน่าจะถือได้ว่า หนังสือ วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 ของ สุวิทย์ ไทพยวัฒน์ เป็นงานที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ของกลุ่ม “ฉัตรทิพย์ และคณะ” ทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่คิดว่า งานของสุวิทย์ชิ้นนี้ ประสบความสำเร็จมากนักในการทำหน้าที่ดังกล่าว ทั้งนี้ก็เพราะ เห็นได้ชัดว่า งานชิ้นนี้ ไม่ได้มีอะไร “ใหม่” หากแต่เป็นการนำเอา งานวิจัยที่ฉัตรทิพย์ทำร่วมกับสุธี (“ระบบเศรษฐกิจไทย 1850-1910” และ “ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932”) มาพูดถึงในอีกแง่มุมหนึ่งเท่านั้น ลักษณะที่ไม่มีอะไร “ใหม่” ในตัวเอง ของงานชิ้นนี้ อาจดูอย่างง่าย ๆ ได้จาก เมื่อผู้เขียนงานชิ้นนี้ (สุวิทย์) นำเอางานของตนไปย่อลงเป็นบทความสั้น ๆ เพื่อประกอบการสัมมนา ปรากฏว่า เนื้อหาของบทความที่ย่อนี้ เกือบจะไม่ต่างอะไรกับบทความเรื่อง “ระบบเศรษฐกิจไทย 1850-1932” ของฉัตรทิพย์และสุธีเลย (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บก.), 2523 : 1-75) ในแง่นี้ ก็หมายความว่า ถ้าหากงาน วิจัยของฉัตรทิพย์และสุธี (หรือพูดให้ชัดคือ “กรอบทางทฤษฎี” ของสองท่านนี้) มีข้อบกพร่องที่สำคัญอะไร งานของสุวิทย์ ก็ย่อมจะต้องมีข้อบกพร่องเช่นนั้นด้วย

ข้อบกพร่องที่สำคัญในงานของฉัตรทิพย์และสุธี-ก็ตั้ง ที่ได้ชี้ให้เห็นแล้ว-คือ การให้ภาพที่หยุดนิ่งเกินไป ของสภาพ เศรษฐกิจ-สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ มองข้ามความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของช่วงนี้ คือ เศรษฐกิจมีลักษณะเพื่อตลาดมากขึ้น จนขั้นนำมีลักษณะเป็น “กระฎุมพี” (ในกรอบโครงของ สักคินา) มากขึ้น และเกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านวรรณกรรม อย่างขนานใหญ่ ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นผลงานการศึกษาอันยอดเยี่ยม ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ งานของสุวิทย์ ได้ทำซ้ำข้อบกพร่อง ของฉัตรทิพย์และสุธี ข้างต้นนี้

สุวิทย์ แบ่งการวิจัยของเขาออกเป็น 3 ตอน คือ ในตอนแรก กล่าวถึงสภาพทั่วไปของชนบทภาคกลาง ตอนที่สอง กล่าวถึง ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจชนบท ก่อนการ เปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 และตอนสุดท้าย กล่าวถึง ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจชนบท หลังการ เปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 ที่เหลือออกนั้น เป็นบทนำและบทสรุป

สิ่งแรกที่ “สะกดตา” ผู้เขียนคือ สุวิทย์ กล่าวไว้ใน “จากผู้เขียน” ว่า “จุดเริ่มต้น ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เกิดจาก ข้อเสนอแนะของ รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ได้กรุณาให้แก่ผู้เขียน..” ซึ่งย่อมแสดงว่า งานชิ้นนี้เป็นส่วน ที่แยกไม่ออกจาก “ฉัตรทิพย์ และคณะ” มาตั้งแต่ต้น ในบทนำ สุวิทย์กล่าวว่า ความสำคัญของการศึกษาเศรษฐกิจชนบทมี 3 ประการ คือ (1) ที่แล้วมา การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย มุ่งเน้นที่ด้านการคลัง การค้า และเศรษฐกิจการเกษตร คือ “มุ่งประเด็นไปที่ศูนย์กลาง คือ รัฐบาลเป็นส่วนใหญ่” ยังไม่มี “การศึกษาและวิจัยไปถึงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ในระดับสังคมชนบทไทยมากนัก” (2) ในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในระดับสังคมชนบท โดยมากเป็นการใช้ ข้อมูลเอกสาร ยังไม่มีการใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ที่จำเรื่องราวในอดีตได้ (3) ได้มีผู้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ ลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทย ระบบเอเชียติก ซึ่ง “เป็นแนวทางที่ชี้แนะให้ผู้ที่มีความสนใจที่จะศึกษาในปัญหา ที่เกี่ยวกับลักษณะ และวิวัฒนาการเศรษฐกิจของชนบทไทย ได้มองประเด็นแนวทางที่จะศึกษาได้ง่ายขึ้น” (สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, มปป. : 1-5) ผู้เขียนไม่มีข้อโต้แย้งอะไรใน 3 ประเด็นนี้ แต่อยากตั้งข้อสังเกตว่า เมื่ออ่านงานของสุวิทย์จบแล้ว ผู้เขียน พบว่า ในแง่ของการใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นั้น สุวิทย์ ยังไม่ประสบความสำเร็จนัก เพราะส่วนที่เป็นการสัมภาษณ์ มี บทบาทน้อย ในงานวิจัยทั้งหมด

ในบทแรก สุวิทย์ กล่าวถึง สภาพทั่วไปของชนบทภาค กลาง : ลักษณะทางภูมิศาสตร์, ลักษณะการก่อกำเนิดหมู่บ้าน และลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชากร ซึ่งก็เป็นเพียงการ เล่าสภาพทั่ว ๆ ไป ที่ไม่มีอะไรน่าสนใจเป็นพิเศษ (และถ้า จะว่าไปแล้ว ส่วนนี้ ก็ไม่ค่อยเชื่อมโยงกับส่วนที่ตามมาเท่าไร ด้วย) ประเด็นที่น่าวิจารณ์อยู่บ้างก็คือ การกล่าวถึงกำเนิด ชุมชนหมู่บ้าน สุวิทย์ อ้าง มรว.กึกฤทธิ์ และพระราชกำหนด เก้าโบราณ มายืนยันว่า การตั้งหลักแหล่งในรูปชุมชนหมู่บ้าน ในชนบทภาคกลางนั้น มีมานานมากแล้ว ซึ่งผู้เขียนเห็นด้วย แต่ เวลาสุวิทย์กล่าวถึง กระบวนการที่เกิดชุมชนหมู่บ้านจริง ๆ กลับอ้างปลาเลอกัวซ์ (รัชกาลที่ 4) และการสัมภาษณ์ชาวนา อายุ 72 ปี (เรื่องเดียวกัน : 21-22) ซึ่งข้อมูลทั้งสองนั้นนอกจาก จะมีลักษณะของปรากฏการณ์อย่างกว้าง ๆ (เช่น ปลาเลอกัวซ์ พูดถึง ความมั่งร้นของแม่น้ำลำคลอง) แล้ว ยังเป็นข้อมูลที่ ใหม่ มากด้วย ซึ่งย่อมจะ ไม่ทำให้มองเห็น “วิวัฒนาการทาง ความเป็นอยู่ของมนุษย์...พัฒนาการทางด้านเครื่องมือเครื่องใช้ การทำมาหากิน...(ซึ่ง) ทำให้มนุษย์รวมตัวกันเข้าก่อเป็น หมู่บ้าน...” (เรื่องเดียวกัน : 20) ได้เลย ไหน ๆ สุวิทย์จะพูด

ถึง “กำเนิด” ของชุมชนหมู่บ้านแล้ว ก็น่าจะพูดในแง่มุมมองที่กว้างออกไป (ซึ่งแน่ละ ต้องกันคว้าและใช้หลักฐานด้านโบราณคดีประกอบ)

บทที่ 2 ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของชนบทก่อนการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 อาจแบ่งเนื้อหาได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่กล่าวถึง “ความเป็นอยู่” กับส่วนที่กล่าวถึง “ระบบเศรษฐกิจ” ส่วนแรก เป็นการให้ข้อมูลอย่างกว้าง ๆ เกี่ยวกับจำนวนพลเมือง, ลักษณะครอบครัวไทยแบบผสม (Complex Family) และแบบขยาย (Expanded Family), ลักษณะการสร้างบ้านเรือนด้วยวัสดุอุปกรณ์ง่าย ๆ, “นักเลงโต” ในหมู่บ้าน, ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้าน (วัดในฐานะเครื่องมือสนับสนุนอำนาจการปกครองของรัฐ) และฐานะทางสังคมของชาวนาในชนบทกับการปกครองระบอบศักดินาของรัฐ (ลักษณะของไพร่หลวง, ไพร่สม, ไพร่ส่วย และทาส) ในส่วนที่เป็นเรื่องชีวิตความเป็นอยู่นี้ ไม่มีอะไรน่าสนใจเป็นพิเศษ ยกเว้นประเด็นที่เกี่ยวกับ “นักเลงโต” ซึ่งดูจะเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีการพูดถึงกันนัก แต่ในส่วนนี้ สุวิทย์ก็อ้างจากงานของพระยาอนุমানราชชน เรื่อง ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนเสียเป็นส่วนใหญ่ (ซึ่งจะมีปัญหาในตอนหลัง-ดูข้างหน้า) นอกนั้นก็มึจุดเล็ก ๆ ที่น่าสนใจ คือ สุวิทย์ อ้างงานของครอว์ฟอร์ด มายืนยันว่า สตรีไทย (ในชนบท?) มีบทบาทนอกบ้านมาก โดยสุวิทย์สันนิษฐานว่า ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะระบบศักดินา มีการเกณฑ์แรงงานชายแบบ “เข้าเดือนออกเดือน” ทำให้ผู้หญิงต้องมีภาระมาก (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 49) แต่ในงานของนิธิ ซึ่งอ้างครอว์ฟอร์ดเหมือนกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 175) กลับกล่าวว่า การที่หญิงมีบทบาทในสังคมมากขึ้น แสดงให้เห็น “ความเฟื่องฟูของกรรมพี” การตีความที่ต่างกันนี้ คงเนื่องมาจากทั้งสองฝ่าย มองประวัติศาสตร์ในช่วงนั้นต่างกัน (พอถึงประเด็นรูปธรรม จึงตีความเข้าหาวิธีการมองของตน)

ในส่วนที่เกี่ยวกับ ลักษณะเศรษฐกิจก่อน 2398 นั้น สุวิทย์ บรรยายเกือบจะเหมือนกับงานของฉัตรทิพย์และสุธี ที่กล่าวถึงข้างต้น เมื่อกล่าวถึง “เศรษฐกิจแบบพอยังชีพ” ก็อ้าง ฟาน เดอ เฮด เหมือนกัน (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 73) ที่ควรเน้นเป็นพิเศษในที่นี้ก็คือ, ตามทัศนะของผู้เขียน, งานของสุวิทย์ ในส่วนที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ “ชนบท” ก่อน 2398 นี้ เกือบจะ ไม่ได้เพิ่มเติม การค้นคว้าของฉัตรทิพย์และสุธี ในส่วนที่เกี่ยวกับ “ชุมชนหมู่บ้าน” ให้มากขึ้นเป็นพิเศษเลย พูดอีกอย่างหนึ่งคือ แม้งานของสุวิทย์จะ (ตั้งใจ) เน้นที่ “ชุมชนหมู่บ้าน” ไม่ใช่ ที่ระบบเศรษฐกิจโดยรวม แต่ในความเป็นจริง กลับให้ภาพของระบบเศรษฐกิจโดยรวม ๆ มากกว่า

สภาพเศรษฐกิจของ “ชุมชนหมู่บ้าน” โดยเฉพาะและโดยเหตุที่สุวิทย์ อาศัยกรอบทางทฤษฎีแบบเดียวกับฉัตรทิพย์และสุธี จึงไม่น่าแปลกใจ ที่เวลากล่าวถึง การผลิตน้ำตาลเพื่อส่งออก, พ้อค่าเงิน, การขาดคล่องเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและความต้องการเงินตราที่เพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น สุวิทย์ ไม่ได้ให้ความสนใจ หากกล่าวถึง อย่างผ่าน ๆ เท่านั้น (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 74-75, 75-76, 99, 110, 116 และ 122) (นำสังเกตว่างานของคนอื่น ๆ ในกลุ่ม “ฉัตรทิพย์ และคณะ” เช่น ญาดา ประภาพันธ์ ก็มีลักษณะเช่นนี้ กล่าวคือ เนื่องจากอาศัยกรอบทางทฤษฎีเกี่ยวกับ “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” และ “เศรษฐกิจแบบพอยังชีพ” ทำให้แม้ว่าจะมีการพูดถึงเศรษฐกิจเงินตราที่เพิ่มขึ้น สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็เป็นเพียงการพูดอย่างผ่าน ๆ ไม่ให้ความสนใจ-กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ มีแนวโน้มที่จะ “ตีกรอบจำกัดตัวเอง” นั่นเอง)

ถึงจุดนี้ ผู้เขียนขอย้อนกลับไปกล่าวถึง งานของนิธิสักเล็กน้อย นิธิ ได้กล่าวพาดพิงถึงเศรษฐกิจระดับ “ชุมชนหมู่บ้าน” อยู่บ้าง เช่น การดำรงอยู่ของเมือง และชุมชนชาวจีนนอกเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง ทำให้การผลิตข้าวของชาวนาบางส่วนมีขึ้นเพื่อตลาดภายใน “เท่ากับว่า การผลิตข้าวของกลสิกรไทยก็เริ่มจะถูกกระทบด้วยเศรษฐกิจแบบตลาดเช่นกัน” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 110) หรือการที่พ่อค้าย่อยชาวจีนใช้วิธี “จัดซื้อ” สินค้าบางอย่าง เช่น ผาง จากราษฎรโดยตรงเพื่อไปขายต่างประเทศ ซึ่งทำให้ “การผลิตเพื่อตลาด...กระทบถึงราษฎรไทยเช่นกัน แม้ว่าราษฎรไทย ยังไม่ถูกดึงให้เข้ามาสู่การผลิตเช่นนี้เต็มที่” (เรื่องเดียวกัน : 116) หรือการเปลี่ยนค่านา จาก “หางข้าว” เป็นเงิน สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่ง “ชี้ให้เห็นว่าสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ได้เปลี่ยนเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตราเพียงพอ ที่จะจ่ายค่านาเป็นตัวเงินแก่รัฐบาลได้” (เรื่องเดียวกัน : 137) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่า ขณะที่กล่าวถึงผลกระทบของเศรษฐกิจแบบส่งออกสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ต่อเศรษฐกิจ ระดับพื้นฐาน (ชุมชนหมู่บ้าน) นั้น นิธิ จะกล่าวอย่าง มีข้อจำกัดมาก เช่น ขอมรับว่า “การผลิตข้าวเพื่อส่งออกไม่มีผลสำคัญนักต่อเศรษฐกิจของประเทศจนถึง พ.ศ. 2398” หรือ “การผลิตข้าวเพื่อตลาด (ภายใน-ผู้อ้าง) นี้ ยังแฝงอยู่กับการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 130, 131) ถึงกระนั้น ก็ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า “ชุมชนหมู่บ้าน” น่าจะต้องถูกกระทบกระเทือน (แม้จะในระดับที่จำกัด) จากความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายในต้นรัตนโกสินทร์เป็นแน่—ซึ่งเรื่องเหล่านี้ไม่ได้รับการกล่าวถึงในงานของ สุวิทย์ แต่อย่างใด

ในส่วนอื่น ๆ ของบทที่ 2 นั้น สุวิทย์ ได้กล่าวถึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ของชาวนา เช่น ที่ดิน (การจับจอง และการถือ

ประโยชน์จากที่ดิน), แรงงาน (การเกณฑ์แรงงานแบบต่าง ๆ), เครื่องมือในการทำนา (ไถ, คราด, เคียว), การชลประทาน ฯลฯ ซึ่งน่าสนใจไม่น้อยในแง่ของตัวอย่างรูปธรรม (เช่น เครื่องมือในการทำนา) แต่ก็ไม่ได้มีส่วนสำคัญต่อการวิเคราะห์ในส่วนอื่น ๆ เท่าใดนัก

บทสุดท้าย ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของชนบท หลังการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรี พ.ศ. 2398 สุวิทย์ กล่าวถึงการเพิ่มปริมาณส่งออกข้าวอย่างมากมายมหาศาล, การล้มละลายของอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่น น้ำตาล (น่าสังเกตว่า

สุวิทย์ ไม่เคยตั้งข้อสงสัยหรือกล่าวถึงอุตสาหกรรมน้ำตาล ก่อน 2398 เลย ทั้ง ๆ ที่เขาพูดถึงมันบ่อยครั้ง) และจำนวนพลเมืองที่เพิ่มมากขึ้น กล่าวถึง “การแตกสลายของเศรษฐกิจแบบพอยังชีพในชนบท” (ชาวนาเลิกทอผ้าเอง ทำให้อุตสาหกรรมสิ่งทอล้มละลาย, สินค้าออกเหลือเพียงไม่กี่ชนิด ฯลฯ), เทคนิควิธีการผลิต ซึ่งเกือบจะไม่เปลี่ยนแปลงเลย, การที่รัฐให้กรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินเป็นครั้งแรก, การขูดรีดค่าเช่าและดอกเบี้ยที่เจ้าที่ดิน กระทำต่อชาวนา, ทุนที่ใช้ในการทำนาและราคาผลผลิต (ให้ตัวเลขที่น่าสนใจมาก), ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับตลาดโลก โดยมีพ่อค้าคนกลางเป็นตัวเชื่อม, วิธีซื้อข้าวของพ่อค้าคนกลาง และภาษีอากรที่ชาวนาต้องเสียให้แก่รัฐ--ทั้งหมดเหล่านี้ผู้เขียนขอผ่านไปในรายละเอียด เพราะเป็นเรื่องที่รู้ ๆ กันอยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งยังเป็นเรื่องที่ถูกกล่าวถึงแล้วในงานของฉัตรทิพย์และสุธี (ดูตอนต้นของบทความนี้) สิ่งที่สุวิทย์ ได้เพิ่มเติมเข้ามาก็คือ รวบรวมข้อมูลตัวเลขที่เป็นรูปธรรมให้เป็นระบบขึ้นเท่านั้น มีประเด็นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงหลัง 2398 ที่สุวิทย์กล่าวถึง และผู้เขียนขอนำมาวิจารณ์ในที่นี้ เพียง 2 ประเด็นด้วยกัน คือ ปัญหาเกี่ยวกับการแบ่งชนชั้นในหมู่บ้าน และปัญหา “นักเลงโต” ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้ผู้เขียนจะขอเรียกว่า เป็นรายการ “ลักไก่” ของ สุวิทย์

การ “ลักไก่” รายการแรก คือ ปัญหาการแบ่งชนชั้นในหมู่บ้าน สุวิทย์กล่าวว่า หลัง 2398 เกิดการแบ่งชนชั้น ในหมู่บ้านขึ้นเป็นครั้งแรก (สุวิทย์ ใช้คำว่า “...ได้ก่อให้เกิดลักษณะชนชั้นทางเศรษฐกิจในสังคมหมู่บ้านชนบทภาคกลางของไทย เด่นชัดขึ้น” แต่อนุมานเอาจากการที่เขา กล่าวถึงชนชั้นชาวนาก่อน 2398 แต่เพียง “ไพร่” และ “ทาส” ทำให้เชื่อว่า ในทัศนะของสุวิทย์ การแบ่งชนชั้นในหมู่บ้านเพิ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกหลัง 2398) โดยแบ่งเป็น (1) ชาวนารวย มีที่ดินของตนเอง ตั้งแต่ 100 ไร่ขึ้นไป ทำนาเอง และจ้างคนอื่นมาช่วยทำ (2) ชาวนากลาง มีที่นาของตนเอง ขนาด 50-100 ไร่ มีรายได้พอยังชีพ (3) ชาวนายากจน มี 2 พวก คือ พวกที่มีที่ดินน้อยขนาด 5-10 ไร่ ไม่ถึงกับต้องขายแรงงาน กับพวกที่ไม่มีที่ดินต้องรับจ้างทำนา (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 175-176)

ที่ผู้เขียนเรียกว่า เป็นรายการ “ลักไก่” ก็คือ หลักฐานที่สุวิทย์ใช้ในเชิงอรรถ สุวิทย์อ้างว่า การแบ่งชนชั้นในหมู่บ้านนี้ อาศัยหลักฐานจาก “หจข., ร. 7 ม. 18/2 เอกสารยึดได้จากนางอู่เม็ง ผู้ต้องหาจีนคอมมิวนิสต์ 1 พฤษภาคม 2473” และจากการสัมภาษณ์ชาวนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา (เรื่องเดียวกัน : 269) หลักฐานการสัมภาษณ์นั้น ไม่มีความสำคัญต่อการอ้างของสุวิทย์ (ทั้งยังน่าสงสัยว่าคำตอบของชาวนาเพียงคนเดียว จะแม่นยำพอที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ชนชั้นในหมู่บ้าน

ได้หรือ คำถามที่ผู้สัมภาษณ์ตั้งจริง ๆ คืออะไร ?) ดังนั้น หลักฐานการแบ่งชนชั้น ในหมู่ชาวนา จะมีเพียงชั้นเดียวคือ “หจข., ร. 7 ม. 18/2...” ผู้เขียนได้ไปตรวจค้นที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เพราะเรื่องนี้มีความสำคัญ (ดูข้างหน้า) ปรากฏว่า แท้ที่จริง เอกสารที่สุวิทย์อ้างถึงนี้ ก็คือ “เอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์จีนสาขาทะเลใต้” อันโด่งดัง ซึ่ง เบนจามิน เอ. แบตสัน นำมารวบรวมไว้ในหนังสือ *Siam Political's Future: Documents from the end of the Absolute Monarchy* อันมีชื่อเสียงของเขานั่นเอง (ต่างกันแต่ แบตสัน เอาคำแปลมาจากกระทรวงการต่างประเทศ ของสุวิทย์ เอาคำแปลมาจากกระทรวงมหาดไทย ดู หจข., ร. 7 ม. 18/2 เอกสารยึดได้จากนางอู๋มิ่ง ผู้ต้องหาจีนคอมมิวนิสต์ 1 พฤษภาคม 2473 เปรียบเทียบกับ Benjamin A. Batson, 1974 : 66-77) ใครที่เคยอ่านเอกสารชิ้นนี้มาก่อน จะเห็นได้ชัดว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับ “ชนชั้นต่าง ๆ ในสยาม” (Batson, 1974: 69-70) นั้น เอกสารชิ้นนี้ ไม่มีความน่าเชื่อถือพอที่จะใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในทางวิชาการโดยตรงได้ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนา (Batson, 1974: 70) เมื่ออ่านสำนวนของเอกสารดูแล้ว น่าจะสันนิษฐานได้ด้วยซ้ำว่า ผู้เขียนเอกสารนำเอาบทความที่ว่าด้วย ‘การวิเคราะห์ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมจีน’ และ ‘จะวิเคราะห์ชนชั้นในชนบทอย่างไร’ ของ เหมา เจ๋อ ตุง มา “ประยุกต์ใช้” กับสังคมไทยนั่นเอง (ดู เหมา เจ๋อ ตุง, 1968 (1) : 3-21, 253-257) การที่สุวิทย์นำเอาเอกสารซึ่งน่าสงสัยในความน่าเชื่อถือนี้มาอ้างอย่างง่าย ๆ ในปัญหาสำคัญเช่นนี้ ถ้าไม่เรียกว่าเป็นการ “ลักไก่” แล้ว สมควรเรียกว่าอะไร ? (จริงอยู่ แม้ว่ารัชกาลที่ 7 จะทรงกล่าวว่า ถ้าเนื้อหาของเอกสารชิ้นนั้นแพร่กระจายไปในหมู่ชาวนา จะก่อให้เกิดความเห็นด้วยอย่างมาก (Batson, 1974: 64) ก็ตาม แต่นั่นก็ยังไม่ได้ยืนยันความน่าเชื่อถือของมัน อย่างเพียงพออยู่)

ส่วนที่ว่า ปัญหาการแบ่งชนชั้น ในหมู่ชาวนา มีความสำคัญ คือ ปัญหาหนึ่งเป็นหนึ่งในข้อถกเถียงระหว่าง “ทรงชัย ฒ ยะลา” กับ “อรัญญ์ พรหมชมภู” เพื่อพิสูจน์ว่า ช่วงจาก 2398-2475 (1855-1932) นั้น สังคมไทยยังเป็น “ศักดินา” หรือว่าเป็น “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” แล้ว ทรงชัย เห็นว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว “...ในสภาพที่ถูกกำหนดให้เสียเงินค่าราชการ ขนบด้วยอาคารค่าน้ำอัตรารัฐ และการล้มละลายลงเป็นชาวนาเช่า เพราะเงินกู้ดอกเบี้ยสูง หรือเพราะไม่มีที่ทำกิน ฯลฯ จะเกิดการแบ่งชนชั้น ในหมู่ชาวนา เป็นชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาจน ชาวนาเช่า ฯลฯ ตามวาทะของอรัญญ์ พรหมชมภู ได้อย่างไร ? คำตอบที่เห็นคือ เกิดได้ยาก หรือไม่น่าจะเกิดขึ้นได้ การแบ่งชนชั้นที่มีอยู่ คือการแบ่งชนชั้นระหว่างขุนนาง

ศักดินา (และพันธมิตรคือ ทูณพณิชย์ชาวจีน ที่เริ่มเข้าครอบครองที่ดิน) ฝ่ายหนึ่ง กับไพร่หรือชาวนา อีกฝ่ายหนึ่ง แบบเดิมที่รุนแรงขึ้น...” (ทรงชัย ฒ ยะลา, 2524 : 38) อย่างไรก็ตาม ทรงชัย (ก็เช่นเดียวกับอรัญญ์คือ) ไม่ได้มีข้อมูลอะไรมายืนยันความเห็นของตนในเรื่องนี้ เขากล่าวว่า “ประเด็นนี้ ผู้เขียนขอฝากให้นักประวัติศาสตร์ช่วยกันค้นคว้าหาความกระจ่างไว้ด้วย” สรุปแล้ว ปัญหาที่ว่า มีการแบ่งชนชั้น ในหมู่ชาวนาเกิดขึ้นในช่วง 2398-2475 หรือไม่นั้น ยังเป็นปัญหาที่ไม่มีหลักฐานอันน่าเชื่อถือเพียงพอมาพิสูจน์ได้ (เมื่อผู้เขียนบทความนี้ พบกับคุณสุวิทย์ ในช่วงกลางปีที่แล้ว คุณสุวิทย์ยืนยันว่า งานวิจัยของเขา สามารถพิสูจน์ว่า มีการแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนาเกิดขึ้นจริง แต่ขณะนั้น ผู้เขียนยังไม่มีโอกาสตรวจสอบหลักฐานที่คุณสุวิทย์ใช้)

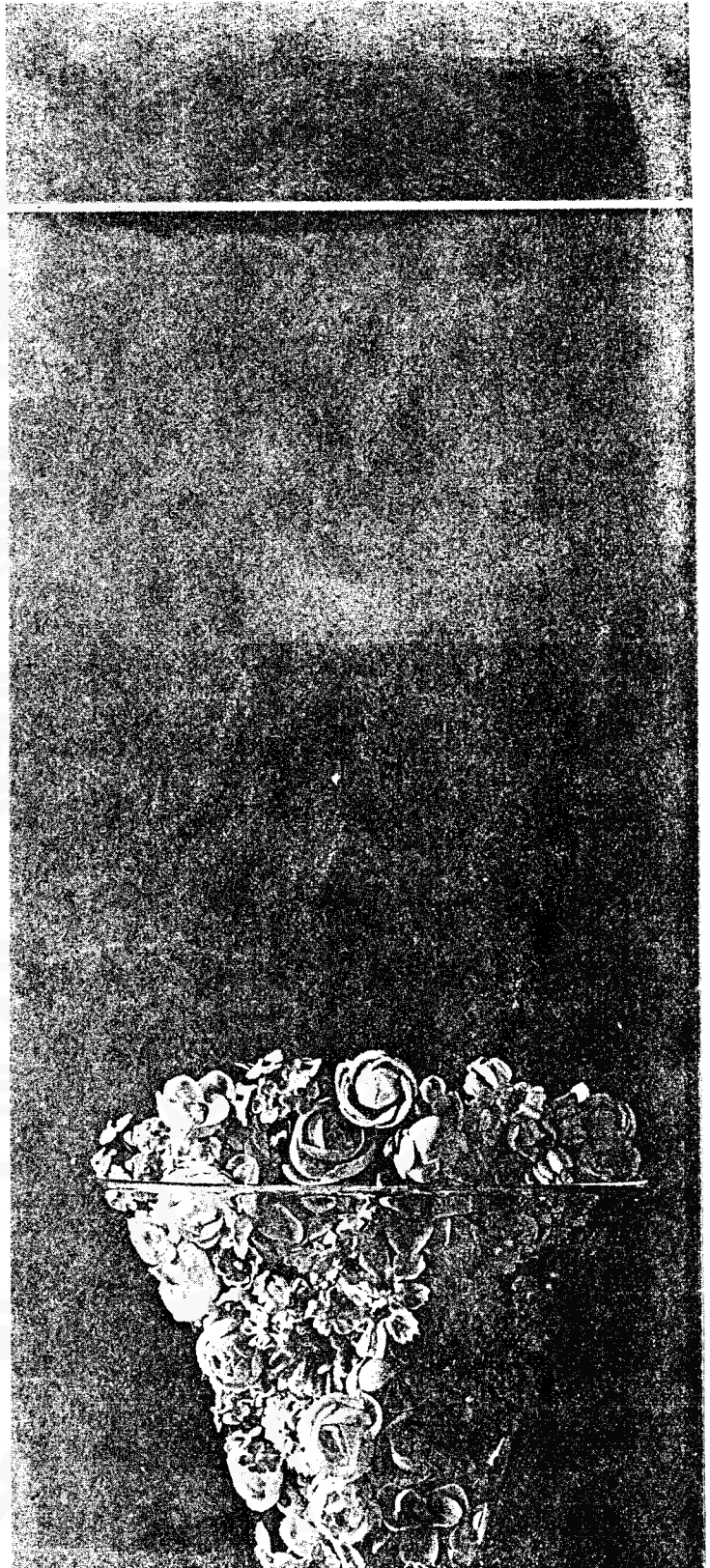
การ “ลักไก่” อีกรายการหนึ่ง คือ ปัญหา “นักเลงโต” สุวิทย์อ้างงานของพระยาอนุমানราชธนะ เรื่อง ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน มาบรรยายสภาพของ “นักเลงโต” ก่อน 2398 (สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, มปป. : 50-52) หลังจากนั้น ก็ได้ใช้พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง “สนทนากับผู้ร้ายปล้น” มาบรรยายให้เห็นว่า หลัง 2398 “นักเลงโต” ได้เปลี่ยนไป จากคนที่ชาวบ้านยอมรับ เป็นผู้ร้ายปล้น (สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, มปป. : 182-186) แต่เมื่อผู้เขียนตรวจสอบดูแล้ว ปรากฏว่างานของพระยาอนุমানราชธนะ (เสฐียรโกเศศ, 2510 : 96-110) และพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 375-436) ที่สุวิทย์อ้างนั้น เป็นงานที่ไม่ได้ระบุช่วงเวลาทั้งสองชั้น พระยาอนุমানฯ ไม่ได้กล่าวถึง นักเลงโต ก่อน 2398 (“เขียนมานานแล้ว” พิมพ์ครั้งแรก ปี 2510) ขณะที่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ไม่ได้ทรง เจาะจง กล่าวถึง นักเลงโต หลัง 2398 แต่อย่างใด (ทรงนิพนธ์ถึงเหตุการณ์เมื่อ 2440 ซึ่งอาจตีความได้ว่า เป็นช่วงหลัง 2398 แต่ถ้าอ่านดูเนื้อหาในงานชิ้นนี้แล้ว จะพบว่า เหตุการณ์ที่ทรงเล่าถึงนั้น ไม่ได้บอกให้เห็นว่า เพิ่งมาเกิดขึ้นหลัง 2398) งานทั้งสองชิ้นนี้ ไม่อาจนำมา เปรียบเทียบในเชิงกระบวนการเปลี่ยนแปลง ของช่วงเวลาหนึ่งกับอีกช่วงเวลาหนึ่งได้ (เพราะต่างไม่ได้ระบุช่วงเวลา ทั้งยังเป็นปัญหาด้วยซ้ำว่า ทั้งสองท่าน กำลังกล่าวถึง “เรื่องเดียวกัน” หรือไม่ เพราะผู้เขียนไม่แน่ใจว่า จินตภาพของคำว่า “นักเลงโต” ที่พระยาอนุমানราชธนะใช้ กับ “ผู้ร้ายปล้น” ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง “สนทนา” ด้วยนั้น ตรงกันหรือไม่) การที่สุวิทย์อาศัยหลักฐานอันคลุมเครือเช่นนี้ แล้วรีบด่วนสรุปว่า ความเปลี่ยนแปลงหลัง 2398 ทำให้ “นักเลงโต” (ถึงกับ) เปลี่ยนลักษณะไปด้วยนั้น นับว่าเป็นการ “ลักไก่” โดยแท้!

สรุปแล้ว หนังสือของสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เล่มนี้ น่าสนใจไม่น้อย ในแง่ของข้อมูลรูปธรรมบางอย่าง แต่ไม่มีอะไรใหม่ หรือแตกต่างไปจากงาน “ต้นตำรับ” (ของ ฉัตรทิพย์ และ สุธี) ในแง่ของการวิเคราะห์ และบางครั้งยังแสดงให้เห็นถึงความไม่เคร่งครัดในการใช้หลักฐาน หรือการด่วนตีความให้เข้ากับสมมุติฐานของตน (เช่น ปัญหา “นักเลงโต” หลัง 2398) สุวิทย์ หรือใครก็ตามที่ศึกษาเรื่องนี้ คงต้องทำงานอีกไม่น้อย เพื่อให้ได้ภาพ “วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบท ในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475” ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น.

การสนทนาอันไม่รู้จบ

ความยากลำบากของการศึกษาประวัติศาสตร์ อยู่ที่ว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของอดีต ที่เกิดขึ้นไปแล้ว ซึ่งเราไม่สามารถจะเนรมิตหรือห้มันกลับมาเกิดขึ้นได้อีกจริงๆ เพื่อการศึกษาของเรา (หรือที่นิยมพูดกันว่า ไม่อาจนำมาในห้องทดลองได้นั่นเอง) สิ่งที่เราสามารถจะทำได้ ก็เพียงแต่อาศัยหลักฐานร่องรอย ที่เหลือตกทอดกันมานั้น บวกกับจินตนาการ (ทฤษฎี, แนวการวิเคราะห์) ของเรา มา “จำลอง” สภาพการณ์ต่างๆ ของอดีต ขึ้นมาใหม่ ด้วยเหตุนี้ ประวัติศาสตร์ จึงเป็นเรื่องราวที่เรา ไม่สามารถอ้างได้ว่า “รู้ถ่องแท้” ตลอดไป แต่ในอีกด้านหนึ่ง “ความยากลำบาก” เช่นว่านี้ ก็เป็นเสน่ห์ที่สำคัญของประวัติศาสตร์ด้วย เพราะสิ่งใดที่เราไม่มีวันจะรู้ได้หมดสิ้น สิ่งนั้นย่อมมีแรงกระตุ้น เร่งเร้าให้เรา พยายามเรียนรู้ อยู่ตลอดเวลา ประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องราวของการสนทนาอันไม่รู้จบ ระหว่างเรากับอดีต

การ “สนทนา” ระหว่างเรากับอดีต ในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ช่วงของการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยจาก “ศักดินา” สู “ทุนนิยม” นี้ จึงยังไม่จบ เมื่อวานนี้ นักประวัติศาสตร์กลุ่มหนึ่ง บอกกับเราว่า สังคมไทย เพิ่งจะเข้าสู่ “ทุนนิยม” หลังจากทำสนธิสัญญากับตะวันตกในปี 1855 (2398) และก็เป็น “ทุนนิยมผสมศักดินา” ด้วย วันนี้ นักประวัติศาสตร์อีกท่านหนึ่ง บอกกับเราว่า สังคมไทยมีลักษณะเป็น “ทุนนิยม” ในบางระดับ ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์แล้ว พรุ่งนี้ เราอาจจะได้พบกับข้อเสนอใหม่, การทำท่ายใหม่ และผลสรุปใหม่ อีก เพราะนี่คือโลกของประวัติศาสตร์ โลกซึ่งเราไม่มีวันจะรู้จักมันได้อย่างถ่องแท้เสมอไป

เชิงอรรถ

¹ความจริง ยังมีประเด็นเกี่ยวกับการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ไทย ที่มีผู้เสนอขึ้นนอกเหนือไปจากนี้บ้าง แต่ไม่ได้ก่อให้เกิดการถกเถียงอย่างกว้างขวางเท่ากับ 3 ประเด็นนี้ ที่ควรกล่าวถึงได้แก่ ข้อเสนอเกี่ยวกับการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ไทยออกเป็น ยุคเมือง, อาณาจักร, ราชอาณาจักร และยุคประเทศ ของ คณาเบ โคชิโอ (ดู คณาเบ โคชิโอ, 2519 : 95-123) และการแบ่งเป็น รัฐสมัยโบราณ, รัฐสมัยกลาง และรัฐสมัยใหม่ โดยดูที่การปลูกข้าวเป็นสำคัญ ของศาสตราจารย์ โยนิโอเอ อิซึอิ แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโต (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2524 : 41-67)

²ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เคยกล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า “ในระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ประวัติศาสตร์กลายเป็นวิชาที่โคดเด่น ในสภาพสังคมที่กำลังหาคำตอบให้กับตนเองในปัจจุบัน เป็นผลทำให้มีการตั้งคำถามต่ออดีตตามมาโดยภาวะธรรมชาติของมันเอง คำถามง่าย ๆ ก็คือ การที่เรากำลังหลายมาถึงจุดนี้ เรามีอดีตแบบเดียวทางเดียว วิธีมองอย่างเดียวกับที่เคยรับรู้กันมาหรือ คำตอบก็คือ ไม่น่าจะใช่ ดังนั้น ผู้สนใจในวงการประวัติศาสตร์ไม่น้อย นอกจากจะตั้งคำถามใหม่ ๆ แล้ว ยังหาวิธีการและเครื่องมือใหม่ ๆ ที่จะเข้าใจอดีตของเรามากขึ้น” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2522 : 195 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

³กลุ่มนักวิชาการที่ถูกเรียกกันทั่วไปว่า “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ” นั้น หมายความว่ากว้าง ๆ ถึงนักวิชาการที่มีทัศนะทางประวัติศาสตร์คล้ายคลึงกัน กลุ่มหนึ่ง ซึ่งมี ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญ กลุ่มนี้มองว่าระบอบศักดินาของไทย มีลักษณะพิเศษที่ต่างไปจากระบอบ “ฟิวคัล” ของยุโรป คือมีลักษณะรวมศูนย์มากกว่า, เศรษฐกิจไทยก่อนปี 1855 เป็นแบบ “พอยังชีพ” และหลังจากนั้น กลายเป็นแบบ “ศักดินาผสมนายทุน” จนกระทั่งปัจจุบัน ในบางกรณี นักวิชาการบางคนในกลุ่มนี้จะพูดถึงการใช้ทฤษฎี “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” มาวิเคราะห์สังคมไทยในยุค “ศักดินา” ลักษณะร่วมกันของนักวิชาการกลุ่มนี้ (ซึ่งแตกต่างจาก “นักประวัติศาสตร์” ทั่วไป) คือ การให้ความสำคัญอย่างสูงต่อ “ทฤษฎี” ในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ “เศรษฐกิจ” ไทย อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่า ไม่จำเป็นเสมอไปที่นักวิชาการในกลุ่มนี้ทุกคนจะต้องมีความเห็นเหมือนกันทุกอย่างในทุกกรณี บุคคลสำคัญที่พอจะจัดได้ว่าอยู่ในกลุ่ม “ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ” นอกจากตัว ดร.ฉัตรทิพย์ เองแล้ว ได้แก่ ดร.สุธี ประศาสน์-เศรษฐ์, อาจารย์สังคีต พิริยะวังสรรค์, คุณสุวิทย์ ไทพยวัฒน์, คุณสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, คุณญาดา ประภาพันธ์

⁴ผู้เขียนมีความเห็นว่า การศึกษาถึง “ฐานะทางประวัติศาสตร์” ของหนังสือเรื่อง โคมหมักศักดินาไทย มีความสำคัญอย่างมากต่อการเข้าใจประวัติศาสตร์ “ความคิด” ของไทยในช่วง 4-5 ปีหลังนี้ ซึ่งที่แล้วมาต้องนับว่ายังขาดแคลนอยู่ ความพยายามครั้งล่าสุดในการศึกษาเรื่องนี้คือ ปาฐกถาของ ดร.เกรก เจ เรโนลด์ แห่งมหาวิทยาลัยซิดนีย์ เรื่อง “ปัญหาของคำว่าศักดินา: ศักดินาฝรั่งหรือฟิวคัลลิสต์ไทย?” ที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 29 มกราคม ที่ผ่านมานี้

⁵ความ “ไม่เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลาย” ของบทความนี้ ทำให้ทัศนะบางประการ ซึ่งดูเหมือนว่าฉัตรทิพย์จะเป็นผู้เสนอขึ้นเป็นคนแรก ๆ พลอยถูก “มองข้าม” ไปด้วย ทัศนะที่ว่านั่นคือ 1. การเสนอว่า “ทุนนิยม” ได้ขยายตัวมากขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากภาคการค้ามาเป็นอุตสาหกรรม (การผลิต) ทำให้เกิด “ชนชั้นใหม่” คือ กรรมกร และกรณี “14 ตุลาคม” เป็น “การปฏิวัติของชนชั้นกลาง” ซึ่งนำโดยขบวนการนักเรียนนักศึกษา และ 2. เสนอว่า (หลังกรณี “14

ตุลาคม”) “เป็นการยากที่ระบบเผด็จการโดยบุคคลเพียงไม่กี่คน หรือระบบเผด็จการโดยทหารเท่านั้น จะกลับมาปกครองในช่วงระยะเวลาอันยาวนานอย่างเดิมอีก ระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยในอนาคตอาจวิวัฒนาการ (ไม่ว่าจะมีการรัฐประหารอีกหรือไม่ก็ตาม) เป็นระบบบรรษัทนิยม (Corporatism) ที่มีการกระจายอำนาจการเมืองแก่ชนชั้นนำหลายฝ่าย มีการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นนำหลายฝ่าย มีบุคคลชั้นนำจากกลุ่มอาชีพหลายกลุ่มเข้ามาส่วนในการปกครอง” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 119) ข้อเสนอทั้งสองนี้กลายเป็นประเด็นที่มีการพูดถึงและยอมรับอย่างกว้างขวางในระยะหนึ่งปีมานี้ และดูเหมือนจะเชื่อกันว่า ผู้ที่เสนอทัศนะทำนองนี้เป็นคนแรกคือ เสน่ห์ จามริก แต่ถ้ามองจากเวลาที่บทความของฉัตรทิพย์ชิ้นนี้ตีพิมพ์ (กุมภาพันธ์ 17) เปรียบเทียบกับบทความของเสน่ห์ (“เมืองไทยกับการปฏิวัติตุลาคม”, วารสารธรรมศาสตร์, 3:3, พฤษภาคม 2517) หรือบทความของเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (“การผูกขาดทางเศรษฐกิจและการครอบงำทางการเมืองในประเทศไทย”, วารสารธรรมศาสตร์, 10:3, กันยายน 2524) ที่เสนอว่า กลุ่มธุรกิจมีแนวโน้มจะเข้ามา (ร่วม) คุมอำนาจทางการเมืองมากขึ้น ก็อาจกล่าวได้ว่า ฉัตรทิพย์สมควรจะได้รับ “เครดิต” ในฐานะเป็นผู้หนึ่ง (คนแรก?) ที่อธิบายเหตุการณ์และคาดการณ์แนวโน้มได้อย่างถูกต้องเช่นเดียวกัน

⁶ความจริง ถ้าจะให้เคร่งครัดลงไปแล้ว ควรกล่าวว่า คนแรกที่นำเอาทฤษฎี “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” และ “สังคมพลังน้ำ” มาสู่โลกภาษาไทย คือ สุรพงษ์ ชัยนาม ซึ่งเสนอบทความเรื่อง “ความหมายและความสำคัญของอุดมการณ์” ในการสัมมนา “อุดมการณ์กับสังคมไทย” ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เมื่อปี 2514 และรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่อง มาร์กซและสังคมนิยมของเขา (พิมพ์ครั้งแรก : สำนักพิมพ์เคเค็ดไทย, พฤศจิกายน 2517) อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าสุรพงษ์เพียงแต่ “แนะนำ” ทฤษฎีดังกล่าวไว้เท่านั้น ยังไม่รวมถึงกรณีของ David Elliott ซึ่งเสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาโทชื่อ Thailand : Origins of Military Rule ต่อสถาบันสังคมศาสตร์กรุงเฮก ในปี 2518 โดยใช้ทฤษฎีเดียวกัน (ดู แล ดิลกวิทยรัตน์, 2522 : 89-92, 94-95)

⁷อันที่จริง ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า งานของวิดิโกลเอง ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก (ถึงขั้นไม่ยอมรับ) จากนักวิชาการมาร์กซิสต์คนสำคัญหลายคน และสิ่งที่เรียกว่า “ทฤษฎี” วิธีการผลิตแบบเอเชีย นั้นก็มีความหลากหลายซับซ้อนในตัวของมันเองไม่น้อย เนื่องจากมาร์กซไม่ได้ทำงานเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง ทำให้ “มาร์กซิสต์” รุ่นหลังต้องมาตีความหรือขยายความกันเอง ความเห็นในเรื่องนี้จึงแตกต่างกัน อย่างน้อยที่สุด 2 แบบ (versions) คือ แบบที่เน้นเรื่องการชลประทานว่าเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจ (the “hydraulic-despotic” versions of the Asiatic mode of production) กับแบบที่เน้นเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมแบบเผ่าชน (the “tribal-communal” versions of the Asiatic mode of production) หนังสือของ Ernest Mandel เรื่อง The Formation of Economic Thought of Karl Marx (1971) ซึ่งนักวิชาการไทยนำมาอ้างอิงอย่างกว้างขวางนั้น (ดู สุรพงษ์ ชัยนาม, 2524 : 211-222 ซึ่งเกือบจะเป็นการ “แปล” บทที่ 8 ในงานของ Mandel มาเลย หรือ แล ดิลกวิทยรัตน์, 2522 : 89) อยู่ในแบบ (versions) แรก ซึ่งก็มีผู้วิจารณ์ไว้เช่นกัน ที่สำคัญ ดูเหมือนจะไม่มีนักวิชาการไทยคนใดที่อ้างถึง “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” จะพยายามเข้าสู่ปัญหานี้ที่เสนอโดย มาร์กซ-เอนเกลส์ เองโดยตรง แต่มักจะอ้างกันต่อ ๆ มาหลายทอดเสียมากกว่า ผู้สนใจเรื่องนี้ ควรดู Ernest Mandel, 1971 เปรียบเทียบกับ Perry Anderson, Lineages of the Absolutist State, 1979 : 462-549.

⁸ ผู้เขียนมีความเห็นว่า การจัดสัมมนาทางวิชาการทุกครั้ง สามารถนำมาใช้ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ความคิดได้ โดยดูจาก หัวข้อสัมมนา, ช่วงเวลาที่จัด, เอกสารที่ใช้ประกอบ, ผู้เข้าร่วมการสัมมนาหรือการอภิปรายในระหว่างสัมมนา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะแสดงให้เห็น “พรหมแดนแห่งความรู้” (state of knowledge) ของวงวิชาการไทยเท่านั้น หากยังจะสะท้อนให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวทางสังคม (และการเมือง) ในแง่มุมที่กว้างออกไปด้วย มีข้อที่น่าสนใจว่า ในช่วง 4-5 ปีหลังนี้ การสัมมนาทางวิชาการถูกจัดบ่อยครั้งมาก (เช่นเดียวกับวารสารทางวิชาการที่เพิ่มขึ้นมากมาย) นำเสียด้วย ที่ยังไม่มีการรวบรวมและวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ไว้อย่างเป็นระบบ ผู้เขียนเห็นว่า การสัมมนาทั้ง 3 ครั้งข้างต้น มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นความเคลื่อนไหวครั้งแรก ๆ ของวงวิชาการไทยหลัง “6 ตุลาคม” โดยเฉพาะ “การสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ครั้งที่ ๒” มีความสำคัญและน่าสนใจเป็นพิเศษ เฉพาะประเด็นที่มีนักวิชาการจากหลายค่ายหลายสำนัก มาชุมนุมกันอย่างคับคั่ง และเข้าร่วมการอภิปรายอย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็น เสน่ห์ จามริก, วิจารณ์ ธนะพรพันธ์, วีรพงษ์ รามางกูร, โฆษะ อารียา, ปรีชา เปี่ยมพงษ์-สานต์, ณรงค์ เพชรประเสริฐ, จักรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ เป็นต้น ก็นับว่าน่าสนใจที่สุดแล้ว (ดูบันทึกการสัมมนานานาชาติครั้งนี้ ใน จักรทิพย์ นาถสุภา บ.ก., 2523 : 208-260)

⁹ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า มีอยู่ (อย่างน้อย) ประเด็นหนึ่ง ที่สมเกียรติกล่าวถึง ซึ่งยังเป็นปัญหา นั่นคือ จริง ๆ แล้ว จิตรตั้งใจจะแบ่ง “ยุค” ประวัติศาสตร์ไทยอย่างไร? สมเกียรติ ใช้ความพยายามอันน่าสรรเสริญ รวบรวม แยกแยะ และตีความจากข้อความที่จิตรกล่าวไว้ไม่ชัดเจน แล้วสรุปว่า ยุคศักดินาตอนปลาย ในทัศนะของจิตร ครอบคลุมถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ด้วย หลังจากนั้น จึงเป็นยุค “ศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” หรือ “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” (สมเกียรติ วันทะนะ, มป.ล. : 290-291) แต่สมเกียรติกล่าวไว้ในบทความเดียวกันนี้ว่า ยุคที่เรียกว่า “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” ในทัศนะของจิตรนั้น “นับจากเวลาที่เขียนหนังสือ (2500) ถอยขึ้นไปจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ราว ๆ รัชกาลที่ ๓)” (เรื่องเดียวกัน : 292 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) ถ้าเช่นนั้น ก็แสดงว่า “2475” ต้องไม่อยู่ในยุคศักดินาตอนปลายแล้ว สมเกียรติคงจะตระหนักถึงความสับสนในปัญหานี้ เพราะเขากล่าวว่า “ซึ่งสภาพกึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้นนี้ ผู้เขียนตีความเอาจากข้อเขียนของจิตร (เพราะจิตรไม่ได้รับช่วงการก่อตั้งและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน) ว่าคงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เติบโตมาเรื่อย ๆ คาบเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของระบบศักดินายุคปลาย ที่อำนาจครอบงำอันหลักค้อย ๆ ถูกลดไป ๆ นั่นเอง” (เรื่องเดียวกัน : 291 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) สรุปแล้ว ยังเป็นปัญหาว่า ช่วงจารัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึง “2475” นั้น จิตร (ตั้งใจจะ) วิเคราะห์ว่าเป็นยุคอะไร : “ศักดินาตอนปลาย”, “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” หรือ ช่วง “คาบเกี่ยว” ระหว่างสองยุคนี้?

¹⁰ ถ้าพิจารณาจากงานของมาร์กซิสต์จีน ซึ่งเป็น “ต้นตำรับ” การวิเคราะห์ที่จิตร หรือมาร์กซิสต์ไทยยุคก่อนใช้ จะเห็นทัศนะแบบนี้ได้ชัดเจน ในบทความของ เหมา เจ๋อ ตุง เรื่อง “การปฏิวัติจีนกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน” มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “การพัฒนาเศรษฐกิจสินค้าในสังคมศักดินาของจีน ได้เพาะหน่อของทุนนิยมไว้แล้วในตัวมันเอง ถ้าไม่มีผลกระทบของทุนนิยมต่างประเทศ ประเทศจีนก็จะค่อย ๆ พัฒนาไปสู่สังคมทุนนิยม” (เหมา เจ๋อ ตุง, 1968 : 605-606)

¹¹ ที่ใช้คำว่า “อย่างน้อยที่สุด” ก็เพราะ ผู้เขียน “รู้สึก” ว่า การเปลี่ยนทิศทางของการวิเคราะห์สังคม “ศักดินา” ไทยนี้ น่าจะมีผลกระทบมากกว่าที่ยกมา แต่ยังไม่สามารถอธิบายให้ชัดเจนลงไปได้ ตัวอย่างเช่น ในแง่ของมาร์กซิสต์ ถ้าอธิบายแบบแรก ก็น่าจะได้ข้อสรุปว่า การที่สังคมไทยไม่กลายเป็นทุนนิยมเต็ม

ตัว ก็เพราะถูก “จักรวรรดินิยม” เข้าครอบงำเสียก่อน (ดูเชิงอรรถที่ 10 ประกอบ) แต่ถ้าอธิบายแบบหลัง (“วิธีการผลิตแบบเอเชีย”) ก็จะได้ข้อสรุปว่า การที่สังคมไทยไม่กลายเป็นทุนนิยมเต็มตัว ก็เพราะ “ระบบศักดินา” คอยเหนี่ยวรั้งอยู่เป็นด้านหลัก นั่นคือ การเปลี่ยนทิศทางของการวิเคราะห์มาเป็นแบบ “จักรทิพย์ และคณะ” น่าจะมีผลให้น้ำหนักในการคัดค้าน “ศักดินา” เพิ่มมากขึ้น ขณะที่น้ำหนักในการคัดค้าน “จักรวรรดินิยม” (หรือ “ทุนนิยม”) ลดน้อยลง (ประเด็นนี้ นำไปสู่คำถามที่ผู้เขียนเห็นว่าน่าสนใจอีกข้อหนึ่ง คือ การที่ความคิดของ “จักรทิพย์ และคณะ” ซึ่งโน้มเอียงไปในทางคัดค้าน “ศักดินา” ได้รับการยอมรับมากในช่วงหลังปี 2519 นั้น ที่สำคัญ เป็นเพราะสถานการณ์ทางการเมืองหรือเปล่า?)

¹² “ความสามารถ” ของนักประวัติศาสตร์นั้น วัดกันที่ตรงไหน? ผู้เขียนไม่คิดว่า การมีผลงานมาก จะเป็นเครื่องวัดได้ “ความสามารถ” ของนักประวัติศาสตร์ น่าจะวัดกันที่ การรู้จัก “ริเริ่มสร้างสรรค์” สิ่งใหม่ ๆ หรือถ้าเป็นการสืบทอดอดีต ก็ต้องรู้จักรับมรดกนั้นมาอย่างวิพากษ์วิจารณ์ ในแง่นี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่า นับจากจิตร ภูมิศักดิ์ (ซึ่งก็ทำงานประวัติศาสตร์ไม่มากนัก) เป็นต้นมา นิธิ สมควร จะได้รับการยกย่องในฐานะนักประวัติศาสตร์ผู้มีความสามารถมากที่สุดได้ นอกจากนั้น นิธิ ยังเปรียบเสมือน “ตัวแทน” ที่เด่นที่สุด ของ “สกุล” หรือ “กลุ่ม” นักประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมาด้วย

¹³ ในหน้าแรกของบทความประกอบการบรรยายเรื่องนี้ มีข้อความเขียนไว้ว่า “เอกสารเพื่อการอภิปราย ไม่อนุญาตให้คัดข้อความไปอ้างอิง” ซึ่งผู้เขียนไม่ค่อยเข้าใจนัก เนื่องจากผู้เขียนต้องการวาดภาพของการถกเถียงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ-สังคมไทย ที่ค่อนข้างครบถ้วน จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะกล่าวถึงบทความเรื่องนี้อย่างคร่าว ๆ (และพยายามไม่อ้างอิง) แต่ถ้าหากยังคงมีสวนใดไม่ถูกต้องด้วยวัตถุประสงค์ของท่านผู้เขียนบทความ (คืออาจารย์นิธิ) และทางสมาคมประวัติศาสตร์ ผู้เขียนต้องกราบขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

¹⁴ ความจริง แม้ว่านิธิ จะไม่ได้พาดพิงถึงงานของ “จักรทิพย์ และคณะ” เลย แต่ผู้ติดตามงานด้านนี้มาโดยตลอด หรือที่ดูจากงานของจักรทิพย์ ที่ยกมาในตอนต้นของบทความนี้ ก็ย่อมเห็นได้ไม่ยากว่า นิธิ กำลังวิจารณ์งานของจักรทิพย์โดยตรง เพราะงานของจักรทิพย์นั้น ที่สำคัญ อาศัยการอ้างอิง จาก ฟาน เดอ เฮด (ดูตอนที่ว่าด้วย “จักรทิพย์ และคณะ” ข้างต้น)

¹⁵ โปรดสังเกตเนื้อหาตอนนี้ เปรียบเทียบกับตอนท้ายของหนังสือ-โฉมหน้าศักดินาไทย ซึ่งจิตรกล่าวว่า “รัชกาลที่ ๓ กำลังตั้งหน้าตั้งตาสร้างวัดวาอารามอย่างขนานใหญ่ เงินทองกำลังเป็นสิ่งที่ต้องการจึงได้ยอมรับข้อเสนอและเงื่อนไขในการผูกขาดภาษีของชนชั้นกลาง...” ซึ่งผู้เขียนนำมาอ้างไว้แล้วในส่วนแรกของบทความนี้ ทั้งนี้ น่าจะแสดงว่า จิตรกำลัง “สัมผัส” กับปัญหาที่นิธิกล่าวถึง แม้จะยังไม่ชัดเจน และด้วย “มรดกวิธี” คนละอย่างกับนิธิก็ตาม

¹⁶ ในทำนองเดียวกัน ผู้เขียนพบว่า มี “เพื่อน” ในวงการวิจารณ์วรรณกรรมบางคน ซึ่งเชื่อว่าวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ “ไม่มีอะไรยากไปกว่า” การรับเอาจารีตวรรณกรรม “จักร ๆ วงศ์ ๆ” ของอยุธยา ใช้ทำที่ปฏิสังขรณ์ของนิธิอย่าง “ง่าย” และ “เร็ว” เกินไปเช่นกัน ดูเหมือนว่า ปรากฏการณ์แบบนี้ ก็กำลังเกิดขึ้นในแวดวงที่เรียกกันว่า “ฝ่ายซ้ายไทย” ด้วย นั่นคือ การยอมรับงานของ “ทรงชัย ณะยะธา” และปฏิเสธรกรวิเคราะห์แบบ “กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น” อย่างง่ายและเร็วเกินไป ถ้าสิ่งเหล่านี้ จะสะท้อนให้เห็นอะไรสักอย่างหนึ่งสะท้อนก็ ผู้เขียนคิดว่า สิ่งนั้นก็คือ วงวิชาการบ้านเรา (ไม่ว่า “สำนัก” ไหน) ยังขาดจิตใจแห่งการวิพากษ์วิจารณ์อย่างเพียงพอ

กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง. "ความเป็นมาและฐานะของสังคมเมืองพืงของไทย", เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "การวิเคราะห์สังคมไทย", 2524.

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. "การผูกขาดทางเศรษฐกิจและการครอบงำทางการเมืองในประเทศไทย", วารสารธรรมศาสตร์, 10 : 3 (กันยายน 2524).

จิตร ภูมิศักดิ์. โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงเงิน, มปป.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). วัฒนธรรมการทุนนิยมไทย. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ กลุ่มเศรษฐศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : นำอักษร การพิมพ์, มปป.

ชาวนิวิทย์ เกษตรศิริ. เรื่องของสองนคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

ชาวนิวิทย์ เกษตรศิริ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธ์. "บรรณาธิการแถลง", วารสารธรรมศาสตร์, 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522)

ญาดา ประภาพพันธ์. ระบบเจ้าภีษฐานอยุธยาสมัยกรุงศรีอยุธยา ยุคต้น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

คำรณราชานภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. เรื่องก่อนประวัติศาสตร์และประมุขพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาธิการ, 2514.

โคชิโอะ, คาวาเน. "การแบ่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์ไทย" ใน ชาวนิวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519.

ทรงชัย ณะยะลา. "ปัญหาการศึกษาวิธีการผลิตของไทย อันเนื่องมาจากทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น-กิ่งศักดินา", วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, 1 : 2 (มีนาคม-เมษายน 2524).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์. เอกสารอัดสำเนา, มปป.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "โลกของนางนพมาศ", วารสารธรรมศาสตร์, 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522)

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "สุนทรภู่": มหาวีระภุชงค์, เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้น กรุงเทพฯ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

รุจยา อาภากร, มรว. "งานทางประวัติศาสตร์ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา", เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแนวทางในการเขียนประวัติศาสตร์ไทย", สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524.

แล ดิลกวิทยรัตน์. "วิธีการผลิตแบบเอเชีย กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่งความด้อยพัฒนาของสังคมไทย", วารสารธรรมศาสตร์, 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522)

สมเกียรติ วันทะนะ. สังคมศาสตร์วิชาวิธี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วี, 2524. สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย. สถานะของวิชาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

เสฐียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2510.

เสนห์ จามริก. "เมืองไทยกับการปฏิวัติอุตสาหกรรม", วารสารธรรมศาสตร์, 3 : 3 (พฤษภาคม 2517).

สังคีต พิริยะรังสรรค์. "ทุนนิยมขุนนางไทย 2475-2503", ปาจารย์สาร, 8 : 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2524).

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2523.

สุนทรีย์ อาสะวีย์. "ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ", เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "ความก้าวหน้าของการศึกษาและการวิจัยประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน", สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

สุรพงษ์ ชัยนาม. มหากษัตริย์และสังคมนิยม. กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการปาจารย์สาร, 2524.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. วัฒนธรรมการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, มปป.

เหมา เจ๋อ ตุง. สรรนิพนธ์เหมาเจ๋อ ตุง. เล่ม 1 (ตอนต้น), ฉบับภาษาไทย. ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ, 1968.

เหมา เจ๋อ ตุง. สรรนิพนธ์เหมาเจ๋อ ตุง. เล่ม 2 (ตอนปลาย), ฉบับภาษาไทย. ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ, 1968.

Anderson, Perry. Lineages of the Absolutist State. London: Verso, 1979.

Batson, Benjamin A. (ed.). Siam Political's Future: Documents from the end of the Absolute Monarchy. Data Paper: No. 96, Southeast Asia Program Department of Asian Study, Cornell University, Ithaca, New York, 1974.

Mandel, Ernest. The Formation of the Economic Thought of Karl Marx. New York and London: Monthly Review Press, 1971.

Sweezy, Paul M. The Transition from Feudalism to Capitalism. New York: Science & Society, 1967.